

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

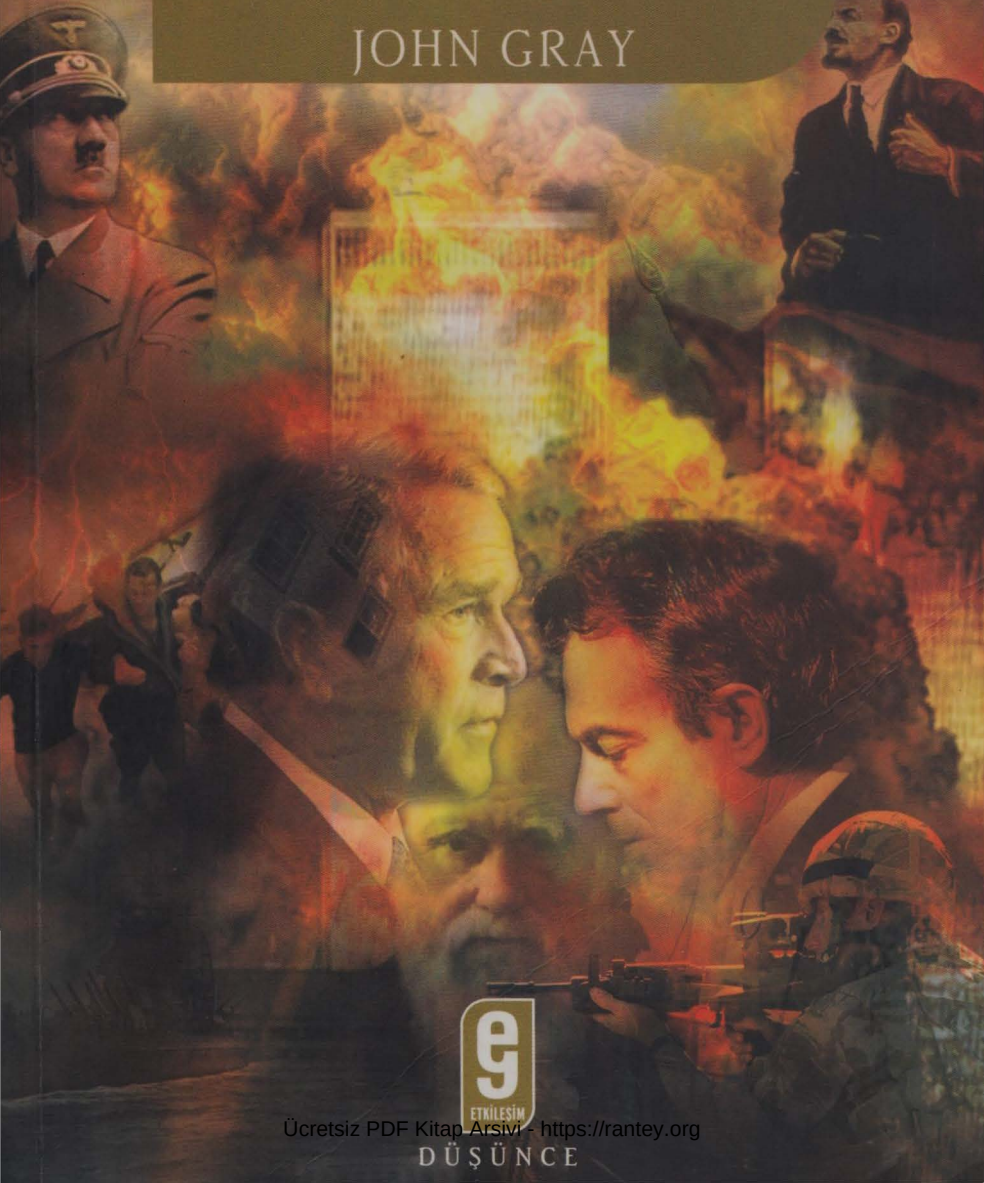
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Küresel Yanılıgılar

JOHN GRAY

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

DÜŞÜNCE

Etkileşim Yayınları : 21

Düşünce : 3

Küresel Yanılgılar / John Gray

Heresies: Against Progress and Other Illusions, 2004.

Editör : A. Cüneyd Köksal

Çeviren : Zerrin Koltukçuoğlu

Kapak : Yasin Özcan

İç Düzen : Mürettibhane

Baskı ve Cilt : Nesil Matbaacılık

Mermerciler Sanayi Sitesi

2. Cadde No: 23 Yakuplu

B. Çekmece/İSTANBUL

Tel: (0212) 876 38 68

Fax: (0212) 876 41 69

Bu baskı, eserin

İngilizce orijinalini neşreden

Granta Publications ile yapılan

anlaşmaya göre yayımlanmıştır.

© Etkileşim Yayınları 2006

Bu kitabın Türkiye'de yayım hakları

Nesil Basım Yayın Gıda San. ve Tic. A.Ş. adına

Etkileşim Yayınları'na aittir.

İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

ISBN: 975-269-232-X

1. Baskı: Eylül 2006

Etkileşim Yayınları

Sanayi Cad. Bulgar Sok. No: 2, 34196 Yenibosna/İstanbul

Tel: (0212) 551 32 25 Fax: (0212) 551 26 59

www.etkilesimyayinlari.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Küresel Yanılgılar

John Gray

Çeviren: Zerrin Koltukçuoğlu

John Gray

Oxford University'de siyaset düşüncesi dersleri verdi, halen London School of Economics'de Avrupa Düşüncesi profesörüdür. Hümanizm karşıtı düşünceleri ve politikanın klasik ikilemi olan muhafazakarlık ile sosyal demokrasinin artık eskisi gibi geçerli olmadığı kanaati geniş ilgi uyandırdı. Guardian ve Times Literary Supplement'de yazıları yayınlandı. Yayınlanmış birçok kitabı arasında False Dawn: The Delusions of Global Capitalism ile Straw Dogs: Thoughts on Humans and Other Animals sayılabilir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9

BÖLÜM 1

İLERLEME YANILSAMASI

1. İlerleme, Modası Geçmiş Müzikal	23
2. Biyoteknoloji ve İnsan-Sonrası Gelecek	29
3. <i>Homo Sapkınlar</i> ve Toplu Katliam: Yalnızlık Çağı mı?	37
4. Seks, Ateizm ve Piyanonun Ayakları	45
5. Matriks İnancı	53
6. Makinenin Durduğu An	61
7. Bir Efsane Aracı Olarak Bilim	67
8. Akademiye Rapor	75

BÖLÜM 2

SAVAŞ, TERÖRİZM VE IRAK

9. 11/9 Tarih Yeniden Başlıyor	85
10. Pazar Gücünün Düşüşü	93
11. Çağdaşımız Joseph Conrad	101

12. Hobbes'a Dönüş	109
13. Yeni Kıtık Savaşları	115
14. Amerika'nın Kötüyle Savaşı	123
15. İşkence: Mütevazı Bir Teklif	131
16. Savaşın Arifesinde : Amerika'nın Kudreti ve Zayıflığı	139
17. Washington'un Yeni Jakobenleri	145
18. Amerikan İmparatorluğunun Serabı	151
19. Irak ve Global Yönetimin Yanılgıları	157

BÖLÜM 3

YANILSAMALARDAN UZAK SİYASET

20. Modernizmin Karanlık Yüzü:	
Avrupa'nın Yeni Aşırı Sağ Kanadı	167
21. Avrupa'nın İyiliği İçin İngiltere Dışarıda Kalmalıdır	177
22. Geçmişe Bakıldığında Blair	185
23. Thatcher'ın Hayaletinden Kurtulmak	193
24. Yeniden Gösteri Toplumuna Dönüş	201

TEŞEKKÜR

Bu kitapta toplanan makaleler *New Statesman*'da çalıştığım yıllarda yayımlanmışlardır. Yaptığı katkılardan ötürü Peter Wilby'e minnettarım. Kendisi tanıdığım en iyi ve anlayışlı editördür.

Önsöz

Yirminci yüzyıl inanç çağıydı, görünüşe bakılırsa yirmibirinci yüzyıl da öyle olacak. Henüz sona eren yüzyılın büyük bir bölümünde, dünya yeryüzünde cenneti vaad eden militan politik dinlerle yönetildi. Komünizm, evrensel özgürlük ve refah vaad etmişti; ama yalnızca dünya sefalet tarihine yeni bir sayfa açmakla kaldı. Berlin Duvarının yıkılmasından sonra serbest pazar kültü, komünizmin veremediklerini vaad etti. Neo-liberal çağ on yıldan biraz daha uzun sürdü. Ancak Soğuk Savaş sonrası sessizlik, Washington ve New York saldırılarıyla sarsıldı; şimdi ise Amerika'nın dünyaya demokratik kapitalizm getirme teşebbüsü, Irak'ın ölüm tarlalarında can çekişiyor.

Hem komünizm hem de neo-liberalizm, akıl ve bilim diliyle konuşan ama esas olarak inançtan güç alan ve kurtuluş vaad eden hareketlerdir. Görünüşte ölümcül rakip olan bu iki inanç, temelde doktrinsel bir ayrıntı olan insanlığın nihai yetkinliğine evrensel sosyalizm ile mi yoksa global demokratik kapitalizm ile ulaşılır sorusuna verdikleri yanıtla ayrılır. Tıpkı Marx'ın devrimci sosyalizmi gibi, global serbest pazar da tarihin sonunu getirmeyi vaad etmişti. Öngörülebildiği üzere, tarih devam etti; hem de sayfaya eklenen kanlı bir tireyle.

Aydınlanma ideolojilerinin çoğu gibi komünizm ve neo-liberalizm de takıntılı biçimde sekülerdir. Oysa her iki ideolojinin de yapısını derinden şekillendiren dindir. İnsanlığın tek bir yaşam

biçiminde birleşeceği bir geleceğe bakan her iki ideoloji de kökenini yalnızca batı monoteizminde bulunan insan tarihi görüşünden almaktadır. Hristiyanlığın evrensel kurtuluş vaadinin, siyasi bir evrensel özgürlük projesi biçiminde yeniden belirlediği Aydınlanma dinlerinin yalnızca sonuncularıdır Marksizm ve Serbest Pazar kültü.

Hristiyanlık öncesi Avrupanın paganları için tarih, tıpkı doğada olduğu gibi birbirini izleyen bitimsiz döngülerden ibaretti. Batı monoteizminde ise tam tersine -Musevilik, Hristiyanlık ve bu anlamda Batıya ait olan İslam- kurtuluş tarihin zirvesidir. Musevilik, tüm insanlığın değil, yalnızca Musevilerin kaderiyle ilgiliydi; misyonerlik dürtüsü eksikti. Hristiyanlığın gelişile monoteizm, iddialarında evrenselleşti. Bu gelişme genel olarak ilerleme olarak kabul edilse de, gerçekte modern zamanların militan politik dinlerinin tohumlarını atan bir dönüşümdü.

Aydınlanma düşünürleri kendilerini paganizmin canlandırıcıları olarak kabul ettiler ama kibrin tehlikelerine karşı uyarı pagan anlayışından yoksundular. Birkaç istisna dışında bu bilginler, terk ettiklerini sandıkları inancın daha tuhaf bir versiyonu olan yeni bir öğretinin misyonerleri, yani yeni-Hristiyanlardı. İlerlemeye duydukları inanç, yalnızca gizem ve doğaüstülükten arındırılmış şekliyle, esasen bir Hristiyan doktrini olan takdir-i İlahîden ibaretti.

Laik toplumlar, bastırılmış dinler tarafından yönetilir. Bilinçli farkındalıktan gizlenmiş dinsel dürtü, siyaset veya -siyasete olan inanç artık kesinlikle sarsılmış olduğundan- bilim ve teknoloji yoluyla kurtuluş vaad eden bir hayal kılığında geri dönüyor. Yirminci yüzyılın görkemli siyasi projeleri trajedi veya maskaralıkla sonuçlanmış olabilir; ama birçokları siyasetin başaramadıklarını bilimin başaracağı umuduna sarılıyor: onlara göre insanlık geçmişte var olandan daha iyi bir dünya yaratabilir. Bu inanışlarının temelinde ise gerçek inanç değil, daha iyi bir gelecek umudundan vazgeçildiğinde beliriverecek boşluğun korkusu vardır. İlerleme inancı, düşünen sınıfların Prozac'ı haline gelmiştir.

Bilim için ilerleme bir olgu, etik ve politika için ise boş inançtır. Bilimsel bilginin giderek hızlanan gelişimi, sonu gelmeyen ye-

ni icatları yaratan teknik yenilikleri ateşliyor; geçtiğimiz birkaç yüzyılda insan nüfusunun muazzam artışının ardında da bu gerçek yatıyor. Post-modern düşünürler tarafından gerçekliği ne kadar sorgulansa da, bilimsel ilerleme, tartışmasız bir gerçektir. Yanılsama, bu ilerleyişin insanlık durumunda kökten bir değişime sebep olabileceği inancında yatmaktadır. Etik ve politikadaki kazanımlar kümülatif değildir. Kazanılmış olanlar kaybedilebilir; hatta zaman içinde kaybedileceği muhakkaktır.

Tarih, insan gelişiminin yükselen eğrisi veya daha iyi bir dünyaya doğru atılan istikrarlı adımlar değildir. Tarih, değişmeyen insan ihtiyaçlarının değişen bilgiyle etkileştiği bitimsiz bir döngüdür. Özgürlük, uzun anarşi ve zorbalık dönemlerini içeren, bir kazanılıp bir kaybedilen bir süreçtir ve bu döngünün bir gün sona ereceğini varsaymak için hiçbir neden yoktur. Aslında, ilerleyen bilimsel bilginin sonucunda artan insan gücünün etkisiyle, bu döngü yalnızca daha fazla şiddet içerecektir.

İlerleme fikrinin özünde, insan yaşamının artan bilgi birikimiyle iyileşeceği inancı yatar. Hata, insan yaşamının iyileştirilebileceğini düşünmek değil; iyileşme sürecinin kümülatif olabileceğini düşündürmektir. Bilimin tersine etik ve siyaset, bir neslin öğrendiklerinin gelecek nesillere aktarılabilmesi faaliyetler değildir. Tıpkı sanatlar gibi etik ve siyaset de uygulamaya dayalı becerilerdir ve kolaylıkla kaybedilebilirler.

Birçok Aydınlanma düşünürü, tarihin önceki evrelerinde yaşadığı gibi bilimsel ilerlemenin yavaşlayabileceğini veya durabileceğini, sosyal ilerlemenin de buna bağlı olarak duraklayabileceğini kabul etmişlerdir. Ancak bilimin ilerleyişi devam ettiği sürece insan yaşamının iyileşeceğine inanmışlardır. İyileşme hızlı veya düzenli olmasa dahi, bilimsel bilginin büyümesi gibi her yeni ilerlemenin bir öncekine eklenerek çoğalacağı düşünülmüştü. Aydınlanma düşünürlerinin tasavvur edemedikleri ve bugün haleflerinin algılayamadıkları ise bilimsel ilerleme ne kadar hızlanırsa hızlansın insan yaşamının daha da vahşi ve akıl dışı olabileceğidir.

Bilim artık dünya çapında erişilebilir olduğundan bilginin ilerleyişi durdurulamaz. Tasavvur dahi edemediğimiz global bir kriz

hariç, bilimin ilerleyişinin yavaşlaması veya tersine dönmesi söz konusu değil. Oysa etikte ve siyasette hiçbir kazanım geri döndürülemez değildir. İnsanlığın bilgisi artabilir ama hayvansılığı büyük ölçüde aynı kalacaktır. İnsanlar artan bilgilerini birbirlerine ters düşen amaçları -her ne olursa olsun- için kullanırlar. Soykırım ve doğanın yok edilmesi, tıpkı antibiyotikler ve yaşam süresinin uzatılması gibi bilimsel bilginin ürünleridir. Bilim insanın gücünü artırır ama insan yaşamını daha sağduyulu, barış dolu veya medeni yapamadığı gibi insanlığın dünyayı yeniden biçimlendirebilmesini de daha az olanaklı kılar.

İlerleme inancını yanılsama olarak tanımlarken, bu fikri basitçe reddetmeliyiz ya da reddedebiliriz demek istemiyorum. Freud dini yanılsama olarak tanımladığında, tamamıyla yanlış olduğunu veya insanlığın dinsiz yapabileceğini kastetmemiştir. Yanılsamalar, sırf hatadan ibaret değildir. Gerçekle ilgisi olmayan nedenlerle sıkı sıkıya bağlandığımız inançlardır. Dine dönmemizin amacı, kainatı açıklamak değil, hayatın anlamını bulmaktır.

İlerleme yanılsamasının olumlu sonuçları da olmuştur. Kaynağı hukuk olan işkencelerin kaldırılması gibi benzersiz toplumsal gelişmelere ilham vermiştir. (15 numaralı başlıkta da belirttiğim gibi bazı Amerikalı liberaller ironik biçimde bunun yeniden geri getirilmesini talep etmekte.) Buna rağmen bu yanılsamanın artık zararlı bir hal aldığını düşünüyorum. Geçmişte hangi rolü oynamış olursa olsun, ilerleme inancı, sadece bilginin artmasıyla beliren kötülüğün algılanmasına ket vurmaya yarayan bir kendini aldatma mekanizmasına dönüştü. Bunun aksine dini mitoslar, insanlık durumuna ait hakikati içeren şifrelerdir.

Tesirli olabilmeleri için yanılsamalara samimi olarak inanılması gerekir; ancak öyle görünüyor ki bugün en ateşli misyonerleri dahi ilerlemenin bir yanılsama olduğundan gizlice kuşkulanmaktadır. Zaten başka nasıl açıklayabiliriz emin oluşlarındaki huzursuzluğu? En azından Pascal'dan beri dinî inancın şüpheyile serpildiğini söyleyebiliriz. Oysa seküler hümanizmdeki dogmaların hiçbirisi şüpheyile gelişmez. Ciddi sorgulamaya gelemeyecek kadar zayıftırlar çünkü.

İlerleme fikrini sorgulamaya yeltenen kişi karanlık çağlara dönmeyi arzulamakla suçlanacaktır hemen. Oysa tarihteki en büyük kitlesel cinayetler ilerici rejimler tarafından işlenmişlerdir. Eski moda tiranlar geniş çapta cinayetler işlemiş olabilirler -her ne kadar yakın geçmişte böyle bir şey olmasa da- ama kitlesel modern cinayetlerin belirleyici niteliği insanlık durumunun iyileştirilmesi için yapıldıkları olgusudur. Orta Çağın sonlarında mutluluk dönemini getirme hareketi zaman zaman şiddetli geçse de, şiddet yeni dünyayı biçimlendirecek bir araç olarak görülmemiş, bu görev Tanrı'ya bırakılmıştı. Ruhları kurtarma inancıyla cinayetlerin işlendiği ve eziyetlerin yapıldığı Engizisyon döneminde bile cennetin dünyada kurulacağı iddia edilmemişti. Kitlesel cinayet, yalnızca modern çağımızda insanlığı mükemmelleştirme yolu olarak görülmiştir.

Lenin yeni bir 'sosyalist insanlık' kurmaya muktedir olan bir 'ruhların mühendisi' olmakla övünmüştü. Oysa Bolşevik deneyin sonucu eşi görülmemiş bir kitlesel kıyım ve parçalanmış hayatlar oldu. Sovyet Rusya'daki cinayetlerin boyutuyla rekabet edebilen bir tek Maoist Çin, yani başka bir ilerici rejim olmuştur. Naziler, Aydınlanma değerleri olan özgürlük ve toleranstan nefret ediyorlardı; ama Aydınlanma düşünürlerinin insanlık durumunun değiştirilmesi için bilimin kullanılması hedefini paylaşıyorlardı. Lenin gibi Hitler de yeni bir insan tipi yaratmayı düşledi. Nietzsche'nin çocuksu idealini 'bilimsel ırkçılığın' ölümcül zehri ile karıştırarak tarihte eşi benzeri olmayan zalimlikte bir soykırım yaptı.

Henüz sona eren yüzyılın bize verdiği ders, insanların bilimin gücünü yeni bir dünya yaratmak için değil; eskisini bazen hiç umulmadık korkunç biçimlerde yeniden inşa etmek için kullandığıdır. Bu durum, bugün artık unutulmuş ama geçmişte bilinen bir gerçeği kanıtlamaktadır: bilgi bizi özgür kılmaz.

Bilginin özgür kıldığı inancını Yunan felsefesinden miras almış olsak da Kitab-ı Mukaddes'deki Adem ve Havva'nın cennetten kovulma hikayesi gerçeğe daha yakındır. Bilginin artışı beraberinde birçok fayda da getirir; ama bu iyilikler masum değildir. Gücünü artırma vaadiyle insanlığı baştan çıkaran bilgi sonunda onu köleleştirir.

Çağdaş zamanlarda bilginin günah olabileceği fikrinden daha sapkın başka bir şey olamaz; bu kitapta toplanan denemelere ilham veren de işte bu düşüncedir. İnsanlığın bilgi çoğaldıkça ilerlediği inancı, liberal hümanizmin özünü oluşturmaktadır. Birçok bakımdan hümanizm, seküler Hıristiyanlıktan başka bir şey değildir; fakat Hıristiyan geleneğinden gelen, insan doğasının çelişkilerine ve bilginin tutarsızlığına yönelik derin sezgisel kavrayışı bastırmıştır. Aynı zamanda Hıristiyanlığın en kötü hatalarını da sürdürerek ebedileştirmiştir.

Dünyadaki dinler arasında Hıristiyanlık daima en insan merkezli dinlerden biri olmuştur. Hıristiyanlar, insanlığın aşılmaz bir uçurum ile doğal dünyadan ayrıldığına ve diğer canlıların onlara hizmet etmek için var olduklarına inanıyorlar. İnsanlar gibi diğer canlıların da ruhu olduğuna inanan Fransiskanların görüşüne göre Kitab-ı Mukaddes’de anlatılan Tanrının insana bahsettiği diğer canlılar üzerindeki üstünlüğü, bu canlılara bakma görevi olarak yorumlanabilir.

Her şeye karşın insanın tüm canlılar üzerinde tartışılmaz değeri olduğu fikri daima Hıristiyanlığın özünü oluşturmuştur; bu inanış en az Hıristiyanlık kadar seküler düşüncenin de merkezinde yer alır. İnsan kişiliğinin dünyadaki tüm değerli şeylerin kaynağı olduğuna yönelik tuhaf görüşün, insanların Tanrı’nın sureti-ne göre yaratıldığını benimseyen bir teolojiden türetildiği düşünüldüğünde ne kadar anlamsız olduğu görülecektir. Buna karşın aynı görüş hümanizmin temelini oluşturur.

Kitabın birinci bölümündeki denemelerin birçoğunda seküler düşüncedeki ironileri irdeliyorum. Hümanistler kendilerini hayvani insanın ateşli taraftarları olarak göstermeyi severler. Oysa dördüncü başlıkta da gösterdiğim gibi din de tıpkı cinsellik kadar doğal ve evrensel bir insan güdüsüdür. Entellektüel terimlerle ateizm, Viktoryen dönemlerden kalma bir fosildir. Freud’un terimleriyle ise bir bastırma biçimidir. İnsan yaşamından dinî inancı silmeye çalışırken hümanistler aslında en temel insan ihtiyacını bastırırlar. Tıpkı cinsellikte olduğu gibi dinî ihtiyaçları bastırmak sonuç vermez. Bastırılan dini güdüler daha sapkın ve grotesk biçimlerde yeniden ortaya çıkarlar; hümanizm örneğinde olduğu gibi.

İnsanlığa dünya üzerinde hakimiyet verildiğine dair teist inanıştan hâlâ vazgeçilmemiştir. İnsanlığın bilimi kullanarak tüm öteki canlıların tâbi olduğu doğa yasalarının ötesine geçebilecekleri, hümanist inancın çatısı altında yeniden yaratılmıştır. Altıncı ve Yedinci başlıklarda insan üstünlüğüne dair inancın yeryüzünün sınırlı kaynaklarıyla nasıl karşı karşıya geldiğini göstermeye çalışıyorum. Bilim, tevazuyu öğretir. İnsanlar termodinamik yasalardan kaçamazlar ve Darwin'in doğal seleksiyon teorisinde ilerlemeye yönelik hiçbir ibare yoktur. İnsanların bugünkü sayılarına ulaşmasını sağlayan endüstrileşmedir; öte yandan iklim değişikliğinin temelindeki insani neden de dünya çapındaki endüstrileşmedir ve global ısınma etkileri gezegenin insanlara daha az konuksever olmasına neden olmaktadır. İnsanların yapacağı hiçbir şey yeryüzünün kendi dengesini bulmasını önleyemeyecektir.

Oysa laik düşünürlerin görüşlerine göre doğa yasalarının üstesinden gelinebilir: bilim insanlığı tanrılaştırabilir. Bilimsel amaçlarla canlı hayvanlar üzerinde yapılan uygulamalar bu tutumun yalnızca bir örneğidir. Sekizinci başlıkta hayvanların nasıl olup da bilim kültü adına feda edilen kurbanlara dönüştüklerini irdeliyorum.

Liberal hümanizm, bir Hristiyan mitosunun laik versiyonudur, ama mitostaki doğruluk süreç içinde kaybedilmiştir. Kitab-ı Mukaddes'te geçen Adem ve Havva'nın cennetten kovulma hikayesi, kötülüğün köklerinin insan hayatından kazınamayacağını göstermektedir. İnsan doğasındaki kötülük İlk Günah doktrini'nde ifadesini bulur. Daha iyi bir dünyanın önündeki engel bir yanlışlık veya cehalet değildir. İnsanoğlu barışı ve özgürlüğü özlese de, savaş ve despotluktan aldığı haz da azımsanacak gibi değildir. Hiçbir bilimsel ilerleme insan ihtiyaçlarındaki çelişkileri ortadan kaldıramadığı gibi çelişkilerin artan insan gücü karşısında daha da çoğalmasına neden olur.

İkinci Bölümde Irak'ta yaşanan felaketi doğuran düşünce biçimini ele alıyorum. Bu kitapta yer alan öteki yazılar gibi İkinci Bölümdeki yazıların üzerinden de hafifçe geçilmiş, özüne dokunulmamıştır; analiz ve tahminler ilk yayımlandıkları (her yazının sonunda yayın tarihleri verilmektedir) biçimleriyle yer almaktadır.

Bu analiz ve tahminler, savaştan kaynaklanan felaketlerin –savaşın savunucularının bugün iddia ettikleri gibi– sağduyulu öngörülerin gücünün ötesinde olmadığını göstermektedirler. Onuncu başlıkta (Mart 2002) Saddam'ın devrilmesinin Irak devletinin parçalanmasına yol açabileceğini belirtiyor ve aynı uyarıyı Onikinci başlıkta (Ağustos 2002) yineliyorum. Ocak 2003'te yayımlanan Ondördüncü başlıktaki gözlemlerim ise şöyle:

“Amerikan askeri planlamacılarının, emirlerindeki inanılmaz güç ile bugünkü Irak rejiminin zorlanmadan yok edilebileceğine duydukları güven boşa çıkmamıştır; ama Amerikan sivil yöneticilerinin, Irak'ın savaş sonrasında yeniden yapılandırılmasının getireceği bedel ve risklerle ilgili naif iyimserlikleri fena halde yanıltıcı olmuştur.” Mart 2003'de Savaş arifesinde yayınlanan 16 no'lu başlıkta şöyle bir riske işaret etmiştim: “Buradan ayrılıp giden İngiliz memurların temelleri sağlam olmayan bir yapı üzerine kurdukları Irak devleti, Yugoslavya ve Çeçenistan örneğinde olduğu gibi çatlayacak ve parçalanacak.” Bağdat'ın düşüşünden hemen sonra Nisan 2003'te Onsekizinci başlıkta şöyle yazmışım: “Savaş aslında bitmedi, yalnızca savaşın yeni bir dönemine girildi. Irak'ın sözde liberalleri, Çeçen tarzı gerilla direnişindeki ayrılıkçı grupların hedefi haline gelecek.” Bu tahminlerin üzerinden geçme nedenim herhangi özel bir öngörüü kanıtlamak değil, olayların seyrinin öngörülebileceğini göstermek. Neredeyse tüm silah kontrol uzman grubunu da içine alan savaş karşıtları tarafından birçok benzer tahmin yapılmıştı. Söylediklerinin hepsi göz ardı edildi. Ondokuzuncu başlıkta (Ağustos 2003) belirttiğim gibi Irak savaşının nedenleri hiçbir zaman açıklanmadı. Demokratik açıdan Irak savaşı hiçbir zaman meşru olmadı. Savaşı doğuran olayların akışı bir süre karanlıkta kalsa da, Toplu imha Silahları başka nedenleri olan savaş kararının görünürdeki sebebiydi.

Savaşı planlayanlar için Irak savaşı, ödülü Irak petrolü olan bir reelpolitikti. Onların dışındakiler için ise askeri gücün kullanıldığı ve dünyanın sonunu getirecek bir siyaset biçimiydi. 11 Eylül sonrasında neo-konservatifler Amerikan hükümetinde daha önce hiç sahip olmadıkları (büyük bir bölümünü de o günden bu yana

kaybettikleri) bir etki kazandılar. Böylesi radikal ideologlar için Irak'ın işgali, Orta Doğu'nun ve nihayetinde tüm dünyanın Amerikan bakış açısına uygun olarak yeniden biçimlendirilmesi için bir vasıtaydı.

Günümüzün ironilerinden biri de yeni muhafazakarların –ki Avrupa'ya dair herşeye karşı nefret doludurlar- Avrupa'nın radikal fikirlerinin misyonierleri olduğu gerçeğidir. Fransız Jakobenleri gibi dünyayı yeniden yaratmayı hedefliyorlar ve bu girişimleri için çok kan akıtmaya hazırlar. Lenin gibi dünyayı sonu gelmiş olarak görüyorlar. Onlara göre tarih, acı mücadelelerin kaydından ibarettir, oysa bu anlaşmazlıklar sadece, tek bir yönetim biçiminin tüm dünyaya hakim olacağı yeni bir dünya düzeninin ayak sesleridir.

Geçtiğimiz son yirmi yılda siyasette meydana gelen değişimlerin en çarpıcısı, geçmişte devrimci hareketlerle ve totaliter rejimlerle sınırlı olan bu apokaliptik düşünce yapısının ana akım haline gelmesidir. Komünizmin düşüşüyle naif düşünürler daha septik ve pragmatik bir siyaset türünün yeniden doğacağını umdular. Gerçekte olan ise bir zamanlar Solun simgesi olan apokaliptik düşüncenin Sağ'da kendine yeni bir yer edindiği idi.

Irak'taki savaşa yol açan da, saadet döneminin geleceğine inananların fantezileriyle beceriksiz uygulanmış reelpolitikin birleşimi idi. Bush ve Blair'in izledikleri siyasette apokaliptik umutlarla, soğukkanlı ve genellikle de hatalı jeopolitik hesaplar birbiriyle çekişme halinde. Dr. Strangelove, Dr. Billie Graham'ın güçlerine katıldı. Sonuç ise büyük çapta bir kara mizah örneği oldu.

Saddam Hüseyin rejimi aşırı baskıcı da olsa, kesinlikle köktendinci değildi. Stalin'in Sovyet Rusyası gibi batılı laik modele dayalı bir zorbalık yönetimi idi. Orta Doğu'daki İslam ülkelerinde laik rejimler ancak otoriter yönetimlerin baskısıyla var olabiliyor; demokrasi, İran örneğinde olduğu gibi bir çeşit halk teokrasisi anlamına geliyor. Saddam Hüseyin'in rejimini yıktıklarında Bush ve Blair, Irak'ı -veya sivil savaş ve Irak'ın parçalanmasından doğacak bir Şii hakimiyetindeki devleti- dinci güçlerin eline bırakmış ve aynı anda dünyanın her tarafındaki El Kaide hareketine güç vermiş oldular.

El Kaide, Ortaçağ'daki Haşhaşilerden çok Baader-Meinhof çetesine benzetilebilir. Tıpkı Jakoben ve Bolşevikler gibi, El Kaide de insanlık durumunun terör yoluyla değiştirilebileceğini iddia eden apokaliptik düşünceye dayanmaktadır. Yalnızca bu görüşten ötürü El Kaide hareketi Ortaçağa değil, günümüze aittir.

Yirminci yüzyıl politik inançların ve devlet terörünün dönemi idiye, yirmibirinci yüzyıl da kökten dincilik ve özelleşen terör tarafından şekillenecekmiş gibi görünüyor. Bugün terörizmin en tehlikeli biçimleri radikal İslam tarafından yaratılmıştır. Gelecekte hep böyle olmayacaktır. El Kaide'nin yerini gelecek nesillerde Tokyo metrosuna zehirli gaz veren Aum hareketi gibi kültler alacaktır. Her iki hareketi de yaratan, geniş kitleleri sarsacak boyutta bir şiddetin değiştirici ve yaratıcı gücüne duyulan tamamen modern bir inançtır.

El Kaide'nin yarattığı tehdit gerçektir. Her ne kadar hatalı siyaset sonucu güçlendirilmiş olsa da, terör anlayışla karşılanamaz. Buna rağmen tamamen ortadan kaldırılması da mümkün değildir.

Teröre dayalı savaş kötülüğün geçiciliğine dair laik inancın başka bir versiyonudur. Bugün rutin olarak terör adı verilen hareketler kısa bir zaman öncesine kadar iktidara karşı ayaklanma veya sivil savaştı ve siyasetin olağan dengesizliğinin parçası olarak kabul ediliyordu. Sağduyulu bir politika, bu gibi bölgesel ve yerel terör olaylarını El Kaide'nin globalleştirdiği terör hareketlerinden ayırmayı hedeflerdi. Amacı terörizmi tarihteki normal düzeyine iade etmek olurdu.

Böylesi bir yaklaşım zaman tanındığında güncel politikalardan çok daha verimli olabilirdi ama beklentilerin büyük ölçüde azaltılmasını gerektirirdi. Bu takdirde politik yaşamın apokaliptik umutlardan arındırıldığı bir dönüşüm geçirmesi gerekirdi. Böylelikle siyaset, saadet döneminin geleceği hayaliyle yönetilen büyük bir projeden mütevazı çarelere dizisine dönüşürdü. Böylece de yeni bir dünya vizyonunun aracı olmak yerine insanlığın yarattığı bitimsiz kötülüklerle başa çıkmanın yolu olabilirdi.

Siyasette böyle bir dönüşümün faydaları sayısız olabilirdi ama bunun gerçekleşmesi pek olası değildir. Daha iyi bir gelecek umudu ne kadar belirsiz olsa da, pek çok insanın elinde kalan tek

inançtır. Herhangi bir dine inanmayan böyle insanlar için geleceğin geçmişten çok az farklı olacağı gerçeğini kabullenmek mümkün değildir. Oysa aynı kalacağına emin olabiliriz. Gelecek on yılların sonunda ilerlemeye duyulan huzursuz seküler inanç, radikal İslamın daha iyi bir dünya yaratmaya yönelik şiddetini belirsiz ama saldırgan bir atakla karşılamaya hazırlanıyor.

Kitabın Üçüncü Bölümü günümüz politikasını irdeliyor. Kazanılmış bilgelik bize aşırı sağın yalnızca ekonomik kriz zamanlarında ilerleyen atak bir hareket olduğunu söylüyor; oysa kıta Avrupa'sında aşırı sağ refah durumunda, ve mesela Avusturya'da tam istihdam ile birlikte ön plana çıkmaktadır. Yirminci başlıkta Avrupa'daki yeni aşırı sağ hareketinin -savaşlar ve bugünkü radikal İslam hareketi arasında hakim olan öncülleri gibi- tamamıyla modern olduğunu savunuyorum. İlerleyişinin daha fazla modernleşerek denetim altına alınabileceğini düşünmek ise tamamen aldatıcıdır.

Tüm çağdaş politikacılar arasında Blair çağdaşlaşma yanılışıyla kendini en fazla özdeşleştireni olmuştur; ama medya ne kadar dikkatli yönetilirse yönetilsin gerçek daima kendini gösterecek yolu bulur. Irak örneği, Orta Doğu'nun Amerikan modeliyle çağdaşlaşacağını savunan yeni muhafazakarların hayallerini, dolayısıyla da Blair'i yok etti. Gelecek genel seçimlere kadar görevini sürdürüp sürdürmemesi bir yana, Blair'in politikada geleceği kalmadı. Yirmibirinci başlıkta da ifade edildiği gibi belki de siyasetin eğlence sektörünün bir bölümü olmaktan öteye gidemediğini göstermek suretiyle onun gibi koyu bir çağdaşlaşma yanlısı olan Michael Portillo'yu medyada takip edecektir.

Politik düşüncelerimiz zaman ve bilgi algılayışımızı yansıtır. Bugün bütün partilere can veren ilerleme fikri Hristiyan tarih görüşünün içi boş bir kopyasıdır. Hristiyan bakış açısına göre tarih anlamsız olamaz. Tarih, Tanrı tarafından yazılmış ve büyük bir bölümü hep gizemli kalacak olan bir günah ve kurtuluş hikayesidir. Tarihî dinlerdeki risk, zamana aşırı önem verilirken sonsuzun göz ardı edilmesidir.

Geleneksel Hristiyanlık -örneğin Augustine'in inancı- takdiri İlahinin insan anlayışına açık olduğunu yadsıyarak bu tehlikeyi

engellemenin yolunu aradı. Akılcı bir önlemdi ama Ortaçağ sonlarında saadet çağının geleceğine inananların başlattığı hareketin yükselişini veya Hristiyanlığın modern zamanların militan politik dinlerine dönüşmesini engelleyemedi.

İlerleme inancını biçimlendirmiş Aydınlanma düşünürleri Hristiyanlıktaki günah ve kurtuluş inancını Yunan felsefesindeki bilginin özgürleştirdiği düşüncesiyle birleştirmiştir. Plato'da ise bu, aynı zamanlarda Hindistan'da geliştirilene oldukça yakın açık gizemli bir felsefedir. Hindular ve Budistler için ise tarih yinelenen bir rüyadır; kurtuluşa ancak zamandan uyanarak ulaşılır. Aydınlanma çağındaki seküler inançlar için bu mistik irfan, bilimsel bilgiye dönüşür; amaç artık bilgelik değil tabiat dünyasını kontrol etmektir. Bütün ilerlemeci inanışların verdiği mesaj, insan özgürlüğünün ancak artan insan gücü ile sağlanabileceğidir.

Bugün artık birkaç atacıl mezhep dışında bunlara inanan kalmamıştır. Eskimiş bir ilerleme umudunun çağımızın yaratıcı dünyasında yeri yoktur. Francis Bacon'un resimleri, Tanrısız bir Hristiyanın, Ted Hughes'ın şiirleri gerçek bir çağdaş paganın çalışmalarıdır. Çağdaş hümanizm hâlâ tek bir büyük sanatçı yaratmamıştır. Ancak ilerleme fikri –yalnızca dayanılmaz endişeye karşı uyuşturucu olarak olsa dahi- kültürümüzde hâlâ baskındır. Son tahlilde insan iradesine duyulan inancın bir ifadesidir ki tüm inançlar arasında en saçma olanıdır.

Sıkça söylendiği gibi tarihin belki de hiçbir anlamı yoktur; ama 'biz' ona bir anlam verebiliriz. Oysa buradaki 'biz' insan değil; ve insan türü gezegenin yaşamında geçip giden bir esintiden öte değildir. İlerlemeye inananların, tarihe yükleyebileceklerini tahayyül ettikleri anlam, onların kendi ümit ve korkularının bir ifadesi olup, zamanın akışı içinde yok olup gitmeye mahkumdur.

Şansımız var ki dünya, insan zihninin ürettiği herhangi bir şeye kıyasla daha büyük ve daha dayanıklı. İnsanlar için bilginin artması, belki daha büyük çapta yıkımlarla, bilindik tarihten ibarettir. Dünya için ise yakında sonlanacak bir rüyadan başka bir şey değil.

22 Nisan 2004

I İlerleme Yanılsaması

1

İlerleme, Modası Geçmiş Müzikal

Büyük Amerikan şairlerinden John Ashbery yarının kolay olduğunu ama bugünün meçhul olduğunu yazarak asıl zayıflığımıza dikkat çekmiştir. Geleceği bilmemek değildir onulmaz olan; bugünü anlamadaki başarısızlığımızdır.

Şimdiki zamana bakış açımız, yakın geçmişten görüntülerle doludur. Neyin modern olduğuna dair bugünkü fikrimiz ise bu görüntülerden biridir. Dünyanın modernleştikçe daha makul, daha aydın ve dengeli olacağı inancı bize atalarımızdan miras kalmıştır. Modern düşünce alışkanlıkları dünyaya yayıldıkça herkesin bizim gibi -ya da en azından kendimizi düşlediğimiz gibi- olacağını umut ederiz.

Gerçek anlamda modern bir dünyanın rasyonel ve ilerici, değerlerinin insancıl ve kozmopolit olacağını zannediyoruz. Bilimsel bilginin artmasının yaşamdaki riskleri kontrol etmemize ve en büyük kötülüklerin -savaş, açlık ve hastalık- ortadan kaldırılmasına yarayacağından şüphe duymuyoruz.

Tüm bu iyimserliğin hayali olduğu söylenemez. İnsanlıkta az bir iyileşme olabileceğine inanma eğilimindeysek, De Quincey'nin insan acılarının dörtte birini dış ağrısının teşkil ettiği sö-

zû hatırlamaya değer. Anestezik dışçılığın insanların bedensel sağlığına yaptığı katkı, bazı alanlarda saf iyileşme yani gerçek ilerleme sağlandığının bir göstergesidir. Buna rağmen ilerleme inancı boş inançtan öte değildir.

Karl Marx ve John Stuart Mill gibi on dokuzuncu yüzyıl düşüncüleri bilimin toplum ve ekonomilerde etkisi arttıkça, dünyaya bakışımızın çok daha rasyonel olacağına inanmışlardır. Bu, düşüncülerin ilerlemenin kesinlikle kaçınılmaz olduğuna inandıkları anlamına gelmez; aklın ilerlemesinin getireceği başarısızlıkları göz ardı etmemişlerdi; ama tasavvur edemedikleri şey, bilim ve teknoloji hızla gelişirken akıldışılığın da artabileceğiydi. Aydınlanma döneminin temel ilkesine göre, insan bağımsızlığının anahtarı, bilginin artışıdır. Aydınlanmaya gerçekten inanan hiçbir düşünür bu inanç ilkesinin doğruluğunu sorgulamayacaktır. Oysa bilgi artışıyla ilerlemenin gerçekleşeceği inancı, kendi içinde irrasyoneldir.

Aslında modern bilim ve teknolojinin benimsenmesiyle insan ilişkilerinde sağduyunun gelişmesi arasında tutarlı bir bağlantı yoktur. Mutlaka bir bağlantı aranacaksa, yeni teknolojiler insan doğasının hiç de rasyonel olmayan ve olmayacak bir yanına hayat verebilir. Cep telefonundan askeri operasyonları yöneten Taliban komutanı, yirminci yüzyılın son demlerinde alışageldiğimiz figürlerden. Yeni teknolojilerin yayılmasının, çağdaş ve rasyonel diye nitelendirmekten hoşlandığımız dünya görüşünün benimsenmesine olanak veren hiçbir yanı yoktur. Sıklıkla olduğu gibi sonuç fundamentalizmdir.

Fundamentalizm, yalnızca yoksul ülkelere has bir gelişme değildir. Kendini çağdaşlığın en ileri noktasında addeden Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasi ortam, din kaynaklı çatışmalarla bölünmüştür. Dünyanın en modern ülkesinin siyasi gündeminin fundamentalist bir azınlık tarafından şekillendirildiği kavranmadıkça ne kürtaj konusunda Amerika'da süregelen sivil savaş ne de Bill Clinton'ı görevden alma teşebbüsleri anlaşılabilir. Galler Prensesinin ölümünü çevreleyen kült göstermektedir ki İngiltere her ne kadar Hristiyanlık-sonrası dönemde olsa da, seküler bir

ülke değildir. Geleneksel inanç kaybolsa da, yerini alan rasyonalite değildir. Modern toplumlar esrarengiz ve ütöpik kültlerle doludur. J. G. Ballard'ın dediği gibi 'tıpkı durgun alışveriş dönemlerinde yayına giren reklamlar gibi' yeni, kısa süreli 'birden canlanıp kaybolan' inançlar çok sayıdadır.

On dokuzuncu yüzyılın ilerleme inancından bize miras kalan, icat ettiğimiz teknolojileri kontrol edebileceğimiz ve insanlığın yararına kullanacağımız inanışıdır. Yediğimiz yemeği değiştiren ve insanların klonlanmasını gerçekçi bir olasılığa dönüştüren genetik teknolojisini düşünelim. Bazıları bu teknolojiye açlığı ve hastalığı yenebileceğimiz ve sakatlıkları ortadan kaldıracabileceğimiz büyük bir atılım umudu görüyor. Ötekiler ise –ki ben de bu şüphecilerin arasındayım– potansiyel yararları kucaklamakla birlikte bu yeni, doğayı ve kendimizi yeniden yaratabilecek güçlerimizin felaketimizi getirecek fanteziler yolunda kullanılacağından korkuyor. Teknolojiden vazgeçemeyiz; vazgeçebiliriz düşüncesi de kılık değiştirmiş bir fanteziden öte değildir. Fakat farkına varmamız gereken şey, doğayı insan arzularına göre yeniden tasarlamak, onu kendi patolojimizin aynasına çevirmekten başka bir şey değildir. İnsanların ihtiyaç duyduklarını ve arzu ettiklerini üreten bir fabrikaya dönüştürülmüş bir dünya vahşi dünyanın ve gezegenimizi paylaştığımız sayısız türün kaybolacağı bir dünyadır.

Öylesi bir dünyada kim yaşamak ister ki? İnsanlar, genetikleri yeniden yapılandırıldığında neye benzeyecekler? Irkçılar ve zorbalar insan genlerini yeniden düzenleme gücünü nasıl kullanacaklar? Tarihe baktığımız takdirde genetik mühendisliğiyle yeniden yaratılmış bir dünya, zamanımızın ütöplistlerinin teknolojik düşlerinden çok H. G. Wells'in eseri *Dr. Moreau'nun Adası*'na benzeyecektir.

Dünyada, teknolojinin yalnızca iyi amaçlar için kullanılacağını garanti edecek bir güç yoktur. Bunun nedenlerinden biri, hangi amaçların iyi olduğu üzerinde uzlaşamamasıdır. Öteki bir neden ise, yeteri kadar insan uzlaştığında dahi konsensus sağlayacak bir gücün olmamasıdır. Böylesi bir yaptırım için güvenmemiz gereken kurum –modern devlet– ise bu işe uygun değildir.

Afrika'nın geniş bir bölümünde, Rusya'nın büyük bir kısmında ve bazı komşularında, Kolombiya, Afganistan, Pakistan ve birçok başka ülkede devlet çökmüştür. Bu ülkelerde hâlâ birilerinin elinde güç varsa o da kabilelere ve dinci milis kuvvetlerine, karanlık siyasi örgütlere, suçlu kartellere ve klanlara geçmiştir. Bugün dünyada tek bir ekonomik sistem gibi tek bir siyasi sistem artık yok. İşleyen hükümetleri olan gerçekten modern üç dört düzine devlet belki var. Geriye kalan devletlerin çoğu ise zayıf düşmüş ya da fena halde dengelerini yitirmiş durumdadır; dünyanın büyük bir bölümünde hükümetler yıkılmış ve yaşam modernlik-öncesi yarı anarşik düzene geri dönüşyor.

Dünya ekonomisi, artık işlemez olmuş laissez-faire yöntemiyle yönetiliyor. Dünya çapındaki serbest pazar düzeninde, genetik mühendislik ürünlerinin ticari kârından yararlanmaya çalışacak şirketleri, bir ülkenin ya da Avrupa Birliği gibi bir grup ülkenin koyduğu yasaklar veya uyguladıkları sıkı düzenlemeler engellemeyecektir. Bu tür kısıtlamaların hafif olduğu ya da olmadığı ülkelerde yeniden kurulacaklardır. Dünya böyle geniş yasal yetke seçenekleri ile dolu olduğundan ve sermaye ile üretim arasında denetimsiz devingenlik istendiğinden, bunu yapmak hiç de zor olmayacaktır.

Toplu imha silahlarının –nükleer, biyolojik veya her neyse– yayılmasını önlemek için yürütülen uluslararası çalışmaların tarihçesi, yeni teknolojilerin yayılmasının denetim altına alınabileceği umudunu zayıflatıyor. Dünyanın en güçlü devletlerinin böyle silahların yayılmasını kontrol altında tutmak için acil ve devamlı bir menfaatleri varken, en iyi çabalarının süreci yavaşlatmaktan öteye gidememesi düşünmeye değer. Yüzlerce ayrılıkçı ülkenin nükleer silahlanmayı önleme anlaşmalarına katılmalarını sağlamak yeterince zor. Dünyanın birçok yerinde artık hükümetleri yönetimde olmayan ülkelerde uygulanmalarını sağlamak ise çok daha zor.

Dünyanın herhangi bir yerinde yeni bir teknoloji sürüldüğünde artık herkes tarafından kullanılabilir. Bu noktada teknoloji, insanlığın rüyalarının somutlaşmış biçimini temsil etmek-

te ve insanların çatışmalarında bir silaha dönüşmektedir. Oysa icat ettiğimiz aletlerin efendileri değiliz. Yaşamlarımızı kontrol edemediğimiz ve çoğunlukla anlamayı başaramadığımız biçimde etkiliyorlar. Bugün dünyanın aldığı hal, çok çeşitli deneylerin aynı anda yapıldığı denetimsiz ama muazzam bir laboratuvara benzetilmektedir.

Deneylerin büyük bir bölümünün bu niteliği fark bile edilmemektedir. Oysa tarımın endüstriyelleşmesi, yoğun suni gübre kullanımı, bitki ve hayvanların olağandışı üretkenliklerini getiren böcek ilaçları ve antibiyotikler, tıpta antibiyotiklerin kullanımı ve hatta aşırı kullanımı, davranış veya ruh halini değiştirmek üzere reçeteli ya da yasadışı kimyasalların yaygın kullanımı, son yirmi yılda geniş ölçek kazanan toplu hava taşımacılığı, artık kanıksadığımız bu ve benzeri birçok uygulama, anlayışımızın ötesinde bir hızla gelişmekte.

Bu deneylerin risklerini bilemeyiz, çünkü birbirleriyle nasıl etkileştiklerini bilmiyoruz. Yarattığımız yeni teknolojileri kontrol etmekten aciziz çünkü bütün olarak doğuracakları etkileri anlamaktan uzağız. Teknolojilerimizin efendileri olamamamızın altında daha derin bir neden yatmaktadır: bilincinde olmadığımız rüyalara ve terk etmeye dayanamadığımız umutlara vücut vermektedirler. Son dönemlerin çağdaş kültürleri, dünya var olalı beri insan yaşamında yer alan kötülüklerin yeni teknolojilerle ortadan kaldırılacağı hülyasına takılıp kalmışlardır.

Oysa hiçbir teknoloji kılığı yok edip, seçimin gerekliliğini ortadan kaldırıp insanın ölümlü olduğu gerçeğini değiştiremez. Nisiller boyunca teknolojiye inanan ütöistler zorbalığın çok yakında tarih olacağını söyleyip durdular. Televizyon sayesinde savaşların imkansız hale geleceğine güvendiğimiz zamanlar da çok eski değil. Bugün İnternetteki sanal toplulukların, diktatörlüğü işleyemez hale getireceğine inananlar var. Ölüm ânımızdan hemen sonra beden veya beyinlerimizin dondurulması ile ölümsüzleşeceğimize inananlar dahi var.

Böyle teknoloji ütopyaları apaçık bazı doğruları inkar etmek-teler. Yeni teknolojiler baskıcı hükümetleri zayıflattıkları gibi ay-

nı zamanda güçlendirmektedir. Çin'in başındakiler Tiananmen Meydanı'ndaki katliamı örtbas etmek bir yana, video kameralarla olayı kaydetmiş ve uyarıcı amaçlı kullanmıştır.

Aynı şekilde, internetin sanal toplulukları zorbalığın karşısında acizdir.

Bunun başarılıbilmesi için tüm yenilgileri ve fedakarlıklarıyla uzun bir politik mücadele gerekmektedir.

Teknolojinin ölümü ortadan kaldıracağı fikri, gerçeklerin gülünç inkarından başka bir şey değildir. İnsan bedenlerinin yeniden diriltilebilecek biçimde saklanması teknik açıdan mümkün olduğunu kabul etsek dahi, insan bedenlerinin nesillerce veya yüzyıllarca saklanması gerektiren hiçbir teknoloji, bildiğimiz her toplumda var olan toplumsal karmaşalara, rejim değişikliklerine ve savaşa karşı güvence değildir.

Birçokları için dinin vaadleri inanılır olmaktan uzaktır; yine de onlara ilham veren korku tamamıyla yok olmamıştır, ve laik düşünürler ise herhangi bir *dini mitostan daha fazla, insan yaşamının temel gerçeklerinden uzağa düşmüş bir ilerleme inancına dönmüşlerdir*. Teknolojiyi insanları kazalardan, tercihlerden ve hatta ölümden kurtaracak bir araç olarak görerek aslında teknolojiden vermesi mümkün olmayan bir şeyi istiyorlar: bizi insan yapan koşulların ortadan kaldırılmasını.

'Aubade' isimli şiirinde Philip Larkin dini 'hiç ölmeyecekmiş gibi davranmamız için yaratılan modası geçmiş bir müzikal' olarak tanımlamıştı. Bugün modası geçmiş müzikal, bilimin sağladığı malzeme ile varlığını sürdürüyor. İlerlemeye inananlar bir zamanlar siyasi ideolojilerde daha da önceleri dinde aradıklarını şimdi teknolojide bulmaya çalışıyorlar: kendilerinden kurtuluş.

9 Nisan 1999

2

Biyoteknoloji ve İnsan-Sonrası Gelecek

Fidel Castro, Kübalı biyoteknoloji uzmanlarına yeni bir inek cinsi klonlamalarını emretti. Yaşlanan *caudillo*, 1980'lerdeki süt verimiyle efsaneleşen White Udder isimli ineğin çoğaltılmasını hedefleyen klonlama projesini Küba'nın kronikleşen süt ürünleri açığına çare olarak görüyor. On yedi yıl önce ölen bir hayvanı canlandırmanın Castro'ya faydaları, süt endüstrisinin ötesine geçmektedir. Başarılı bir klonlama, Küba biyoteknolojisi açısından gurur kaynağı olacağı gibi, bilimsel gelişmelerin daima ABD'nin öncülüğünde gelişmediğini gösteren bir hatırlatma ve sarsılan rejimin prestijine olumlu bir katkı olacaktır.

Castro'yu biyoteknolojinin amigosu olmaya götüren etkenlerin karmaşıklığı, endüstrinin uluslararası etkili düzenlemelere tabi tutulabileceğini zanneden herkes için ders olmalıdır. En azından kısmen siyasi nedenlerle bilimsel bir deneye girilerek Küba lideri, öteki ülkelerin bugüne kadar yaptıkları ve gelecekte de hiç şüphesiz yapmaya devam edecekleri bir işe giriyor. Böyle deneylerin uygulama alanının hayvanlarla kısıtlı olması pek de olası görünmüyor; bugün hayatta olan insanların ömürleri süre-

since insan doğasını değiştirmek mümkün olacak. Bilim adamlarının söylediklerine inanacak olursak, biyoteknoloji yaygın hastalıklara katkıda bulunan genetik bozuklukları yok etme vaadinden daha fazlasını sunuyor: insanoğullarını yeniden yaratma olasılığının kapılarını açıyor. Şimdiki nesil, daha önce hiç mümkün olmamış biçimlerde geleceği şekillendirebilecek. Bilimsel bilgi arttıkça, yalnızca hastalıklar değil gelecekteki insanların kişilikleri de insan iradesiyle değiştirilebilecek. Biyoteknolojinin sunduğu bu yeni güçlerle donandığımızda, Lenin'in yalnızca düşlemekle kaldığı şey gerçek olacak; insan ruhunun mühendisleri olacağız.

Bu hem heyecan uyandıran hem de gelecekte kötü haberler veren bir olasılık. Tarihin sona ermemiş olabileceğini geç de olsa kabul eden Francis Fukuyama, bilim ile insanın özünün yeniden biçimlendirileceği insan-sonrası gelecek üzerine baş döndürücü bir fikir akla getiriyor. Ama en son kitabında (*Our Post Human Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*) yeni teknolojilere eşit erişim olmamasından ötürü, var olan eşitsizlikleri katlayacak yeni bir genetik alt sınıfın doğabileceği konusunda uyarıda bulunuyor. Daha da kötüsü Aldous Huxley'in *Brave New World* adlı kitabındaki gibi kasıtlı olarak yeni bir alt sınıf yaratılarak köleliğe benzer bir sistem yeniden getirilebilir. Bunlar gerçek riskler; fakat Fukuyama oluşturulacak iyi bir düzenleme ile risklerin kontrol edilebileceğinde ısrar ediyor.

Öte yandan E. O. Wilson yeni teknolojinin taşıdığı riskleri kabul etse de sınırsız ilerlemelerle dolu bir geleceğin kapılarını açtığını ileri sürüyor. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge* ile *The Future of Life* adlı kitaplarında artan insan nüfusuyla daralan çevreye, genetik bilimiyle insan cesetlerini modifiye ederek katkıda bulunulabileceğini belirtiyor.

Bunun ötesinde, genetik mühendisliğin 'insan evriminin bilinçli kontrolünü' mümkün kılacağını ileri sürüyor: insan doğasının derme çatma yapılarının yeniden inşa edileceği ve insanlığın gelişiminin kör bir evrimsel sürükleniş olmaktan çıkacağı bir zaman.

Wilson ve Fukuyama yeni teknolojilerin karşılaştırmalı fayda ve risk değerlendirmesinde ayrılışlar da, insanlığın yeni teknolojileri yönetebileceğine duydukları inançta birleşiyorlar. Bu noktada ise, çağdaş düşüncenin içine düştüğü paradoksu yansıtıyorlar. Her iki yazar da, insanlığın en iyi Darwin'ci doğal seleksiyon kavramlarıyla anlaşılacağına inanıyor. Önde gelen çağdaş Darwinist ve derin bir düşünür olan Wilson, insanın doğal dünyadan bağımsız farklı bir düzene ait olduğunu öne süren inancın ateşli bir düşmanıdır. Wilson, insanın kökeni ve doğası bakımından tıpkı öteki türler gibi olduğunu savunuyor. Sosyo-biyolojik teorilerden bolca yararlanan Fukuyama (bazen yanlış yargılara varsa da) da bu çıkarımı kabul ediyor. Yine de her iki düşünür de, insanların gelecekteki gelişmeleri kontrol edebilecekleri ve bilimsel bilgiden faydalanarak diğer türlerin yaşamlarını çevreleyen doğal sınırları ortadan kaldıracabilecekleri fikrinden taviz vermiyor. İnsanlık, yeni teknolojinin verdiği güçleri kullanarak şimdiye kadar var olmuş olandan çok daha iyi bir dünya yaratabilir.

Yukarıdaki görüş bir bilim değil inançtır. Bu düşünürler, icat etme güçlerimizi geleceğimizi kontrol etmek ve yönetmek için kullanabileceğimizde ısrar ederek insanlığın dinsel bir imgesini canlandırmaktadır. Hristiyanlara göre diğer canlılar dünyanın doğal akışında sürüklenip gidebilirler ama insanlar yaşamlarını kendi seçimleriyle şekillendirirler. İnsanlığı diğer türlerden ayıran da –yalnızca mucizevi yaratıcılığı ve korkunç yıkıcı güçleri değil- budur. İnsanlar ile diğer canlıların aşılmaz bir uçurum ile ayrıldığına ilişkin Hristiyan inancı, diğer dinlerin tamamında, hatta büyük bölümünde görülmez. Bu inancı Hinduizm ve Budizmde, Taoizm ve Şinto'da göremeyiz. İnsanlığın en eski dini olan animizm –hayvanların insanlardan şayet üstün değilse, eşit olduğu inancı- bu görüş açıkça reddedilmiştir. İnsanın doğadan bağımsız olduğu inancı, Hristiyanlığa mahsus bir doktrindir. Bu nedenle bu doktrinin Hristiyanlığın gerilemesinin ardından doğan politik dinleri canlandırması şaşırtıcı değildir.

Marksizmin, Hristiyan tarih görüşünün laik bir versiyonu olduğu bilinmektedir; fakat aynı gerçek Fukuyama ve Wilson gibi

düşünörlere ilham veren insanlığın geleceği görüşü için de geçerlidir. Fukuyama'nın tarihin son bulduğuna dair görüşü ancak tarih bitimsiz tek bir anlatı veya bir çeşit evrensel tamamlanma ile sonuçlanan tüm insanlığı içine alan ahlaki bir tiyatro olsa bir anlam ifade edebilirdi. Yine bu görüş de Hristiyanlığa özgüdür. Hiçbir pagan düşünür tarihi böyle değerlendirmemiőtir. Aristoteles ve Latin tarihçiler için tarih, tıpkı bitkilerin yaşamlarında olduğu gibi yinelenen çevrimler dizisidir. Nedeni veya sonucu yoktur. Aynı şekilde Wilson'un insanlığın kendi evrimini kontrol edeceği fikri ancak insanların diğer tüm canlılardan farklı bir tür olduğunu düşündüğümüzde bir anlam ifade edecektir. Her iki durumda da, sözü edilen fikirler, dini inancın uzantılarıdır.

Our Posthuman Future adlı kitabında Fukuyama bilimin insan doğasının dönüőtürülebilmesini, ve dolayısıyla yeni tarihi anlamazlıkları mümkün kıldığđı temeline dayanarak 'tarihin yeniden başladığını' ilan ediyor. Buradan çıkan anlam bilimsel gelişmeler olmaksızın, tarihin sona erdiğine dair ilk görüşünün doğrulanacağıdır. Oysa bu, bilimin tarihteki rolünün ters yüz edilmesinden başka bir şey değildir; tarihi yönlendiren bilim değil, bilimi yönlendiren tarihtir. Bilim adamları nükleer fiziği geliőtirmiş olabilirler ama atomun parçalanması bir savaşın ürünü olarak doğmuştur. Radar teknolojisinde, tıpta ve pekçok alanda sayısız gelişme için de aynı durum söz konusudur. Askeri anlamazlıkların ivedi gereklilikleri neticesinde bulunmuşlar ve takip eden gelişimleri ekonomik güçler tarafından belirlenmiőtir. Yeni biyoteknolojiler için de durum farklı olmayacaktır. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de bilim ve teknolojinin gelişimini savaş ve kâr belirleyecektir.

Bu ise, Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıya rağmen Fukuyama'nın tarihin sona erdiğine dair yaptığı ilk açıklamanın hâlâ geçerli olduğunu yinelediği iddiasını yalanlamaktadır. şu an da belirttiği gibi liberal demokrasinin dünya üzerindeki tek meşru yönetim biçimi olduğunu savunmaktadır. İlk yıllarında öne sürdüğu anlaşılmaz formölasyonlarının tersine, bu teorisi en azından yanlış olmak şeklinde entellektüel bir değer taşımaktadır. Geçmişte olduğu gibi bugün de, yönetimler insanların hayatı ih-

tiyaçlarını –güvenlik, asgari geçim ve yaşamın güzel yanlarının korunması gibi ihtiyaçlar- karşıladıkları ölçüde meşrudur. Şüphesiz bu, hayatî ihtiyaçları karşılayan her yönetimin demokratik olması gerektiği anlamına gelmiyor. Çin'deki rejim meşruiyetini, düzeni garanti edebilme, refahı yükseltme ve Çin'in büyüyen ulusal kimliğinin gücünü ortaya koyabilme potansiyelinden almaktadır. Çin'deki rejim bir gün tehlikeye düşecek olursa bu demokratik olmamasından değil, halkın ihtiyaçlarını karşılayamamasından olacaktır. Demokratik değerlerin bir gün evrensel olarak kabul edileceğini düşünmek temel bir hatadır.

Benzer bir yanılğı Fukuyama'nın biyoteknolojiyle ilgili kehanetlerinde de görülmektedir. Fukuyama, genetik mühendisliğin makul kullanımı üzerinde varılacak uluslararası oy birliği ile risklerin denetlenebileceğine inanıyor. Ama oy birliğinin nasıl sağlanacağı hususundan çok az söz ediyor. Dünyada yönetimde olan yaklaşık iki yüz devlet var; bunların çoğu yıkılmış ya da suç veya rüşvetçilik nedeniyle işleyemez durumda, ötekiler kaprisli tiranların yönetimi altında, geriye kalanlar ise ağır bunalım içinde. Toplu imha silahlarının yayılmasını engellemenin imkansız olduğu kanıtlanmış iken biyoteknoloji ile ilgili düzenlemelerin benimsenmesini nasıl umabiliriz ki?

Biyoteknolojinin askeri amaçlarla kullanımı nükleer savaşıla eşdeğer bir tehdit oluşturabilir. Belirli etnik grupları hedef alan ve genetik seleksiyon yapabilen –eğer hâlâ yoksa- silahlar geliştirilebilir. Yayılmasından yıllar sonra kitleleri imha edebilen uzun dönem etkili toksinler geliştirilebilir. Dahası klonlama, acıma ve kendini koruma güdülerine bugünün intihar komandolarından bile daha duyarsız toplu asker üretimi için kullanılabilir. Yeni toplu imha silahlarının gelişimi ve yayılması, insanların ezeli ihtiyaçlarının artan bilgiyle etkileşiminin yan etkilerinden biridir. En nihayetinde durdurulamaz olmasının nedeni de budur. Aynı durum genetik mühendisliği için de geçerlidir. Gelecek yüzyılda insanlar, insanlığı yeniden yaratmayı denerlerse, şüphesiz bunu uluslararası oybirliğine dayanarak yapmayacaklardır. Şirketler, suç ağları ve devletler arasındaki rekabetin ve anlaşmazlıkların parçası

olarak gelişigüzel bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu karanlık rekabetten doğabilecek yeni insanlık-sonrası yaratıklar, en iyi insani ideallerin vücut bulduğu ideal tipler olmayacaklardır: ıslah olmaz insanlığın en kötü özelliklerinin bir bölümünü yeniden yaratacaklardır.

E. O. Wilson insanlığın kendi evrimini yönlendireceğini yazdığında bilimsel hümanizmin çekirdek inancını dile getirmektedir. Fakat diğer hümanistler gibi Darwin'in öğretilerinin en önemli anlamını unutmuştur: 'insanlık' mevcut değildir. Doğal seleksiyon teorisine göre, insan doğadaki değişimlerin etkisiyle sürekli değişen genlerin rastgele biraraya gelmiş biçimidir. Diğer canlılardan daha fazla geleceği üzerinde kontrolü olan o kollektif varlık değildir artık. Wilson'un bu gerçeği anlayabilmekteki başarısızlığı, çevresel krizi ele alış biçimine gözden kaçırılmaz bir ütöpik nitelik vermektedir. Wilson, insan faaliyetlerinin dinazorların yok oluşlarından bu yana gezegene büyük zarar verdiğine ve bilinmez ölçülerde diğer canlıları yok ettiğine dair yadsınamaz kanıtlar sunuyor. Verdiği tahminlere göre bu yüzyılın sonunda yeryüzündeki bitki ve hayvan türlerinin yarısı yok olmuş olacak. İnsanın değersizliğini kanıtlayan böylesi kanıtların varlığına rağmen Wilson kurtuluşun bilimde bulunabileceğinde ısrar ediyor. Genetik bilimiyle geliştirilmiş yemekleri de kapsayan bu yeni teknoloji kullanılarak gittikçe şişen insan nüfusu beslenebilecek. Nüfus artış kontrolü ve çevrenin korunmasıyla doğadaki çeşitliliğin yok edilişi durdurulabilir.

Wilson'un programı takdire şayan; ama tuhaf bir biçimde insanlığın işbirliği yeteneğine bilimsel olmayan, dahası irrasyonel olan bir inancı var. Oysa tarihe baktığımızda bilimin doğal dünya ile sürdürülebilir bir dengenin sağlanmasında kullanılabileceğini düşünmek için bir neden bulamıyoruz. Tam tersine jeostratejik anlaşmazlıkların ana kaynağı olarak büyümenin sınırları yeniden gündeme geliyor. Wilson'un da belirttiği gibi 1960'dan beri insan nüfusu katlanarak altı milyarlaraya ulaştı. Afetler hariç bu yüzyılın sonunda nüfus iki ila dört milyar arasında artış gösterecek. Körfez bölgesinde –gelir olarak tükenmekteki petrol stoklarına ba-

ğimli bir bölge– yirmi yıl içerisinde ikiye katlanacaktır. Bunun global bir işbirliği olmadığını anlamak için insan davranışlarının uzmanı olmak gerekmiyor. Artan insan nüfusu, tükenen doğal kaynaklar ve yayılan toplu imha silahlarının birleşiminin, görülmemiş bir vahşeti barındıran savaşların yolunu açması daha büyük bir ihtimaldir. Bu ihtimali daha net görmeye başlayabilirsek global işbirliğiyle ilgili ütöpik fantazileri bir kenara bırakacağız. Görevimizin gün be gün yaklaşan felaketi uzaklaştırmaktan başka bir şey olmadığını göreceğiz.

Fukuyama/Wilson'ın insanlığın kendi evriminde bilinçli hakimiyet kurabileceği inancını açıklamak için yalnızca Marx'a değil; John Stuart Mill vasıtasıyla birçok liberale ilham veren ve bugün herkesçe paylaşılan ilerleme inancının arkasında yatan külte, on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki Fransız pozitivistizmine bakmalıyız.

Hümanistler ilerlemeye duydukları inancın akla dayandığına inanıyorlar, oysa bu inanç bilimsel bir sorgulamanın sonucu değildir; evrensel kurtuluş hikayesi olarak Hristiyan tarih görüşünün laik giysiler içindeki biçimidir. İlerleme savunucuları bilgi artışının insanı özgür kılacağına inanırlar, ama insanlar artan bilgilerini tehlikeli veya sonunda kendi yıkımına neden olduğu kanıtlanırsa bile en acil ihtiyaçlarını karşılamakta kullanan gelişmeci birer canlıdır. Klonlama teknolojisindeki ilerlemeler ile insanlık-sonrası yeni bir tür üretilirse, bunun nedeni savaş, kârlılık ve liderlerin kendini beğenmişlikleri gibi insansı istek ve güçlerin etkileşimi olacaktır. İnsanlık-sonrası gelecek, insanlığın geleceğini yönetmeye başladığı an değil, insanlık tarihinde daha kör bir devrin başladığını gösteren bir an olacaktır.

24 Haziran 2002

3

Homo Sapkınlar (*Homo Rapiens*) ve Toplu Katliam: Yalnızlık Çağı mı?

Darwinist Edward O. Wilson'a göre dünya devrim yapacak yeni bir çağa giriyor. Altmış beş milyon yıl önce dinazorların yok olduğu Mezozoik Çağın bitiminden bu yana görülmemiş büyüklükte bir imhanın eşiğindeyiz. Türler insanoğlundan önce-sine kıyasla yüz ila bin oranında bir hızla yok oluyorlar. Güncel duruma bakılırsa çocuklarımız neredeyse dünyada tek başlarına kalacak. Wilson'ın ortaya koyduğu gibi insanlık, memelilerin dönemi olan Senozoik çağı geride bırakarak Eremozoik – yalnızlık çağına giriyor.

Dinazorların neden yok olduğu hiçbir zaman tam olarak açıklanamadı. Birçok bilim adamı, ani etki yaratarak global iklimi değiştiren meteorların neden olduğunu düşünse de, bundan kimse emin olamaz. Oysa günümüzde türlerin yok olmasının nedeni aşikar: insanın yayılması. İnsanlar vahşi yaşamın son noktalarını ele geçirip sömürürken on binlerce bitki, böcek ve hayvan türünün yaşam alanlarının dengesini altüst ediyor ya da yok ediyor. *Homo sapkınlar* dünyadaki biyolojik yaşamın çeşitliliğinin sonunu getiriyor.

İnsanların, içinde evrimlerini tamamladıkları zengin doğal dünya, hızla suni bir ortama dönüşüyor. Can alıcı nokta ise insani ölçülerdeki herhangi bir zaman aralığında kaybolan doğal çeşitliliğin geri dönüşünün mümkün olmamasıdır. Yeryüzündeki yaşamın, sonuncu büyük yok oluştan bu yana zenginliğini yeniden kazandığı doğrudur; yalnızca bunun olabilmesi için on milyon yılın geçmesi gerekmiştir. Şu anki gidişatımız değişmedikçe insanlığın tüm gelecek nesilleri, biyolojik açıdan milyonlarca yıldır görülmemiş yoksunlukta bir dünyada yaşayacaklar.

Değişimin büyüklüğü düşünülürken kamuoyu tartışmalarının merkezini oluşturması umulabilirdi. Oysa konu gündemi oluşturmaktan uzaktır. Dünya Doğal Yaşam Fonu gibi örgütler eşsiz çalışmalarıyla konunun üzerine gitmektedirler ve doğal yaşamın yok edilmesi üzerine zaman zaman raporlar verilmektedir; ama çoğunlukla politika ve medya tartışmaları hiçbir şey olmuyormuş gibi devam etmektedir. Bu tuhaf durumun pek çok nedeninden biri de, yerleşmiş insani bir alışkanlık olarak tehlikenin etkisini gösterene dek yadsınmasıdır; ama temel neden aşırı nüfus yoğunluğunun yadsınmasının moda haline gelmiş olmasıdır.

Aslında, türlerin yok oluşunun altında yatan neden insan nüfusudur. Wilson'ın da ifade ettiği gibi "Nüfus artışına topraklarımız üzerindeki canavar demek doğru olur." Oysa önde gelen partilere ve çevreci örgütlere göre çevrenin yağmalanması temelde insan kurumlarının hatalarından kaynaklanmaktadır. Yalnız bir dünyaya adım atmamızın nedeni ise insan nüfusunun artmasından çok yeryüzü kaynaklarının doğru kullanımını engelleyen adaletsizliktir. Aşırı nüfus artışı gibi bir sorun yoktur.

İlginç biçimde bu görüş dünyadaki birçok yoksul ülke tarafından kabul edilmemektedir. Gelişmekte olan pek çok ulus gibi Çin, Hindistan, Mısır ve İran'ın nüfus programları mevcuttur. Nüfus kontrolüne muhalefet Bush yönetiminin aile planlama hizmeti veren uluslararası kuruluşlara karşı kin güttüğü Amerika gibi dünyanın zengin bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Zengin ülkelerin aşırı nüfus olgusunu reddetmeleri anlaşılabilir. Kaynakların kullanılması bakımından asıl aşırı nüfuslu olan kendileridir çün-

kü. Zenginlikleri, dünyanın yenilenemez kaynaklarının en büyük bölümünü kendilerine ayırmalarına bağlıdır. Bu gerçekle yüzleşebilseler zenginliklerinin sürmeyeceğini itiraf etmek zorunda kalacaklardır.

Aşırı nüfus gerçeğinin yadsınmasının nedenlerinden biri de insan nüfusundaki artışın büyük ölçüde düzensiz olmasıdır. Dünyanın bazı bölgelerinde nüfus giderek azalmaktadır. Post-komünist Rusya için bu olgu çarpıcı biçimde doğrudur. Ülkede sayıları inanılmaz boyutlara ulaşan uyuşturucu kullanıcılarının tetiklediği Afrika tarzı toplu Aids ölümlerinin yaygınlaşması ile kamu sağlığı ve yaşam düzeyindeki hızlı düşüş görülmemiş bir nüfus çöküşüne yol açtı. Japonya, İtalya ve İspanya gibi diğer ülkelerde ise düşmekte olan doğurganlık oranı sıfır büyümeye veya eksi büyümeye neden oluyor. Bu tip örnekler, aşırı nüfus artışının önemli bir mesele olmaktan çıktığı ve ille de sorun aranacaksa nüfus artışındaki azalmanın kaygı yaratması gerektiği gibi komik iddiaları yaygınlaştırıyor.

Oysa dünyanın bazı bölgelerindeki nüfus düşerken, geri kalanında nüfus patlaması yaşanıyor. Gelecekte doğurganlık oranı dünya çapında düşüşe bile geçse global olarak insan nüfusu en azından önümüzdeki yüzyıl boyunca artmaya devam edecek. 1940 yılında gezegenimizdeki insan nüfusu yaklaşık iki milyardı. Bugün ise nüfusumuz altı milyar dolaylarındadır. Muhafazakar projeksiyonda bile 2050 için tahmin edilen yaklaşık nüfus sekiz milyardır. Sekiz milyar insanın yaşamlarını sürdürebilmesi ancak dünyadaki tüm kaynakların kullanılmasıyla mümkün olacaktır. Bugün herkes, refah düzeyi yüksek bir azınlık gibi yaşamlarını sürdürmek istiyor. Bedeli dünya çapında sanayileşme olan bu gelişmenin sonucunda insanın yeryüzündeki ekolojik düzene vereceği hasar onulmaz olacaktır.

Yağmur ormanları biyolojik çeşitliliğin son büyük kaynağı olsa da gelecekte yerleşim ya da tarım alanlarına dönüştürülmek üzere yok edilmeleri kaçınılmaz olacaktır. Yeryüzünde vahşi yaşamdan arta kalanlar yeşil bir çöle dönüşecektir. Bu yeterince kasvetli bir gelecek olsa da asıl vahim olan girilen yoldan dönüşün

olmamasıdır. Gittikçe artan insan nüfusunun devamı için gezegenin yok olan kaynaklarının çok daha yoğun bir biçimde sömürülmesi gerekecektir. Işın doğrusu insanlar gezegeni sonunda kendilerinin bir uzantısı haline getirecekler. Dünyaya baktıklarında kendi lağımalarının tortusundan başka hiçbir şey bulamayacaklar.

Bu olasılıktan ötürü kaygılanmadıklarını açıkça itiraf eden birçok kimse var. Marksistler ve serbest pazar ekonomistleri diğer canlıların içkin bir değer taşıdıklarına ilişkin fikri alaya almaktan hiç yorulmuyorlar. Onların görüşüne göre diğer türler insan isteklerinin karşılanması için araçtan öte degillerdir ve yeryüzü insan hırslarının gerçekleştirildiği bir alandan ibarettir. Kendilerini açıkça ortaya koyan bu rasyonalistler savundukları dünya görüşünün tamamıyla laik olduğu gibi kibirli bir inanış taşımaya eğilimlidirler; oysa insanın yeryüzüyle ilişkisini böyle yorumlayarak dini bir dogmanın pençesine düşmektedirler. Yeryüzünün insanlara ait olduğu inancı teizmden miras kalmıştır. Hıristiyan inancına göre insan Tanrının suretinden yaratıldığı için hayvanlardan üstündür. Yine aynı nedenlerden insan eşsiz bir değere sahiptir. İnsanlık, amaçlarını gerçekleştirmek için yeryüzünün doğal zenginliklerini ve diğer canlıları yalnızca araç olarak kullanarak Tanrı gibi davranabilir.

Kanımca bu tür inançlar büyük zararlara yol açmış olsalar da, en azından tutarlıdır. İnsanların diğer canlılardan ayrı tutulduğu teolojik çerçeveye bağlı kaldığınız sürece genel düzende insanları tek değer kaynağı olarak düşünmeniz son derece makuldur. Oysa teizm inancının terk edilmesinden sonra bu tür bir insan-merkezcilik hiçbir anlam taşımaz. Tek tanrılı dinler dışında böylesi bir inanış neredeyse hiç bilinmemektedir. Doğadaki tüm canlılardan farklı olduğumuz ve biyosfere özen göstermeksizin yaşayabileceğimiz görüşü, rasyonel sorgulamanın neticesi değil; insani hatalar taşıyan dini bir geleneğin mirasıdır.

Aşırı nüfus artışının söz konusu olmadığına ilişkin popüler inanış, bilimle hiçbir ilgisi olmayan insan-odaklı bir dünya görüşünün sonucudur. Aynı şekilde, Wilson'ın yalnızlık çağı varsayımında da insan-merkezciliği ön plandadır. Tüm diğer canlıların

tersine insanın gezegenimizi yeni bir evrimsel çağa taşıyacağı fikri, yeryüzünün insanın ölçsüz taleplerine teslim olacağını varsayar. Oysa insan faaliyetlerinin global iklim dengesini, insan nüfusunun aleyhine değiştirmekte olduğuna ilişkin göstergeler çoktandır mevcuttur. Global ısınmanın uzun dönemdeki etkileri kesin olarak bilinemez. Yine de, gittikçe daha çok ciddiye alınan en kötü senaryoya göre bu yüzyıl içinde sera etkisi dünyadaki tarım alanlarını baştan aşağı değiştireceği gibi Bangladeş gibi yoğun nüfuslu kıyı ülkelerini de yok edebilir.

Sonuç, milyarlarca kimse için felaket olabilir. Yalnızlık çağına girdiğimiz fikri, ancak dünyanın istikrarlı ve misafirperver olacağını varsaydığımızda anlamlıdır. Ancak ekosistemin monokültür halini aldıkça daha da hassaslaştığını biliyoruz. Yağmur ormanları dünyanın kendini tedavi etmesine olanak veren sistemin parçalarıdır. James Lovelock'ın gözlemlediği gibi yağmur ormanları, bizi serin tutmak için terliyorlar. Yok olduklarında daha da artan bir risk ile karşı karşıya kalacağız. Doğal çeşitliliğinden yoksun aşırı insan nüfusunun baskısı altındaki dünyamız, dengesini alt üst eden kazalara karşı miras aldığımız biyosfere kıyasla çok daha zayıf ve savunmasız olacaktır. Böylesi bir dünya varlığını çok sürdüremeyecek kadar hassas dengeler üzerindedir.

Yalnızlık çağının belki de hiç gelmeyeceğini düşünmek için iyi nedenler öne sürülebilir. Lovelock, insan türünün artan nüfusunun gezegende ciddi bir hastalık teşkil ettiğini yazmıştır. Dünya, yayılan insan vebasından muzdariptir. Lovelock, insan vebasının dört olası sonucu olduğunu düşünüyor: 'yayılan hastalık organizmalarının yok edilmesi; kronik enfeksiyon; ev sahibinin yok edilmesi; ya da ev sahibi ile istilacıların ortak yararlarından ötürü uzun süreli bir ilişki kurması, simbiyosis.'

Son iki olasılığı tamamıyla göz ardı edebiliriz. İnsanoğlu kendine ev sahipliği yapan gezegeni yok edemez. Dünya, insanların olabileceklerinden çok daha güçlü ve yaşlıdır. İnsanlar da ortak yarar sağlayacak simbiyosis ilişkisini hiçbir zaman başlatamayacaktır. *Homo saphınların* ilerlemesi daima türlerin yok edilmesine ve ekolojik yıkıma dayanmıştır. Geriye kalan sonuçlar arasında

ikincisi –biyosferi zayıflatmak pahasına aşırı nüfuslanan insanların dünyada kolonileşmesi- Wilson'ın kasvetli görüşüne karşılık gelmektedir. En muhtemel seçenek ise ilkidir. İnsan nüfusundaki artış uzun sürmeyecektir. Gezegenin iklimindeki değişimler ile artış engellenmezse, Wilson'ın yalnızlık çağının, insanlar arasındaki çatışmaların yan etkileri sonucu raydan çıkacağına emin olabiliriz. Dünyanın birçok bölgesinde kaynakların azlığı giderek gerilimi artıran bir etmen olarak göze çarpmakta. Gelecek yüzyılda azalan kaynaklar savaş nedenlerinin ilk sırasında yer alacaktır. Yaşamsal gerekliliklerin karşılanması için yarışan sekiz milyarlık bir dünyanın huzur içinde bulunması pek de olası değil. Tam tersine dünya, yerel çatışmalara programlanmış durumda. Yeni teknolojiler kaynakların çıkarılmasına ve daha verimli kullanımına olanak vererek kıtlığı törpüleyebilir. Ama asıl kullanım amaçları, sanayi toplumunun azalan petrol, doğal gaz, su ve diğer yaşamsal girdileri denetim altına almak olacaktır.

İnternet, askeri sektörden doğmuştur. Yeni nesil bilgisayar güdümlü misiller ve otomatik pilot uçaklarını güçlendirerek savaşın yüzünü değiştiren askeri olaylardaki devrimin merkezinde bilişim teknolojisi vardır. Yalnızca birkaç yıl önce bir sürü akli havada yayıncı yerçekimsiz bir dünyanın gelişini ilan ediyorlardı. Gerçek ise tam tersi oldu. Körfez savaşı bilgisayarlarla kazanıldı ve gelecekteki tüm savaşlarda bilgisayarlar kritik önem taşıyacaklardır. Bu anlamda bilişim teknolojisinin yirmibirinci yüzyılda refahın temelini oluşturacağı doğrudur. Ama temel katkısı son derece modern, bilgi güdümlü bir ekonomi yaratmak değil, en eski zenginlik kaynaklarının – dünyanın azalmakta olan yenilenemez kaynakları – gelişmiş sanayi ülkeleri tarafından kontrol edilebilmesini sağlamak olacaktır.

Geçmişteki savaşlar ender olarak insan nüfusunda uzun süreli düşüşe neden olmuştur. Oysa global düyada savaşların yepyeni ve daha yıkıcı bir etkisi olabilir. Çok uzaklara erişebilen bilgi ağlarına bağımlı, artışı inanılmaz boyutlara ulaşmış nüfus ile, yirmi birinci yüzyıldaki geniş çaplı bir savaş geçmişte yaşananları yineleyecektir: yiyecek kıtlığını ve hatta açlığı tetiklemek. Globalleş-

me bitimsiz bir ilerlemeyi garantilemediği gibi dünya barışını da sağlamamaktadır. Yalnızca istikrarsızlığın daha da büyümesine yol açmaktadır.

Artık öğrendiğimiz gibi globalleşme borsadaki çöküşlerin sarı-sıcı etkilerinin denetim altına alınmasını zorlaştırmaktadır. Savaş için de aynısının geçerli olduğunu öğrenmek içim çok bekleme-mize gerek kalmayabilir.

Gelecekle ilgili görüşünü Wilson şöyle özetliyor: “Nihayetinde yirmibirinci yüzyılda çevresel bir darboğaza girilecektir. Çevresel değişimlerin şekillendirdiği yeni bir tarihin başlamasına neden olacaktır bu yeni darboğaz. Veya belki de eski tarihlere gidersek Kuzey Mezopotamya’da, daha sonra Mısır ve Maya’da, Avust-ralya hariç tüm kıtalara yayılmış olan, pekçoklarındaki yerel me-deniyetlerin çöküşünü gören eski tipte bir tarih global düzeyde yaşanacaktır.”

Wilson’ın ‘yeni tarihi’ tutum ve politikalarda dünya çapında bir devrim içeriyor. Devrimler, kadınların evrensel olarak doğur-ganlıklarını kontrol etme hakkına sahip olması, istenildiği kadar çocuk yapılmasının doğal bir hak olduğu inancının terk edilme-si ve kaderimizin yeryüzündeki doğal yaşama bağlı olduğunu ka-bul ederek çevreye karşı tutumumuzda temel bir değişimi kapsı-yor. Bunlar, Wilson’ın yeni tarihinin gerçekleşmesi için asgari şartlardır.

Ne yazık ki bu şartların alt alta sıralanması bile gerçekleştiri-lemes olduklarının anlaşılması için yeterlidir. İnsan nüfusu arttı-ğı sürece doğal kaynaklar ve insan ihtiyaçları arasında sürdürüle-bilir bir denge kurulamaz; ama artan nüfus bir silah olarak görü-lebilir. Birçok Kürt ve Filistinli, geniş aileleri hayatta kalma stra-tejisi olarak görüyor. Çözümü güç birçok etnik anlaşmazlığın ya-şandığı bir dünyada daha düşük bir doğum oranına olumlu bir demografik geçiş yapılması olası görünmüyor.

Büyük sosyal krizler yaşanmaksızın nüfusun azaldığı ülkelere ilişkin verdiğimiz örnekler global düzeye taşınamaz. Sıfır nüfus artışı politikası doğum kontrol ve kürtaj ile doğurganlık hakkın-

daki kısıtlamaların evrenselleştirilmesini gerektirmektedir; ama bu şartların dünya çapında uygulanmasını sağlayacak bir otorite bulunmamaktadır.

Homo sapkınların, uzun bir toplu kıyım geçmişleri olsa da, kendi nüfuslarını akılcı ve insancıl biçimde kontrol etmeyi pek nadir seçmişlerdir. Nüfusun azalması savaşların, katliamların ya da post-komünist Rusya'daki gibi genel bir sosyal çöküşün sonucu olacaktır.

Hâlâ ilerlemekte olan nüfus artışının sürdürülmesi mümkün değildir. Bunun gelecekte de böyle olacağı söylenemez. Büyük bir olasılıkla da, klasik Malthus kuramındaki 'eski tarih' güçleri tarafından durdurulabilir. İnsan bakış açısıyla bu rahatsız edici bir olasılıktır; ama en azından yalnızlık çağı kabusunu dağıtmaktadır.

22 Temmuz 2002

4

Seks, Ateizm ve Piyanonun Ayakları

Tüm modern yanlışlar arasında laik bir çağda yaşadığımız iddiası gerçeklikten en uzak olanıdır. Dünyanın büyük bir bölümünde din, canlılığını kaybetmeksizin gelişiyor. Bugün inananların azınlığa düştüğü İngiltere gibi ülkelerde geleneksel inançların yerini, düşünen insanların düşüncesiz inanışı olarak nitelendirilen liberal hümanizm almıştır. Oysa liberal hümanizm açıkça görülebileceği gibi bir dindir; orijinalinden daha irrasyonel ve kısa bir süre öncesine kadar daha zararlı olduğu aşikar Hıristiyan inanışın niteliksiz bir kopyasıdır. Bu henüz fark edilmemiş ise, nedeni günümüzde dini inançların tıpkı Viktoryen dönemindeki cinsellik gibi bastırılmasıdır. Sonuçta tıpkı dün olduğu gibi bugün de ihtiyaç ortadan kalkmayacak, tuhaf ve sapkın yollarda yeniden ortaya çıkacaktır.

Laik bir çağda yaşadığımızı düşündüğümüzde, laisizmin de Hıristiyanlığın icadı olduğunu aklımıza getirmek gerekir. Laik devletin Kutsal Kitap'taki kökeni, İsa'nın müridlerine Tanrı'nın olanı Tanrı'ya, Sezar'ın olanı Sezar'a vermelerini söylediği Yeni Ahit'teki bir pasajdır. Augustine tarafından arıtılan ve Reform ile çağdaş bir üslup kazandırılan Hıristiyanlığın başlarında gelen bu

buyruk dinin siyasetten ayrılması yolundaki liberal teşebbüslerin en eski kaynağıdır. Diğer birçok bakımdan olduğu gibi bu bakımdan da liberalizm yeni-Hıristiyanlık kültlerindendir.

Liberalizmin dinden gelen kökleri bugün liberallere yabancıdır ama az bir tarih bilgisi onları aydınlatacaktır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar İngiltere’de liberallerin çoğu inananlardı. Köleliğin kaldırılması gibi davaları aralıksız destekleyen din adamlarıydı; daha radikal düşünürler Quakers ya da Üniteryanlar gibi uç kanattaki Hıristiyan mezheplerine mensuptu. Ancak Fransız pozitivist Auguste Comte’tan etkilenen John Stuart Mill ile liberalizm, geleneksel inancın reddedilmesiyle özdeşleşir hale gelmiştir.

Pozitivizm bugün büyük çapta unutulmuş olsa da, İngiliz halkının büyük çoğunluğunun basmakalıp dünya görüşü gibi Hıristiyanlığı takip eden hümanist inancın biçimlendirilmesinde tüm diğer entellektüel hareketlerden çok daha etkili olmuştur. Pozitivistler aslında liberal olmaktan çok uzaktı. İnsan türünün ‘en üstün varlık olarak kutsanacağı ‘İnsanlık Dini’ adını verdikleri yepyeni bir din kurmayı amaçlıyorlardı ve büyük bir hevesle Katolik Kilisesi’nin Orta Çağ’da sahip olduğu gibi bir güce sahip olacakları zamanı bekliyorlardı. Kilise’nin ritüelleri ve hiyerarşisi ile rekabete istekli pozitivistler, firenoloji uzmanlarının gösterdiği düzen ve iyilik dürtülerinin bulunduğu noktalardaki çıkıntılara dokunarak Katolik inancın yerine laik versiyonunu koymaya çalıştılar. Paris’e laik bir papaz bile yerleştirdiler. On dokuzuncu yüzyılın başlarındaki altın çağında Pozitivist Kilise’nin, İngiltere de dahil olmak üzere dünyanın birçok yerinde ‘İnsanlık Tapınakları’ vardı. Özellikle bugün hala pozitivist kiliselerin bulunduğu Latin Amerika’da çok başarılı oldular.

Pozitivist Kilise kötü bir taklitti; ama inançları Mill’in birçok inancıyla örtüşüyordu. Comte’un anti-liberal eğilimlerini eleştirse de Mill, İnsanlık Dini’nin yayılması için elinden geleni yapmıştır. Bir nebze başarılı olduysa, bunun en başta gelen nedeni yeni hümanist dinin, yerini almaya niyetlendiği inançla çok fazla ortak noktası olmasıydı. Liberal hümanizm, Hıristiyanlığın birçok te-

mel inancını hepsinden ziyade de insanlarla hayvanların sınıfsal farkları olduğu inancını bünyesinde toplamıştı. Hümanistlere göre doğanın üzerinde bilimle sahip oldukları gücü kullanarak daha önce var olmamış iyilikte bir dünya yaratmak yalnızca insana mahsustur. Bu bakış açısıyla yeryüzü yalnızca insanın kullanması için yaratılmış kaynaklar yığını ve hayvanlar da aynı düzenin içinde hiçbir değeri olmayan varlıklardır. Bu bakış açısını taşıyanlar kendilerini koyu birer bilim taraftarı realist olarak addetseler de, aslında Hristiyanlığın bıraktığı en kötü mirasın içinde debeleniyorlar.

İnsan olanaklarıyla ilgili pozitivist görüşünün uygulamada çok büyük bir etkisi olmuştur. Karl Marx üzerindeki etkisiyle, eski Sovyetler Birliği'nin felaketiyle sonuçlanan politikalara ilham kaynağı olmuştur. Pozitivizmin kurucusu Henri de Saint-Simon'un yazılarının da haberciliğini yaptığı köylü çiftçiliğinin yok edilmesi ve yerine zirai şirketlerin geçmesi, beraberinde 1930'lardaki kuraklıkları ve açlığı getirmişti. Pozitivistlerin doğaya üstünlük kurma çabaları, Sovyet rejimin düşüşünün nedenlerindendir. Mikhail Gorbacov'un Sibiry'a'nın eritilmesiyle yaratılan barajlarda enerji üretimi gibi kibirli projelere olan bağlılığı zıt güçlerin ulaşılması güç koalisyonunu doğurmuştur. Çernobil'deki patlamanın ardından gelen şok ile bu güçler Sovyet liderini ve yenilemek istediği sistemi tepetaklak etti.

Hümanist düşüncedeki içi boşaltılmış Hristiyan mitosunun versiyonlarının rolü özellikle Marksizm örneğinde açıkça görülebilir. Komünizmin zafer kazandığı ve yıkıcı çatışmaların dünyadan kaybolup gittiği Marx'ın absürd 'tarihin sonunun gelmesi' fikri hiç şüphesiz Hristiyanlığın apokaliptik inançlarının laik mutasyon geçirmiş biçimidir. Aynısı Francis Fukuyama'nın 'global demokratik kapitalizm' ile evrensel kurtuluşun yakalanacağına dair eşit ölçüde absürd fikri için de geçerlidir. Her iki örnekte de, bilim adı altında karşımıza çıkan mitos'tan başkası değildir.

Seküler mitoslarla ilgili sıkıntı, çoğunlukla gerçek olandan daha zararlı olmalarıdır. Geleneksel Hristiyanlıkta apokaliptik itki, insanoğlunun kusurlu doğasının değiştirilemez olduğu anlayışı-

la frenlenmiştir. Hristiyanlıktan türeyen laik inançlarda ise bu anlayış kaybolmuştur. Sonuç ise dünyada cenneti yaratmanın peşinde görülmedik suçlar işleyen tarihte yeni bir zorbalık biçiminin doğuşu olmuştur.

Geçmiş yüzyıldaki en kötü rejimleri biçimlendirmede hümanist düşüncenin etkisi kolaylıkla gösterilebilse de, durmaksızın dinin suçlarından söz edenler tarafından bu rol geçirtilmiş ya da yadsınmıştır. Oysa yirminci yüzyılın toplu katliamlarını işleyenler, İspanyol Engizisyonunun günümüzdeki temsilcileri değildir. Bu katliamlar, Aydınlanma Çağı'nın ilerleme idealine hizmet eden ateist rejimlerce yürütülmüştür. Stalin ve Mao, ilk günaha inanmıyorlardı. Eşitlik ve özgürlük gibi Aydınlanma değerlerini hor gören Hitler bile insan iradesi ile yeni bir dünya yaratılabileceğine dair Aydınlanma inancını taşımıştır. Bu tiranların her biri de bilimden faydalanarak insanlık durumunun değiştirilebileceğini düşlemiştir.

Tarih bu hırsları yok etse de, bunlar tamamıyla terk edilmemişlerdir. Hafifletilmiş ve belirsiz biçimlerde, liberal hümanist ruhunu canlı tutmaktadırlar. Hümanistler Marx veya Comte'un hadsiz hesapsız umutlarını öfkeyle inkar etseler de, hâlâ bilimsel bilgi artışı ile insanoğlunun geçmişte olduğundan daha iyi bir gelecek yaratabileceğinde ısrar etmektedirler. Bu inancı destekleyen bilimsel en ufak bir neden yoktur. Bu, katıksız ve sade bir inançtan ibarettir. Dahası bir Hristiyan –diğer canlıların tersine 'bizim' geleceği şekillendirebileceğimize ilişkin- inancından ibarettir.

Bilimin dinin yerini aldığı harcıalem bir kanaattir. Asıl fark edilemeyen nokta ise, dinsel olduğu su götürmez ihtiyaçlar için bilimin araç haline gelmesidir. Etkisi daha az olsa da, geçmişte dinin önerdiği anlam ve umudu şimdi bilim sunmaktadır. Siyasette gelişme bölük pörçüktür ve her an tersine dönebilir; bilimde ise bilgi artışı kümülatiftir ve artık görüldüğü gibi durdurulması da mümkün değildir. Bilim, siyasetin yaratamayacağı bir ilerleme hissi vermektedir. Yanılsama olması bile etkisini azaltamaz. Hristiyanlık-sonrası toplumda yaşasak da, cennet fikri yok olmadı; in-

sanlar hâlâ kaostun içinde iyi bir düzenin yaratılabileceğine inanamaya ihtiyaç duyuyorlar.

Dine olan ihtiyaç insanın özünden gelen bir gereksinim gibi görünüyor. Seküler hümanistlerin davranışları da şüphesiz bu hipotezi desteklemektedir. Ateistler, inananlardan daha ateşli biçimde fikirlerine bağlandıkları için entellektüel açıdan çok daha katıdırlar. İngiltere’de inançlı düşünürlerle sohbet edip de onların, inanmayanlardan (kendi inançlarını yayma heveslisi atesitlerin yersizce kendilerini adlandırdıkları gibi) daha zeki, iyi eğitilmiş ve çarpıcı biçimde daha özgür düşünceli olduklarını hemen fark etmemek neredeyse imkansızdır. Şüphesiz olayların bu durumu almasının birçok nedeni vardır, ama kanımca laik düşüncenin takıntılı katılığı ancak inanç güdüsünün bastırılmasının sonucu olabilir.

Liberal hümanistler, tıpkı geçmişteki bağnaz toplumlarda cinselliğin bastırıldığı gibi –kendi içlerinde ve diğer insanlardaki– inancı bastırmaktadırlar. Burada sözünü ettiğim Freud’un tanımladığı biçimiyle bastırmadır. Seküler kültürlerde din –Viktoryen döneminde cinsellik gibi– yasak ve sapkın biçimlerde ortaya çıkmak üzere bilinçaltına gömülmüştür. Bazılarının iddia ettikleri gibi Viktoryenler yaşamlarından cinselliği çıkarmak için piyanonun ayaklarını beyhude bir çabayla kapatmışlarsa, seküler hümanistler de dini irrasyonelliğe mahkum ederek aynı tutumu sergilemişlerdir. Görünen o ki tutumlarının altında yatan nedeni pek sorgulamamışlar. Tarih ve antropoloji, bunun türlere özgü olduğunu gösteriyor. Nasıl bir gün asexual olacağımızı düşünmek için hiçbir neden yoksa inanmaktan vazgeçeceğimizi düşünmek için de neden yoktur.

Bugün müridleri ne söylerse söylesin, Karl Marx ve John Stuart Mill bilimin ilerleyişiyle dinin yok olacağından kuşku duymadılar. Din yok olmadığı gibi, yakın gelecekte olabileceğini gösteren en ufak bir belirti bile yoktur. Buna rağmen dinin insan yaşamından silinebileceği fikri, hümanistler arasında inancın göstergesidir. Seküler ideoloji dünyanın her yerinde terk edilirken yönlerini şaşırان hümanistler şaşkınlık içindeler.

İnanıyorum ki birçok seküler düşünürün tuhaf kininin ve anlayışsızlığının temelinde bu acı verici bilişsel uyumsuzluk yatmaktadır. Dinin bastırılmayan canlılığını açıklayamayan hümanistler ancak püriten bir korkuyla tepki verip, dine irrasyonel damgası vurmuşlardır. Oysa gerçekten din irrasyonel ise, insan türü de öyledir. Hümanistlerin davranışlarında da görülebileceği gibi en fazla da akıl tarafından yönetildiğini düşlerken irrasyonelleşmiştir insan türü.

Dini ihtiyaçların bastırılmasının sonucu seküler kültlerdeki patlamadır. Tüm kültürler arasında en başarılı olan ise Comte'un İnsanlık Dini'nin halefi, liberal hümanizmdir. Başarısının büyük bölümü Hristiyanlıktan türetilmesinden ama aynı zamanda bilimin üstünlüğünü iddia edebilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa her ne kadar bazı sağlam temelli teorileri içerse de bilim, dinin sunduğu türde sabit bir dünya görüşü öneremez. Özünde geçicidir çünkü. Dini umutların yerini tutacak vaatler de veremez. Hümanistlere göre bilimsel gelişme ahlak ve siyasetteki gelişmelerle bağıntılıdır; oysa böyle düşünebilmelerinin tek nedeni geçmişi unutarak önlem almalarından kaynaklanmaktadır. Tarihteki işaretler bilimsel bilginin, insanların zaten var olan hedeflerini geliştirmekte kullanıldığını gösteriyor. Toplumun bilimle birlikte ilerlediği fikri ise sadece bir mitostan ibarettir.

Bu noktada sekülerizmin paradoksu başlıyor. Tek yaptıkları, inandıkları mitosları yenileriyle değiştirmek olan seküler toplumlar dini geride bıraktıklarına inanmakta. Bunun anlamının ilerleme olduğu ise hayli şüphe götürür. Hristiyan mitosunun yerleşmiş insan-merkezciliğinin epeyce zararlı etkileri vardır. İnsan doğasının düzeltilemez hataları olduğuna odaklanmasına rağmen peşinden gelen seküler doktrinlerden çok daha gerçekçidir. Liberal hümanizm, aslında Hristiyanlığın en mutsuz mitosunu –insanın doğal dünyadan ayrılması– benimsemiş ve ona anlamını veren deney üstü içeriğini yok saymıştır. Böyle yaparak, asıl kaynağı din olan hümanist görüş ile insanın kaderini yönetmekte öteki türlerden daha yetkin olmayan bir canlı türü olduğunu ileri süren

daha gerçekçi bir bilimsel görüş arasında sıkışıp kalmış İngiltere gibi seküler toplumlar yaratmıştır.

Bugün İngiltere'deki biçimiyle seküler dünya görüşü, içerisinden Tanrı çıkarılmış Hristiyanlığın dünya görüşünden farklı değildir. Liberal hümanizm, pozitivist habercisinden daha az renkli ama Hristiyanlığı neredeyse aynı biçimde temel alan ayrıksı bir on dokuzuncu yüzyıl kültünün günümüze uyarlanmış biçimidir. İnancı düşünürler, bu gerçeğin ayırımında olduklarından sekülerizm-sonrası dönemi bekliyorlar. Aptalca bir Viktoryen dalaletiyile zihinleri bulanmış misyonerler olan seküler düşünürler, geçmişte sıkışıp kalmışlardır.

Hümanizm, dini inancın alternatifi değil dejenere olmuş bir versiyonudur. Aramızda serpilen dini yaşantının birçok türünün arasında –Hinduizm ve Budizm, Musevilik ve İslam– Hristiyanlığın bu solgun gölgesi bir anakronizmdir.

Çoğumuzun hiç bilmediği ya da uzun zaman önce geride bıraktığı korku ve endişeleri yüklenmiş olarak, hümanizm, doğal insan itkilerinin din tarafından bastırıldığı zamanların bir bakiyesidir. Ateizmin tıpkı bir zamanlar piyano ayaklarını örten gereksiz süsler gibi baskının işareti olarak görüleceği zamandan belki de çok uzakta değiliz.

16 Aralık 2002

5

Matriks İnancı

Matriks filminde, Ajan Smith adlı karakter soruyor: “İlk Matriksin herkesin mutlu olduğu ve kimsenin acı çekmediği kusursuz bir dünya olarak tasarlandığını biliyor muydunuz? Ama sonuç tam bir felaketti.” Bilgisayar ile yaratılmış sanal bir ortam olan Matriks insanları kontrol etmek için tasarlanmış bir sistem. Bu sanrısız dünyada yaşayanlar ise onun gerçek olduğuna inanıyorlar; çalıştıklarını ve eğlendiklerini, savaştıklarını ve seviştiklerini, normal insan yaşamlarını sürdürdüklerini sanıyorlar. Gerçekte ise bilgisayarı çalıştıran programın yaşadıklarına inandırıldığı bir ortamda, makineye bağlı bölmelerde sürüklenip gidiyorlar.

Matrix (1999) ve *Matrix Reloaded* (2003) fantastik dövüş sahnelerinin şifreli diyaloglarla ve karmaşık bir olay dizisiyle birleştirildiği yoğun imalar içeren aksiyon filmleri. Bir kült yaratmak üzere tasarlanan ve pazarlanan film ile hızla büyüyen bir yorumcu endüstrisi yaratıldı. Filozoflar filmlerin dış dünyayla ilgili skeptik denemeler olarak izlenmesinde çoktan unutulmuş söz oyunlarından yararlandılar. Daha da ilginç ve akla yakın görüneni ise din alanındaki akademisyenlerin filmleri inanç bakımından

incelemeleri ve Hristiyanlık, Budizm ve Gnostisizm'den izler bulmaları. Böylesi bir medya ürününde çözölmeyi bekleyen hiçbir derin anlam olamaz ve herhangi bir yoruma özel doğruluk iddia etmek ise aptalca olacaktır; ama filmler dünyanın yönetiliş biçimine getirdikleri alaycı ve huzursuz yorum ile tartışılmaz bir politik etki bırakmışlardır.

Filmde insanlar makinenin köleleri, transta ve güçsüz tutulmaları için makinenin ihtiyaç duyduğu enerjiyi sağlayan 'piller' olarak gösteriliyor. Bu tür imajlar kolayca kapitalist sömürünün banal göstergeleri olarak yorumlanabilir, ama daha ilgi çekici olanı Ajan Smith'in İlk Matriks imasının yorumudur. Programın yapılmasındaki amaç sömürü değil, dünyayı kusursuz kılmaktı. Sonundaki felaket açıkça belirtilmese de, film Matriksin sanal dünyasının kötünün ve acının olmadığı bir dünya yaratma çabasının sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Geçmişte bu tür fantazilerin aracı dindi; yakın geçmişte ise komünizm ve neo-liberalizm gibi ütöpik siyasi projelerle hayat buldular. Büyük dinler makul bir biçimde acının ve kötülüğün yalnızca öbür dünyada son bulacağını vaad ederken, ütöpik kùltler aynı sonuca bu dünyada ulaşmaya niyetlendiler.

Bugün siyasi hareketlere duyulan inanç neredeyse ölmüştür, ve yeni bir dünya rüyasını yeniden canlandıran teknolojidir. Artık çok az insan var olan kaynakların eşit paylaşımı ile açlık ve fakirliğin son bulacağı bir dünyaya inanıyor. Aksine hükümetler bilimin çok daha fazla zenginlik yaratmasını bekliyor. Yoğun ziraai faaliyet ve genetik yapıları iyileştiren ürünler ile açlık son bulacak; ekonomik büyüme yoksulluğu azaltacak, en nihayetinde ortadan kaldıracak. Genellikle bu tür politikaları coşkuyla karşılayan yine politikacılar olsa da, söylenenler siyasi değişim fikrini de unutabileceğimiz anlamına geliyor. Keyfi yaptırımlara karşı savaşmak yerine artan refahın olumlu sonuçlarını beklememiz gerekiyor.

Siyasi hareket ile en fena kötülüklere çare bulamayacağımız doğru olabilir; Irak savaşı gibi bir saçmalık bile engellenemiyorsa, hükümetlerin açlığı sona erdireceklerine umut bağlanabilir

mi? Bununla beraber teknoloji, siyasi hareketin yerini dolduramaz. Uygulamada teknolojiyi yalnızca çözemediğimiz sorunları maskelemekte kullanıyoruz.

Sosyal denetimin geleneksel biçimleri yok olup gittiğinden suç önlemek için yaygın bir biçimde kameralı denetimleri seçiyoruz. Terörizm büyüdükçe, sorun çıkaran devletlere karşı akıllı bombalar konuşlandırıyoruz. Yalnızca depresyon nöbetlerimizle başa çıkmak için değil, hüsrân ve düş kırıklığı gibi normal insan tepkilerini de bastırmak adına Prozac ve benzeri ilaçlar alıyoruz. Yeni medya teknolojileri yaşadığımız çevreyi unutmamıza olanak veriyor. Walkman kulağımızda, etrafımızı çevreleyen sefaletin farkına bile varmıyoruz.

Kendimizi çevreden soyutlamadığımız zamanlarda bile, dünyaya bakışımız toplu medya araçları tarafından biçimlendiriliyor. Her gün kirletilmiş bir çevre ve işlemeyen kamu hizmetleriyle karşılaşabiliriz, ama interaktif televizyonumuzun yarattığı sanal dünyada her birimiz refah ve özgürlükten yalnızca anlık uzaklıktayız. Birçok insan için bu fantastik dünya, tutarlılığı olmayan günlük hareketlerinden ve algılarından çok daha gerçek. İnsanların daha iyi bir dünya özleminin dejenere ürünü olan Matriks, en son kaçış teknolojisi.

Teknolojiyle sanal dünyalar yaratılması fikri genellikle 1980lerde ve 90larda sanal gerçeklik programları yazmaya başlayan Amerikalı bilgisayar mühendislerine dayandırılır. Oysa Polonyalı bilim-kurgu yazarı Stanislaw Lem bu fikri on yıllar önce öngörmüştür. 1964 yılında yayımlanan *Summa Technologiae* adlı kitabında Lem, kullanıcılarının gerçek dünyadan çıkıp kendi seçtikleri sanal bir ortama girebilmelerine imkan veren Phantomat adında sanal gerçeklik makinesi tasavvur etmiştir. Gerçek dünyada yalnızca bir kez yaşayabilen hassas organizmalar olsak da, Phantomat'ta dilediğimiz biçimde tekrar tekrar yaşayabiliyoruz. Phantomat, mistiklerin arayıp durduğu maddî dünyadan kurtuluş şansını tanıyor. Ölümlü bedenlerimizden kurtulduğumuzda siber alemin sonsuzluğunda dilediğimizce dolaşabiliriz.

Ama Lem, makinenin yarattığı sanal dünya ne kadar gerçekçi olursa düşlerimize o ölçüde hapis olacağımıza inanıyordu. Somut varlıklar olarak yalnızca bir bölümünden haberdar olduğumuz, isteklerimizden bağımsız işleyen bir dünya ile etkileşim içindeyiz. Oysa Phantomat'ta karşılaştığımız sanal dünyalar tamamıyla insan ürünü. Düşlerimizden türeyen böylesi dünyalarda hiçbir şey zarar göremez veya yok edilemez, çünkü gerçekte hiçbiri yok. Kısacası içindeki hiçbir şeyin önem taşımadığı dünyalar, bunlar.

Lem insanların Phantomat'ın sanal dünyalarını tercih edebileceğinden korkuyordu. Aynı korku *Matriks*'te Cypher adındaki karakter program dışındaki yaşamın olasılıklarına karşı zevk ve yanılısama dünyasını seçtiğinde yineleniyor. Cypher seçimini savunmaktan mutluluk duyuyor. "Bu bifteğin gerçek olmadığını biliyorum. Bir parça kesip ağzıma attığımda Matriksin beynimi onun lezzetli olduğuna inandırdığını biliyorum. . . ama neyi fark ettim biliyor musun?" Bifteğinden bir parça alıp ağzına atıyor. "Cehalet, mutluluktur."

Lem'in insanlığın gerçek dünyadaki başa çıkılması zor mücadeleler karşısında Phantomat'ın düşsel dünyasını seçme ihtimalinden duyduğu kuşku gerçeklere dayanıyor. Batı ülkelerindeki zengin çoğunluğun büyük bir bölümü Cypher'la aynı seçimi yapıyor. Yanılısamadan ibaret olduğunu çok iyi bilmelerine karşın medyanın yarattığı sanal dünyada yaşamayı tercih ediyorlar. Sözüünü ettiğim yalnızca, işe gidip gelmek, borçlanmak, hastalanmak gibi yaşamımızı dolduran hemen hemen tüm faaliyetlerin uzakta tutulduğu bir dünya gösteren 'realite televizyonları' değil. Medyada savaşla ilgili çıkan röportajlara bir bakın. Savaşların resmi olarak bitişinin üzerinden yıllar geçse de yaslarının, sakatlıkların ve iyileşmeyen psikolojik yaraların sürdüğünü bilsek dahi, bu konuların gereksiz biçimde anımsatılmasını istemiyoruz. Savaş sonrası yaşam üzerine haber yapmakta ısrarlı muhabirlere saygı duyuyoruz ama medya günlük akışına döndüğünde gizliden gizliye rahatlıyoruz. Böylece ağır gelen gerçekliğin acısından sakınıyor ve yaşamayı tercih ettiğimiz sanal dünyalarımıza geri dönüyoruz.

Demek ki birçok insanın Phantomat'ın sanal dünyasını tercih edeceğini düşünmek pek de abartılı değil. Bununla beraber Lem'in insanlığın siber alemdeki sonsuz bir yarım yaşam için gerçek dünyayı terk edeceğinden duyduğu korku temelsizdir. Çok daha gelişmiş bilgisayar programlarının kullanımıyla gelecekte mümkün olabilecek sanal ortamlar bugüne kadar yarattığımız ve ya düşlediğimiz her şeyden daha gerçek olabilse de, insanlığın kendini tamamıyla yeryüzünden koparması için asla yeterli olmayacaktır. Hiçbir bilgisayar kendi kendini devam ettirebilen sanal bir dünya yaratamaz. İnsanlığın siber alemde sonsuzluğu geçireceği düşü ise kabustan ibarettir.

Sanal gerçeklik makinelerinin sonunda başarısızlığa uğramasının birkaç nedeni var. Öncelikle tüm sanal ortamların kesinlikle maddesel bir temeli var. *Matriks* boyunca izlediğimiz sanrısız kung fu sahnelerinde hiçbir şey imkansız görünmüyor: koreografisi ustalıkla yapılmış tehlikeli sahneleri canlandıran insan figürleri, zarar görebilen sonlu organizmalardan değil, sonsuz çoğalabilen kopyalardan oluşuyor. Bununla beraber *Matriks*in kendisi dahi birbirine dolanmış plastik kablo ve tel kümesinden ibaret bir program, sonu olan bir madde; çürümeler ve kazalar karşısında savunmasız. Sonuç olarak *Matriks*in yarattığı sanal ortamın kendisini süresiz olarak yenilemesi mümkün değildir. Er ya da geç *Matriks* zaman içinde ve kazara aşınmaya başlayacaktır. Anormallikler programa yavaş yavaş nüfuz edecek ve *Matriks*'de hatalar oluşacaktır. Kusursuz sanal dünya, kusursuz olmaktan çıkacaktır. Asıl yapısı - fiziksel dünyanın istikrarsız düzenine tehlikeli bir biçimde yerleştirilmiş hassas bir yapı- tüm çıplaklığıyla ortaya çıkacaktır.

Phantomat gibi *Matriks* de insan icadıdır. İnsanlığın çok daha ötesinde evrimleşmiş yapay bir zekanın ürünü de olsa, sanal dünyalar nihayetinde insan bilgisinin yan ürünleridir. Sonlu ve kusurlu kökenlerinden kaçmaları olası değildir. Kaçınılmaz olarak hatalar ve çarpıklıklar içereceklerdir. Dünyaya dair resmimiz hayatta kalma mücadelemize yardım etmek üzere yarattığımız geçici bir resimdir. Hiçbir zaman keşfedemeyeceğimiz hatalar içerdiğinden emin olabiliriz.

Belki de icat ettiğimiz yapay zekalar bu defoların üstesinden gelecek düzeyde geliştirileceklerdir; ama öyle bile olsa yarattıkları sanal dünyalara da bulaşacak kendilerine has hataları da beraberinde getireceklerdir. Zekice tasarlanmış olmalarına karşın sanal gerçeklik makineleri, sanal dünyanın kusursuzluğunu bozması kaçınılmaz olan dünyevi kökenlerinin izlerini taşıyacaklardır. Lem'in kusursuz düşünün gerçekdışı olmasına neden olan da işte bu silinemez kusurlardır.

Bazı yorumlara göre Matriks'in sanal dünyasını bozan diğer bir neden ise insanın özgür istencidir. Matriks'de yaşayanlar bü-yülü gibidirler; fakat düşsel bir dünyada yaşadıklarının farkına vardıklarında başkaldırabilirler.

Bu başlangıçta akla yakın görünen bir yorum olsa da –birçok filmin senaryosu isyanlarla ilgilidir– pek bir anlam ifade etmemektedir. Cypher'in isteyerek gerçek olmayan bir yaşamı seçtiğini anımsayalım. Sanal bifeğini iştahla yerken kontrol edilmektedir; bifeğin yanılısına olduğunu bilmesine rağmen aynı zevki almaktadır. Cypher, yalanı yaşamayı seçtiğinden özgürlüğünden de çok fazla taviz vermemiştir.

Bu filmleri zorbalığa karşı isyan efsaneleri olarak göstermek yerinde olmayacağı gibi metafiziksel anlamda özgür irade örnekleri gibi görülmeleri de yanlış olacaktır. Özgür iradenin anlamı ve özgür iradeli olup olamayacağımıza dair felsefi tartışmaları bir kenara bırakalım. Eski bilmece çözülsün de, özgür irade yeni teknoloji sonucunda kaybedebileceğimiz bir şey değildir. İnsanlarda özgür irade varsa, Matriks'te de bundan yoksun bırakılamayacaklardır: edilgenliğe mahkum edilebilirler, ama hâlâ kendi hareketlerini belirmeye yetkin bireyler olarak kalacaklardır. Bu kadarı açık, ama bu büyüleyici filmlerin anlamını böylesine yavan ve aşık bir düşünceye indirgemek yazık olurdu.

Özgür irade üzerine yillanmış tartışmalara veya özgürlüğün değeriyle ilgili konvensiyonel kavramlara geri dönmek, bu filmlerin hakkını veren bir yorum getirmiyor. Meraklı ve dolaylı bir bakış açısından bunlar siyasi filmler, ama kapitalist sömürge ve

medya tiranlığı üzerine yönelttiği sorular basmakalıp değil. Gerçekdışı bir dünya görüntüsünü sürdürmek için medya ile danışıklı işe girişen refah içindeki çoğunlukla ilgili sorular. Daha derine inilecek olursa medyanın propogandasını yaptığı şeylerin gerçekdışı olmaktan öteye gitmeyeceği görüşünü öneriyorlar. Bugün neredeyse herkes teknolojinin dünyayı değiştireceğine inanıyor. İcatlar serbest bırakıldığında açlık silinebilecek, yoksulluk ortadan kalkacak ve zorbalık baştan çıkarıcılığını kaybedecek.

Medyayı bu fantazileri yaymaya mahkum eden de bu boş umutlar. Birçok sorununuzun aslında çözümsüz olduğu gerçeğinin ise alıcısı yok. Bir zamanlar dini inanç bu rahatsız edici gerçeğe katlanmamızı olanaklı kılmış olsa da, bugün neredeyse bu konuların konuşulması bile yasak. Ardarda gelen felaketler yüzünden kusursuzluk düşü, siyasetin alanından teknolojiye taşınmıştır. Matriks filmleri teknik sihirbazlığın şaşırtıcı ürünleridir. Filmler gerçekten bir mesaj içeriyorsa, bu da teknolojinin sihirli olmadığı gerçeğidir. Teknoloji, insan yaşamının olgularını değiştiremez.

23 Haziran 2003

6

Makinenin Durduğu An

C haring Cross İstasyonu etrafında gezinen kalabalıklar elektrik kesintisi olduğuunda çok endişelenmiş görünmüyorlardı. Birçokları için kesinti –günlük hayatta karşılaştığımız herhangi bir sıkıntı- olağandı. Birkaçı ise belki günlük rutinlerindeki bu ani kesintiyi mutlulukla karşılayarak normal servisin kısa sürede başlamayacağı belli olduğuunda yakındaki bir kafeye veya kitapçıya uğramıştı. Bazılarının New York ve Kuzey Amerika'nın Doğu sahillerinin büyük bir bölümünün karanlığa gömülmesine söylendikleri duyuluyordu, ama kimse paniğe kapılmıyordu.

Elektrik kesintisinin olduğu akşam gözlemlediğim sakin hava, sonrasında da sürdü. Ulusal Elektrik İşletmesinin uzmanları, elektrik kesintisini olasılık planlamalarının dışına çıkan 'ender bir olay' olarak açıkladılar. Diğerleri ise olağan bir durum olduğunu ima ettiler. Her iki şekilde de, endişelenmemize gerek yoktu. Gelecekte belki alışmamız gerekecek bir kusurdu, ama bir kriz olmadığı kesindi.

Ortak görüş, bu tip olaylarda günlük yaşam biçimimizi tehdit eden hiçbir şeyin olmadığıdır. Zengin ve enerji kaynakları bol toplumlarımızın normal olduğunu düşünmeye başladık ve kay-

nakların tükenebileceği olasılığını ciddiye almaz olduk. Yüksek teknolojiye odaklı yaşamlarımızın ne kadar hassas olduğunu gösteren kanıtlarla karşı karşıya geldiğimizde bile sürekli bir sorun değil teknik bir problem olduğunda ısrar ediyoruz.

İki yüz elli yıl önce İngiltere’de başlayan sanayileşme süreci, tüm dünyayı etkisi altına aldığı gibi insan ömrünü uzattı ve yaşam düzeyini yükseltti. Bu büyüme neden sonsuza kadar devam etmesin ki? Sorunlar çıksa bile üstesinden gelinebilir. Bugünkü yaşam biçimimizin sonsuza kadar sürmemesi ve tüm insanlığa yayılmaması için hiçbir neden yok gibi görünüyor.

Yaşam biçimimizin tüm dünyaya yayılacağı inancı bugün herkes tarafından kabul görmektedir. Bu inanç, gelişmiş sanayi ülkelerinin büyük bir bölümünde dini inancın yerini alan ilerleme inancının ayrılmaz bir parçası ve dünyanın her yerindeki kalkınma programlarının temelidir. Ancak, bir gün okyanusların limonataadan oluşacağına inandığı için sonsuza kadar alay konusu olacak on dokuzuncu yüzyıl ütopist sosyalistlerinden Charles Fourier’ın fantazileri kadar gerçekleşme olasılığı bulunan bir düştür.

Ütopist düşüncenin kökeninin sol görüş olduğu aklımıza kazınmıştı, oysa bugün siyasi spektrumdaki yeri sağ kanattır. Her iki kanat da sonu olmayan insan istekleri arasından teknolojinin yanıt bulamayacağı hiçbir şey olmadığı inancında birleşmektedir. Son zamanlardaki elektrik kesintileri teknik aksaklıklar olarak görülüyor. Özelleştirmenin enerji altyapılarını zayıflatmış olabileceği söylene de, onarılamayacak hiçbir aksaklığın olmadığına inanılıyor.

Daha önceleri görmeye alışkın olmadığımız son dönemlerdeki elektrik kesintileri daha derinlerde yatan bir gerçeği açığa çıkarıyor. İnsanın isteklerinin sonu olmayabilir, ama dünya kaynakları sınırlıdır ve geri döndürülemez. Bugünkü yaşam biçimimiz ucuz enerji olmaksızın sürdürülemez; ama enerji elde edilen kaynaklar büyük bir hızla tükenmekte ve pahalalanmaktadır. Aynı zamanda ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların da odak noktalarıdır.

İngiltere ve ABD gibi ülkelerin uzak bölgelerdeki enerjiye bağımlılıkları arttıkça, bu bölgeleri askeri yollarla kontrol altına al-

ma istekleri de artmaktadır. Orta Doğu'daki sorunların tarihçesi oldukça karmaşık olsa da, bölgeye batının müdahalesinde petrolün rolünün olmadığını iddia edebilmek için aptal ya da yalancı olmak gerekir. Orta Asya'da ise büyük güçlerin bölgedeki petrol ve doğalgaz kaynaklarına erişebilme rekabetlerine bağlı olarak Büyük Oyunlar yeniden başlıyor. İnsani nedenlerle yapıldığı iddia edilen müdahalelerin ardında jeopolitik konumların ağır gerçeklerinin geri döndüğü görülüyor.

On dokuzuncu yüzyıldan miras kalan sosyal teoriler, sanayileşmenin yaşam kaynaklarındaki kıtlığı ortadan kaldıracığını söylüyor. Karl Marx ve Herbert Spencer birçok konuda fikir ayrılığına düşse de sanayileşmenin insanlığı maddi yoksunluktan –ve geçmişte insanlığın başına dert olan kıtlık savaşlarından- kurtacağına besledikleri sarsılmaz bir inancı paylaşıyorlardı. Dünya çapındaki sanayileşme, insan tarihine damgasını vuran kaynaklar için yapılmış vahşi rekabetlerin de sonunu getirecekti.

On dokuzuncu yüzyılın bu düşsel inancı, bugünün lider ekonomilerinin de temelini oluşturmaktadır. Birçok ekonomiste göre kıtlık yoktur, yalnızca fiyat vardır. Doğal kaynaklara talep arttığında fiyatları yükselecektir. Yeni kaynaklar bulunacak veya yeni teknolojiler geliştirilecek ve ekonomik büyüme sürecektir. Bu bakış açısına göre azalmakta olan doğal kaynakların askeri çatışmaları körüklemesi için hiçbir neden yoktur. Geçici olarak ortaya çıkabilecek darlıkların giderilmesinde –en azından uzun dönemde- piyasa fiyatlandırması ve teknolojik yeniliklere güvenilebilir.

1990'larda bu tuhaf inanç yeniden ambalajlanarak hükümetlere satıldı. Ekonomistler tarafından yapay bir sertlik kazandırılan görüş, global serbest pazarın fikrî temelini oluşturmuştur. Ancak siyaset üzerindeki etkisi, savunma planlamasına sirayet edememiştir. Dersine iyi çalışmış ekonomistler istedikleri kadar serbest pazarın barış sağlayıcı etkileri üzerinde gevezelik edebilirler, ama askeri stratejistler enerji kaynaklarına emin erişimin stratejik yaptırımdan geçtiğine inanmayı sorgulamaksızın sürdüreceklerdir. Gelişmiş sanayi toplumları, enerjileri birkaç aydan fazla kesildiği takdirde çökecektir. Yeryüzünde böyle bir felaketi önleyecek bir teknoloji yok.

Uzun vadede petrolün yerini alacak yeni enerji kaynaklarından söz etmek kulağa hoş gelse de, tarih birbirini izleyen kısa vadeli süreçlerden oluşur. İlk Körfez savaşının başlatılmasında, Batı'nın petrol kaynaklarını korumaktan başka bir neden yoktu. Irak'ın muazzam petrol rezervleri ülkenin işgal edilmesinin tek nedeni olmamakla birlikte önemli birer etkidirler. Bazı stratejistlerin öngördüğü gibi önümüzdeki birkaç on yıl içinde Çin ve ABD arasında askeri çatışmalar başlarsa bunun önemli bir nedeni de, Çin'in azalmakta olan ucuz petrol kaynaklarının önde gelen rekabetçilerinden biri olmasıdır. Günümüzde artan enerji ihtiyacı savaş sebebidir.

On dokuzuncu yüzyıldan miras kalan ilerleme teorilerinin aksine, dünya çapında sanayileşme varlık gereksinimlerimizdeki darlığı ortadan kaldıramıyor ve yeni bir barış çağı başlatmıyor. Kaynaklarda yeni darlıklara neden olduğu gibi yeni anlaşmazlıkları tetikliyor. Petrol olmaksızın o çok güvendiğimiz enerji kaynaklı tarımımız var olamaz. Sürekli petrol tedariği yaşamlarımızda, eski toplumların tarımında iyi hava şartlarının oynadığı rolü oynuyor.

Rezervler azaldıkça, dünyadaki istikrarsız bölgelerden geçen enerji hatlarına daha bağımlı hale geliyoruz. Kuzey Denizindeki petrol üretimi en yüksek düzeye ulaşırken İngiltere'nin artan enerji gereksinimi Orta Asya'ya kayacak ve uzun boru hatlarıyla İngiltere'ye ulaştırılacak. Yol boyunca ise terörizm dahil her türlü siyasi riskin tehdidi altında kalacak.

Bugünkü yaşam biçimimiz birçoklarının düşündüğünden çok daha parçalanmaya yakın ve gittikçe savunmasızlığı daha da artırıyor. Global ağlar genişleyip derinleştikçe dünyanın daha emniyetli olacağını düşünme eğilimindeyiz, ancak birçok bağlamda bu inanın tersi geçerli. İnsanlar arasındaki iletişim arttıkça, dünyanın bir bölgesindeki kriz kolayca öteki bölgelere de sıçıyor. Milenyum virüsü somutlaşmasa da, bizi birbirimize bağlayan sanal bağların aşırı düzeydeki zayıflığı, nükseden bilgisayar virüslerinden anlaşılıyor. Siber alem teröristlerinin, bilgisayar kontrol sistemlerine girip nükleer istasyonları ve havaalanlarını saf dışı bırakması an meselesi.

Global finans piyasalarında anlık bilgi transferinin istikrar yaratacağı varsayılmıştı. Gerçekte ise çoğunlukla tüm finans sistemini tehdit edebilecek bilgisayar programlarının tetiklediği spekülasyon sermaye hareketlerine neden oldu. Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi'nin 1998'deki sızıntısı –Nobel ödüllü ekonomistler tarafından önerilen teminat fonu– bu tip sistem risklerinin kıyamet tellallarının fantazileri olmadığını gösteriyor.

Gerçekten fantastik olan, global ekonomik büyümenin sonsuza kadar sürebileceği kavramıdır. Gittikçe hızlanan büyüme ilelebet devam edemez ve belki büyümenin sınırlarına ulaşmak üzereyiz. Şimdiye kadar insan kaynaklı olan, global ısınma, gelişen sanayinin yan ürünüdür. Enerji odaklı yaşam biçimini daha çok insan benimsedikçe iklimdeki değişim hız kazanacaktır. Birkaç zengin ülkenin müsrif yaşam tarzları, her ne kadar dünyanın öteki bölgelerine yayılmasa da, sürdürülemez. Yeryüzü yolumuzu kesecektir.

Gezegenin insan ihtirasları karşısına aşılmaz sınırlar koyduğu gözlemi kadar ilerleme müminlerini çileden çıkaran bir şey yok. İnsan zekasının gezegeni dönüştürebileceği ve geçmişte görülmemiş nitelikte iyi bir gelecek yaratabileceğinde ısrar ediyorlar. Teknolojinin gücüne olan ütöplast inanç, çağdaş batılı inancı tamıyla etkisi altına almıştır, ve en olmadık yerlerde karşımıza çıkmaktadır. Globalleşmenin durdurulamayacağına inanan ılımlı kanattaki siyasetçiler ekolojik bir kriz ya da savaş sonucu da globalleşmenin raydan çıkarılamayacağını kabul ediyorlar. Ancak tarihin ilerleyişine baktığımızda birçok medeniyetin tam da bu şekilde sona erdiğini görebiliriz. Bizimki neden farklı olsun ki?

Yeşilciler ise bugünkü ekonomik sistemin kökten iyileştirilebileceğine ve böylece devamlılığının sağlanacağına inanıyorlar, ama bunun önünde yatan zorlukları hesap edemiyorlar. Zaman içinde dünya çapındaki sanayileşmenin ekolojik kriz sonucu sona erdirilmesi gerekecektir, ama sanayileşmenin politik yollarla durdurulması veya yavaşlatılması olanaksızdır. Bu teşebbüsün kesinlikle istenmediği de açıktır. İnsan nüfusu, yerel ekonomilerin değiştirilebilmesini olanaksız kılacak kadar yüksektir, dahası ge-

lecek yarım yüzyılda da insan nüfusu yoğun bir şekilde artacaktır. Geliştirilmekte olan çevre dostu teknolojilerle birçok şey başarılabilir, ama güneş enerjisi ve rüzgar gücüne dayalı bir ekonominin sekiz milyar insanı geçindirmesi olanaksızdır.

Yeşilcilerin haklı olduğu nokta ise yaşamımızda kökten bir değişikliğin kaçınılmazlığıdır. Her kanattan konvansiyonel düşünürler global bağımlılığın artırılması yönünde düşünüyor, ancak dünya kaynaştığı ölçüde dengesini bozan şoklar karşısında savunmasızlaşıyor. Rousseau'nun küçük tarım toplumlarından oluşan dünyası realist senaryolarda yer almasa da, parçalara ayrılmış bir dünyanın şu an yaşadığımız dünyadan daha fazla şansı olacaktır.

İlerlemeyi, global bir yaşam biçiminde birleşme anlamında düşünmek şeklinde yerleşmiş bir eğilim var ve bir noktaya kadar global bakış açısından uzak durmak olası değil. Çevre kirliliği ve iklim değişiklikleri sınır tanımıyor; dünyanın herhangi bir bölgesindeki savaş veya anarşi dünyanın geri kalanını da etkiliyor, ancak tek bir yönetim biçiminin herkes için de iyi olduğu fikrinden vazgeçmemiz gerekiyor. İlerlemeyi, tek ve ideal bir yaşam biçimine doğru bir hareket olarak görmek yerine, kendi biçimlerince gelişen değişik yaşam biçimleri olarak düşünebiliriz. Bazı ülkeler, global pazarın dışında kalmayı tercih ederlerse, bunu yapmakta serbest olmalılar. Yeni teknolojiler arasında seçim yapmak isterlerse, bırakın da yapsınlar.

Farklı yaşam biçimlerinin barış içinde birlikte var oldukları bir dünyanın geleceği umut vaad ediyor, oysa olayların gidişine bakıldığında böyle bir gelecekte sonsuz uzaklıktayız. İleriye baktığımızda daha az etkileşim içinde bir dünya kaçınılmaz görünüyor ama bu yavaş yavaş, alıştığımız ama uzun ömürlü olmayacak teknolojik yaşamlarımızdan sancılı bir kopuş ile olacaktır. Nihayet daha dengeli bir dünya doğduğunda bu ancak birçok kriz atlatıldıktan ve teknolojiye olan bugünkü ütöplast inancımız tarihin çöplüğünde yerini aldıktan sonra olacaktır.

8 Eylül 2003

7

Bir Efsane Aracı Olarak Bilim

1930'larda katıldığı bir komünist yazarlar kongresine tekrar çağrılan Arthur Koestler, basit bir sorunun tüm salonu nasıl sessizliğe boğduğunu anlatıyor. Bilimsel sosyalizmin gelmesiyle ortaya çıkacak yeni dünya üzerine yapılan methiyelerden dayanamayacak kadar bunalan André Malraux sabırsızca şöyle sorar: "Peki ya tramvayın altında kalıp ezilen adama ne olacak?" Rahatsız edici ama uzun sürmeyen bir sessizlik olur. Kısa bir süre sonra sağ düşüncedeki yoldaşlardan biri şöyle yanıt verir: "Kusursuz bir sosyalist taşıma sisteminde kaza olmaz."

Koestler'in öyküsü yasak bir gerçeği içeriyor. Geçtiğimiz yüz-yılı biçimlendiren ve bilime dayandıkları iddia edilen, insanlığı kurtaracak büyük projelerin herbiri aslında efsanelere dayanıyordu. Budalaca kazaların olmadığı bir dünya görüşüne tutunarak komünizm Batı'nın dini inancının eskatolojik umutlarını yeniledi. Tarih, sürükleniş ve felaketler karışımı olarak görünse de, ilahi bir biçimde gelişmektedir. Geçmişte Tanrı'nın mutlu dünyayı getireceğine inanılıyordu. Komünizm gibi devrimci hareketler çok daha mucizevi bir vaadde bulundu. Bilimin gücünü kullanarak insanlar böyle bir dünyayı kendileri yaratabileceklerdi.

Bilimin gerçeğin peşinde olduğu varsayılıyor, ama seküler kültürlerde bilim efsanelerin başlıca aracı haline gelmiştir. Bir zamanlar din ile ifade edilen insan ihtiyaçları ortadan kalkmadı. Si-rojenizm kültünden absürd neo-Darvinist fikirlere kadar Batı'nın dinsel inancının özündeki efsaneler bilim adı altında yeniden dönüştürülmüşlerdir. Bu dönüşüm sürecinde efsanelerin taşıdığı bilgelik de yitirilmiştir. Artan bilimsel bilgi daha rasyonel bir dünya görüşü değil, insanlık durumunun gerçeklerinden, geçmişin dini efsanelerine nispeten daha uzak seküler bir mitoloji yaratmaktadır.

Komünizm ile bir serap görüldüğü anlaşıldı. Milyonlarca insan var olmayan dünyevi bir cennet arayışında öldü, ancak bu durum arayışı durdurmadı. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru yeni-liberaller aynı efsanenin farklı bir versiyonunu pazarlamaya başladılar. Global kapitalizm, komünizmin başaramadıklarını –tüm insanlığa özgürlük ve refah getirilmesi– başaracaktı. Sağ görüşten doğmasına karşın serbest Pazar kültürü komünizm gibi devrimci bir inanıştır. Yeni-liberaller tıpkı Komünist Manifesto'daki Marx ve Engels gibi tarih bilmecesini çözdüklerine inandılar.

Hem Marksistler hem de yeni-liberaller, ışıltılı bir gelecek vadelerinin titiz bilimsel araştırmaların neticesi olduğunda ısrar ediyorlar ama sıkı sıkıya bağlı oldukları fikirlerle aslında inançlarının gerçek kaynağına ihanet ediyorlar. Marksizm ve yeni-liberalizm, tarihin sonuna dair Hıristiyan efsanesinin bilim diliyle ifade edildiği yapay inançlardır. Merkezi planlama misyonerleri hangi ekonomik sistemin en iyisi olduğu konusunda serbest pazarın ateşli taraftarları ile tartışabilir ama her iki taraf da savundukları ekonomik sistem benimsediğinde dünya çapında refahın ve evrensel barışın kaçınılmaz olarak elde edileceği fikrinde birleşmektedir.

Yirmibirinci yüzyılın başlangıcında Marksizm ve yeni-liberalizm artık itibar edilmeyen inançlardır. Yaşlanmış Troçkistler hücrelerinde toplanmış yeni bir devrim planlıyor ve iki yüzlü serbest pazarcılar global kapitalizmin zaferleri üzerine ruhsuz seminerlerde toplanıyor olabilirler, ama siyaset aracılığıyla kurtuluş inan-

cı ölmüştür. Komünizm bir trajediye, yeni-liberalizm de maskaralıktır. Demokrasinin ve serbest pazarın karşı koyulamaz yayılışı üzerine edilen tüm boş laflardan sonra tek hakikat savaş, himayecilik, gizlilik ve rüşvet politikaları oldu; bir başka deyişle bildik tarih tekerrür etti. Troçkist gruplar ve sağ kanatın beyin takımları hariç hiç kimse dünyanın devrimci politikalarla değiştirilebileceğine inanmıyor. Aynı fantazi anti-globalleşme hareketinde sürdürülebilir, ama o zaman bile hakiki bir kanaat daha çok gelecek korkusunun bir ifadesi olacaktır.

Ancak eskatolojik efsaneler henüz ortadan kalkmadı, yalnızca başka alanlara kaydılar. 'Milenyumun Arayışında' (1957) adlı yeni gelişmelere ufuk açan çalışmasında Norman Cohn, çağdaş devrimci hareketlerin Orta Çağın sonlarında Avrupa'yı etkisine alan milenyum* hareketi ile benzerlikler gösterdiğini ve benzer fikirlerden ilham aldığını gözler önüne sermiştir. Her iki görüş de tarihi apokaliptik yönden değerlendirmiştir: eski dünyanın sonu geliyordu ve yeni bir dünya doğuyordu. Bugün seküler kültürler kurtuluşu bilimde arıyorlar. Siyasetin yerini eskatolojik umudun odağı haline gelen teknoloji almıştır.

Eskatoloji ve teknolojinin kaynaşmasına verilebilecek hayret verici bir örnek de Kaliforniya sirojenizm hareketidir. Bu kültün taraftarları, bir gün yeniden canlandırılacakları umuduyla ve bilimin ilerleyeceği inancıyla kendilerini – ekonomik güçleri yetersiz ise yalnızca başlarını– donduruyor. Bu sürecin bilimsel güven vericiliği üzerine tartışmalar yapıldı ve bu işlemi gerçekleştiren bazı şirketlerin dürüstlüğüne ilişkin kuşkular var, ama bunların hepsi ayrıntı. Önemli olan nokta, ölümsüzlük için teknolojik bir karşılık sunulmasıdır. Tıpkı Hristiyanlığın bedenini yeniden canlanacağı vaadi gibi sirojenizm hiç ölmeme olasılığını sunmaktadır. Hristiyanlığın vaadi inanca dayanırken sirojenizmin bilime dayandığı varsayılıyor. Aslına bakarsanız varsaydıkları şey dinin vaadlerinden çok daha inanılmaz.

---

*. Milenyum: Tüm insanların saadet ve refah içinde yaşayacaklarına inanılan gelecekteki bir mutluluk dönemi.

Teknoloji yoluyla ölümsüzlük aranmasındaki asıl sorun, yeterli teknoloji olmamasından kaynaklanmıyor. Belki bir gün varsayılanlar gerçek olacaktır; ama dondurulmuş kadavraları çözebilecek ve yaşama döndürecek teknikler geliştirilse bile, bunlar ölümsüzlüğü sağlayacak olan yeni teknolojiler olmayacaktır. Teknoloji sayesinde ölümsüzlüğe inananlar bugün var olan hukukun ve kurumların sonsuza dek süreceğini varsayıyorlar, ve sorgulamaksızın daha önce benzeri görülmemiş bir ekonomik ve siyasi istikrarın var olacağına güveniyorlar. Sirojenizmle yeniden doğuş aslında bugünkü toplum yapısının ölümsüz olacağı inancına dayanmaktadır.

Yeni teknolojilerin geliştirilmesi yüzyıllar sürebilir ama çok kısa bir zaman aralığında hukukta ve siyasette geniş çapta değişikliklerin olma olasılığı çok yüksek. Bekleyen kadavraları saklayan şirketler borsadaki krizlerden kurtulsa bile, savaş veya devrimler sırasında yol olup gideceklerdir. Bunlar apokaliptik ihtimaller olarak görülse de, tüm bunlar yalnızca her daim olduğu gibi devam eden tarihten ibarettir. Asıl apokaliptik olan da tarihin sona ereceği inancıdır.

Sirojenizm aracılığıyla sonsuz yaşamı bulmaya çalışmak, uç bir arayış ama çok daha yaygın bir fenomeni açıklıyor. Bilim efsaneleri ortadan kaldırdı. Öte yandan geçmişin efsanelerinin başka biçimlerde yeniden var olmalarına olanak verdi. Bilimde, ölümsüzlüğün insanlar için gerçekçi bir olasılık olduğunu işaret eden hiçbir şey yoktur. Bilimin verdiği ders, ölümün doğal dünyada hayati bir işlevi olduğudur. Tek bildiğimiz dünyamızda hiçbir şey ölümsüz değildir. Ölümden kaçma umudu bilimden değil, din-den kaynaklanmaktadır. Ancak bilim, bu mistik umuda yeni bir yaşam gücü vermiştir.

En çarpıcı örneklerden biri de Darwinizmin ilerleme inancını desteklemekte kullanılmasıdır. Darwin'in teorisi, doğal seleksiyonun sonuçlarının iyi ya da kötü olacağına dair hiçbir şey söylemez. Biyolojik bir mekanizmanın işleyişini anlatır. Darwinizm söz konusu olduğu sürece dünyanın iyilişmeye doğal bir eğilimi yoktur. Genetik mutasyonların doğal seleksiyonu daha karmaşık ya-

şam biçimlerine neden olabileceği gibi hepsini ortadan da kaldıracaktır. Bu görüş popüler olamayacak kadar katıdır. Hristiyanlıktan miras kalan umutlar, böylesi amaçsız bir değişim görüşünün kabul edilebilmesi için çok derin ve yaygın kalmaktadır. Sonuç olarak Darwin'in teorisi ters yüz edilerek yaygın ilerleme görüşünü desteklemekte kullanılmıştır.

En çok bilinen örnekler sosyal Darwinizm'in çeşitlemeleridir. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında evrim teorisinin hatalı versiyonları laissez-faire kapitalizminin ve Avrupa emperyalizminin teşvik edilmesinde kullanıldı. Yirminci yüzyıl sonlarında sosyal Darwinizmin bir biçimi, Amerikan sağında ülkedeki derin ırk eşitsizliklerine düzmece bir açıklama getirmek için yeniden canlandırılmıştır. Bunlar, bilimin politik amaçlar için acemice kullanılmasından başka bir şey değildir. Peşine düşülen amaçlar kadar bilim de niteliksizleştirilmiştir. Daha da ilginç yakın bir zamanda insanlığın ilerleyişi görüşüne bilimsel bir temel kazandırmak için Darwinizmi kullanma teşebbüsleridir.

Richard Dawkins'in memler (*memes*)* teorisi fikirlerin yayılması üzerine bir yeni-Darwinist yaklaşımdır. *The Selfish Gene* (1976) adlı kitabında Dawkins'in belirttiği gibi memler melodileri ve moda sözleri, çömlek yapmayı ve kemer inşasını, siyasi fikirleri ve bilimsel teorileri içeriyor. Dawkins'in teorisine göre spermeler veya yumurtalar yoluyla nasıl genler bir bedenden ötekine geçerek yayılıyorsa, memler de beyinden beyine geçerek yayılıyorlar. Aslında bunun bir teori mi yoksa yalnızca yersiz bir benzetme mi olduğu belirsizdir; çünkü memlerin yayılmalarının taklit sürecinde olduğundan rahatça söz etse de, Dawkins fikirlerin iletilmesinde kesin bir mekanizmayı açıkça belirtmemektedir. Böyle bir mekanizmanın olmadığı düşünülürse açıkça belirtmemesi hiç de şaşırtıcı değildir.

---

*, Richard Dawkins, genleri inceleyen bilimden (*genetics*) mülhem olarak "memetics" isimli bir bilim dalı kurmuş, burada "mem" (*meme*) adı verilen taşınabilir bilginin evrimini ve yayılımını incelemeye çalışmıştır. (ed.)

Fikirlerin bir nevi bulaşıcı hastalık gibi yayıldığı uzun süredir bilinmektedir, ama düşünce tarihinde biyolojideki genetik mutasyonların doğal seleksiyonuna benzeyen hiçbir şey yoktur. Zulüm ve savaşlar, refahın gücü ve hükümetlerin haberleri biçimlendirebilme yeteneği, bazı fikirlerin yayılıp ötekilerin yayılmamasını açıklayan bazı etmenlerdir. Taklit, bu karmaşık sürecin bir parçası olabilir ama süreci açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Fikirlerin yayılması, doğal seleksiyona benzer basit bir işleyiş ile açıklanabilse dahi, iyi fikirlerin üstün gelmesini sağlayacak hiçbir şey yoktur. En etkili biçimde yayılan da çoğunlukla kötü fikirlerdir. Tarihteki en zehirli aynı zamanda en başarılı olan fikirlerden biri olan anti-semitizm görüşü mesela. Veya Dawkins'in ateşli bir biçimde çıktığı dini inançları ele alalım. Dawkins'in de itiraf ettiği gibi sonsuz lanet türündeki fikirlerin kendilerini yinelenmekte müthiş bir potansiyelleri var. Memler, evrim teorisinin kültüre uyarlanma çabasını temsil etmektedir, ama kültürel evrimleşme kör bir yoldur; böyle bir şey varsa tabii. Memlerin kültürel iletimi genlerin doğal seleksiyonu kadar belirsiz bir süreçtir.

Kültürel evrim teorileri saçmalık olabilir, ama çekiciliklerini hiç kaybetmiyorlar. Nedenini anlamak ise hiç güç değil: evrimi ilerlemeyle özdeşleştiriyorlar. Teoriler bilim diliyle formüle edilse de yanıt verdikleri ihtiyaç, doğruluk ihtiyacı değil. Tarihte bir anlam ve amaç bulma arayışıdır. Hristiyanlıktaki kurtuluş mitosunu, seküler düşüncenin gelişiyle tarihten silinmemiştir. Aksine geçen yüzyıldaki siyasi hareketlerin birçoğuna ilham veren ilerleme fikrinin ortaya çıkmasına neden olarak seküler düşünceyi biçimlendirmiştir.

Bugün siyasi inanç artık öldüğünden, seküler kültürler umutlarını bilime bağladılar. Bilimsel ilerleme gerçeği üzerinde ciddi bir biçimde tartışılmamaktadır –artan insan gücü olgusuyla gösterilmektedir– ama bu, toplumda denetimsiz biçimde yinelenebileceği anlamına gelmez. Bilim, tarihteki çatışmaları sonlandıramaz. Savaş kazanmak ya da hastalıkları tedavi etmek, yoksulluğu dindirmek ya da katliam işlemek gibi, insanlığın amaçlarına ulaşmak için kullandığı bir araçtır bilim. Bilimin başka türlü olabile-

ceğini düşünmek, Orta Çağın sonlarında mutluluk döneminin geleceğine inananlar tarafından beklenen insanlığın mucizevi dönüşümünü tasavvur etmektir. Bilimin yeni bir dünya yaratacağı inancı, seküler bir mitostur ve insan yaşamının hakikatlerine geçmişteki mitosların neredeyse hepsinden daha uzaktır.

İncil'deki Cennetten Kovulma öyküsü gerçeğe yakındır. Bilgi, katıksız iyi değildir; bir kutsama kadar lanet de olabilir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında dinin yerini almaya başlayan bilim, korkunç ölçüde yıkıcı etkileri olan iki dünya savaşının başlatılıp sürdürülmesinde kullanılabildiyse, muazzam ölçüde gelişmiş olan günümüz bilimi nasıl kullanılır? Unutulmamalıdır ki insan türünün değiştiğine dair hiçbir işaret yok. Bilimsel ilerlemenin hız kazanmasıyla ortaya çıkacak yeni güçler bir yana şüphesiz bilimin verdiği yıkıcı güçler olmadan çok daha iyi bir durumda olabilirdik. Geçmişteki efsanelere dönebileceğimizi sanmam; bunu deneyeceğimizden bile emin değilim. Ama hangisi inançta daha büyük bir atlayıştır: insanlığın bilgi meyvasını yediği ve artık bunun sonuçları ile bir şekilde yaşamak zorunda olduğu mu yoksa bilimin insanlığı kendisinden kurtarabileceğine inanmak mı?

15 Aralık 2003

8

Akademiye Rapor

Kafka'nın 'Akademiye Rapor' adlı öyküsünde Red Peter adlı insaymun, insansı yeteneklerini kazanmadan önce sürdürdüğü yaşamını bilgili bir topluluğa anlatmaktadır. Altın Sahil'de (şimdiki Gana) yakalanan Red Peter kafes içinde Hamburg'a getirilir. Bu şehirde kendisini iki seçenek beklemektedir: hayvanat bahçeleri ya da varyete gösterileri. Hayvanat bahçesindeki yaşam yeniden kafeslenmek anlamına geldiğinden, Red sahneleri seçer. Başlangıçta varyete salonlarına çıkmak hiç de kolay olmaz, ama çıktıktan sonra da Red Peter muazzam bir başarı yakalar. Kısa sürede içinde insanlar gibi konuşmayı öğrenir ve çok geçmeden de 'ortalama bir Avrupalının kültür düzeyi' adını verdiği düzeye ulaşır. Sahne performansları sayesinde insanların farklı yaşam biçimlerinden birini tatmıştır. Akademi raporu şöyle devam etmektedir: "Ziyafetlerden, bilim resepsiyonlarından veya eğlencelerden geç vakit evime döndüğümde, beni bekleyen yarı eğitilmiş küçük bir şempanzedir. Onda tıpkı bir maymunun bulacağı huzuru bulurum."

Kafka'nın öyküsü, öteki hayvan türlerini kuşatan tutumlarımızın çelişkileri üzerine J. M. Coetzee'nin *Hayvanların Yaşamları* adlı derin kurgusal çalışmasından alıntılanmıştır. Red Peter'in öy-

küsü birçok insaymunun yaşadığı kaderin fantastik bir uyarlaması, ve Coetzee'nin karakterlerinden biri, gerçek yaşamda Red Peter'in örnekleri olduğunu belirtmektedir. 1912 yılında Prusya Akademisi Tenerife adasında insaymunların zihinsel güçleri üzerinde çalışmak üzere bir araştırma merkezi kurdu; 1917 yılında araştırma merkezinin yöneticisi Wolfgang Kohler bazı araştırmaların sonuçlarını *Maymunların Zekası* adlı ünlü çalışmasında yayımladı. Red Peter gibi Kohler'in insaymunları da insanların davranışlarını benimsemeleri amacıyla tasarlanan eğitim sürecine tabi tutuldular. Kullanılan pedagojik yöntemlerden biri de, insan becerilerine benzeyen herhangi bir beceri geliştirene kadar maymunlara aralıksız olarak yiyeceklerin gösterildiği ama verilmediği yavaşlatılarak uygulanan öldürücü bir açlık süreciydi.

Bugünün araştırmacılarının o deneylerin sonuçlarını nasıl değerlendireceklerini bilmiyoruz ama bilişsel psikolojinin kurucularından biri olan Wolfgang Kohler'in tutsak şempanzelerin tıpkı bir asker taburu gibi barakaları arasında nasıl gruplar halinde koştuklarını, bazılarının eski bez parçalarına sarındığını ve ötekilerinin de çöp taşıdığını memnuniyet içinde kaydetmesine bakılırsa çalışmanın başarılı olduğuna inanmış olduğu görülebilir.

Uygulandıkları hayvanlara karşı Kohler'in deneyleri çok zalimce ve alçaltıcıydı, ama bu deneyler, hem kendisinin hem de bizim evrim sürecindeki en yakın akrabamıza karşı içinde bulunduğumuz yanılığın göstermeleri bakımından dikkate değer. Maymunların ön-insan olduğu görüşünü kabul ediyoruz, ancak onları, kendi türümüzün üyelerine yapmayı hayal bile etmeyeceğimiz uygulamalara tabi tutuyoruz. Maymunlar, çok önemli açılardan insanlarla benzerlik göstermeseydi, maruz kaldıkları deneylerin birçoğu olanaksız ya da anlamsız olacaktı. Bugün artık çok az kişi zihinsel ve duygusal kalıtımımızı büyük bir oranda maymunlarla paylaştığımızı yadsıyor. İnsan yeteneklerinin ve zayıflıklarının büyük bir bölümü maymunlarda da var: düşünüp plan yapıyorlar, ve korkup sevgi duyuyorlar. Bu benzerlikler olmaksızın Kohler'in deneylerinin yapılması mümkün olmazdı. Ancak bu benzerlikler deneylerin etik tabanını ucuzlatıyor.

Zihinsel yeteneklerini test etmek için insanları tutsak edip açlığa bırakmıyoruz, çünkü biliyoruz ki bu tür bir uygulama çok ciddi boyutta acılara neden olabilir. Acı çekme kapasiteleri de dahil olmak üzere kapasiteleri bizimkilere benzediği ölçüde çalışmaların başarılı olabileceğini bilirken maymunlar üzerinde böyle bir deney nasıl haklı gösterilebilir? Dayanılmaz bulacağımız biçimlerde bize benzeyen yaratıkları kullanmanın tutarlı bir etik savunması olabilir mi? Ya da yanıtımız deneylerde kullanılan hayvanların yalnızca şanssız olduğu ve çektikleri acının, yararımıza kullanılmalarının pişmanlık uyandıran ama kaçınılmaz sonucu olduğu mudur?

Bu seçeneklerin sonuncusu, Cambridge Üniversitesi'nin sözcüsünün geçenlerde yaptığı konuşmadan alınmıştır. Sözcü, Cambridge'de kurulması tasarlanan primat araştırma merkezi karşıtı protestolara yanıtında, yalnızca primatların insan beynine çok benzer beyinlerinin olmasının talihsiz bir gerçek olduğunu belirtmiştir. Bu sözlerin anlamı maymunların insan kapasitesinin çoğuna sahip oldukları gerekçesiyle deneylerde kullanıldığıdır. Primatlar üzerinde deney yapmanın, verimli bir araştırma tekniği olduğu doğrudur; ancak bize olan benzerlikleri bu şekilde kullanılmaları için geçerli bir nedense, deneylerde insanların kullanılması çok daha verimli sonuçlar verirdi. Primatlar üzerinde yapılan deneyleri haklı çıkarmak için öne sürülen savlar, bizi karşı koyulamaz biçimde insanlar üzerinde deney yapılmasına da müsaade edilebilir – ve aslında tercih de edilebilir – sonucuna götürüyor.

İnsanların acı verici ve tehlikeli tıbbi deneylerde kullanılması pek tabii etik açıdan dehşet uyandırıyor; oysa kısa bir zaman önceye kadar durum böyle değildi. Hapishaneler ve akıl hastanelerindeki savunmasız ve marjinal insanlar geçmişte yoğun biçimde kobay olarak kullanılmıştı ve daha geniş ölçekli bilimsel çalışmaların yapılabilmesi için insanların kaba kuvvete başvurduğunu hayal etmek hiç de güç değil. Naziler, aşağı tabaka olarak gördükleri toplumun bireylerini en korkunç deneylerde kullanmakta sakinca görmediler; İkinci Dünya Savaşı farklı sonuçlansaydı, hiç

şüphesiz bilimsel araştırmalarda insan kullanımı Avrupa'da kumsallaşırdı. Çok az kişi tarafından belki bu uygulama lanetlenirdi ama Avrupa tarihine bakacak olursak nüfusun çoğunluğu tarafından da kabul edilirdi.

Bilimsel araştırmalarda insanlar ile hayvanların kullanılması arasında çok büyük bir farklılık olduğu öne sürülerek bu reddedilebilir: hayvanların tersine insanların rıza göstermeleri mümkündür. Yetişkin insanların, öteki insanlara evrimsel süreçteki en yakın akrabamızın yapamayacağı biçimlerde isteklerini ifade edebilecekleri doğrudur; ama rıza konunun özünü oluşturmaz. Rıza olsalar dahi hapishane mahkumlarının tehlikeli tıbbi deneylerde kullanılması etik açıdan kabul edilemez. Verebilecekleri rızanın biçimi uğradıkları zararı azaltmaz, yalnızca zayıflıklarını yansıtır. Aynı şekilde bebekler üzerindeki deneylerin kesin bir şekilde yasaklanmasının geçerli nedeni bebeklerin rıza göstermelerinin olanaksız olması değildir. Asıl neden kendimize yarar sağlamak için bebeklerin uğrayacağı korkunç zarardır.

Aynısı hayvanlar üzerindeki deneyler için de geçerlidir. Konumuzu doğrudan ilgilendiren rıza gösterebilme kapasitesi değil, acı çekme kapasitesidir. Ütiliteryan değilim, ama Jeremy Bentham hayvanlar ilgili temel sorunun 'Konuşabiliyorlar mı?' değil, 'Acı çekiyorlar mı?' olması gerektiğini yazarak doğru noktaya parmak basmıştır.

Bu noktada hayvanların üzerindeki deneyleri destekleyenlerin bu savlar karşısında çark etmek gibi bir alışkanlıkları vardır. Hayvanlarda kişisel tercih olmadığından başkalarına olan görevlerinin farkında olmadıklarını öne sürerler. Aynı nedenlerden dolayı da hayvanların hakları olamaz. İnsanların tercih yapabilme güçleri, öteki türlere tanınmayan bir statüye sahip olma hakkını veriyor.

Hayvanlarla ilgili bir konu tartışıldığında aynı sıkıcı nakaratı dinliyoruz; oysa konunun önemi entellektüel içeriğinden çok dini inancın sürmekte olan etkisini göstermesinden kaynaklanmaktadır. Hristiyanıysanız, insanların hayvanlardan daha farklı bir sınıfta yer aldığını düşünmeniz gayet normaldir. İnsanların özgür

iradeleri ve ölümsüz ruhları vardır, ve bu nitelikler insan yaşamına kıyas kabul etmez bir önem bahşetmektedir. Hiç şüphesiz öteki canlılara nedensiz eziyet etmekten sakınmalıyız, ama bu canlıların kendi başlarına değerleri yoktur; insan ihtiyaçlarının karşılanmasında birer araçtırlar. İnsan hayvandan üstündür, çünkü yalnız insan Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır.

Seküler düşünürler, insan türünün diğer türlerden üstün olduğunu düşündüren nedenleri bulmakta çok zorluk çekiyor. Darwin, öteki canlılarla aynı soydan geldiğimizi göstermiştir, ve takip eden genetik araştırmalarda, evrimsel bağlardaki yakınlık gösterilmiştir. Hayvanda bulunmayan insandaki manevi nitelikler şu ana kadar hayvanlara farklı davranılmasına geçerli bir neden olmuştur. Ama seküler bakış açısının özünde insan türünün alabilmesine değerli olduğunu düşünmek için kayda değer bir neden yoktur.

Seküler hümanistler, diğer birçok alanda olduğu gibi hayvanlara ilişkin inançları bağlamında da insanın eşsizliğine dair Hristiyan ilahilerini yinelemektedir. Apaçık bir gerçekmişcesine insanın üstün değeri üzerine boş boş konuşurlar. Oysa diğer türlerin insan ihtiyaçlarına hizmet eden araçlar olduğunun hiç düşünülmediği Budizm gibi dinlerde bu inanç yer almaz ve dünyadaki birçok din tarafından da kabul edilmez. Seküler hümanistler, Hristiyanlığın insan-merkezci bakış açısını doğmuş olduğu teistik inanç sistemini terk ederek benimsemektedir ki bu sistemden koparıldığında bu inanç anlamsızlaşmaktadır.

Hristiyanlık ve hümanizmi bir kenara koyarsak insan ve hayvan arasındaki temel farklılığın insanın elindeki muazzam güç olduğu ortaya çıkacaktır. İnsan türü, evrim bakımından şaşırtıcı bir başarı olmuştur. Birkaç bin yıl içinde, insan nüfusundaki korkunç artışın da yansıttığı gibi doğa üzerinde görüntüde üstünlük kazanmıştır. Aynı zamanda öteki hayvan türleri üzerinde büyük çapta ve zararlı etkileri olmuştur. Dünyanın her yerinde tanık olduğumuz vahşi hayatın yok edilişi, artan insan nüfusunun sonucunda doğal ortamın tahrip edilmesinden kaynaklanmaktadır. İnsan artışı ile diğer hayvan türlerinin uğradığı zarar, fen laboratu-

varlarında yapılanlarla karşılaştırılamayacak ölçüde geniş çaplıdır. Bu, bilimsel amaçlarla canlı hayvanların üzerinde yapılan deneylerin önemli olmadığı ya da yasaklanmasına gerek olmadığı anlamına gelmiyor. Herşeye karşın kimse savaşlarda milyonlarca insan katledildi diye birkaç kişinin cinayete kurban gitmesinin önemsiz olduğunu düşünmüyor. Daha ziyade, hayvanlar üzerinde yapılan deneylere odaklanan insanların büyük resmi kaçırdıkları anlamına geliyor.

Bugün hayvanların karşı karşıya kaldığı başlıca tehdit *homo sapien*ların denetimsiz artışından kaynaklanmaktadır. İnsanların girdikleri her yeni çevrede, sonuç yıkım olmuştur. Birkaç yüzyıl önce Polinezyalı göçmenler Yeni Zelanda'ya geldiklerinde de sonuç böyle olmuştur; on iki bin yıl önce insanların Kuzey Amerika'ya girişi büyük memelilerin yüzde yetmiş oranında yok olmasına neden olmuştur. Bazı avcı-toplayıcı kültürler doğal dünya ile aralarında hassas bir denge kurmuş olsa da, ve bazı Budistler hayvanlara olan tutumlarında büyük ölçüde kontrollü davranışlar da, insanın diğer hayvan türleriyle ilişkisi, neredeyse tam bir açgözlülük tarihçesidir. Görünen o ki doğayı tahrip etmek, canavarın doğasında var.

Bu umutsuzluk yaratan bir çıkarım gibi görünebilir ama ufku insan dünyası ile sınırlanmamış herkes için umut vardır. İnsanın doğa üzerinde muazzam gücü olmasına karşın gücünü kontrol edebilme kapasitesi sınırlıdır. Günümüzdeki nüfus düzeyi, yüksek endüstriyel üretimin sürdürülmesine bağlıdır, ama global ısınma hakim batı modeline benzeyen dünya çapındaki bir sanayileşmeyi engelleyecektir. Geçtiğimiz yüzyılda bazı ülkelerde ortaya çıkan bir yaşam biçimini sekiz milyar insanın sürdürmesi mümkün değildir.

Birçok yeşilci düşünür bu geçişin siyasi bir hareket sonucunda başarılabilirliğine ve bazı politikaların yardımı olabileceğine inanıyor. Şu ana kadar insan nüfusunun en etkili biçimde sınırlandırılması, kadınlara kendi doğurganlıkları üzerinde kontrol verilmesi yoluyla oldu. Doğum kontrol ve kürtajin evrensel olarak mümkün kılınabilmesi insanların varlıklarını güçlendirecek

ve aynı zamanda hayvanların doğal ortamlarının tahrip edilmesi üzerindeki baskıları hafifletecektir. Daha istikrarlı bir dünyaya geçiş programlarının hepsinde nüfus kontrol odak noktası olmalıdır; zaten gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda nüfus politikaları vardır. Ancak, konu siyasi yanılığın halesiyle çevrenmiştir. Sonuçta ise sürdürülebilir bir yaşam yalnızca farklı bir ekonomik sisteme geçişle sağlanabilirmiş gibi konuşmak popüler olmuştur. Aslında sonlu kaynaklar büyüyen insan nüfusuna aşılmaz sınırlar koyuyor ve Dünya'nın taşıma gücü belki de çoktan aşıldı.

O ya da bu şekilde insan artışı frenlenecektir; akla yakın görünen senaryo ise bunun beklenmedik bir savaşın sonucunda olmasıdır. Globalleşme, insan nüfusunun bugünkü yüksek düzeyini teşvik etmektedir, ama süreçteki mantık azalmakta olan doğal kaynak rekabetini yoğunlaştırmaktır. Her iki Körfez Savaşı gibi doğal kaynak savaşları, gelecek yüzyıla hakim olacağı benziyor. Bu tip çatışmalar insanlar kadar hayvanlar açısından da tahrip edici olacaktır. Ancak yıkıcı etkileri global tedarik zincirine ket vuracağından asıl büyük darbeyi alan insanlar olacaktır. Nihai sonuç ise, diğer canlı türlerinin de barınabileceği daha az kalabalık bir dünya olacaktır. Homo sapkınlar zalim ve yıkıcı yaratıklardır, ama kendilerini yok etme kapasiteleri her şeyin üstündedir. Wolfgang Kohler'in gözlemlemekten çok hoşnut olduğu, tutsak maymunların parodisini yaptığı insan davranışı, belki de hayvanların azat edilmesinde nihai garanti olduğunu gösterecektir.

9 Şubat 2004

II

Savaş, Terörizm Ve Irak

9

11/9 Tarih Yeniden Başlıyor

Duvarın yıkılması ve İkiz Kulelere yapılan saldırı arasındaki bir düzine yıl, aldanış çağı olarak anımsanacaktır. Batı, komünizmin çöküşünü –komünizm de Batı ideolojisi olmasına rağmen– Batılı değerlerin zaferi olarak kutladı. Tarihteki en yıkıcı ütöplast deneyin bitişİ, başka bir ütöplast proje olan global serbest Pazar hareketine girişilmesi için tarihi bir fırsat olarak karşılandı. New York ve Washington'a düzenlenen saldırılardan sonra savaşın ideolojilerden değil; din, etnik köken, toprak ve doğal kaynaklardan çıktığı eski tarih sahnesine geri döndük.

İngiltere'nin her ne kadar yanlış olsa da dışarıda durmasının olanaksız olduğu ciddi tehlikeler taşıyan anlaşmazlıkların –aylar değil, belki yıllar, hatta on yıllar- hakim olacağı uzun bir döneme girdik. Anlaşmazlık, tüm dünyadaki ülkelerin aşına olduğu, savaş ve barışa ilişkin önyargılarımızı alt üst eden bir nitelikte olacaktır. Tetikleyicileri ise ülkelerin gizli ajanları değil; hükümetlerle dolaylı, belirsiz, ve bazen de çözümlenemez ilişkileri olan organizasyonlardır. Çakı ve yolcu uçaklarını kullanarak Pentagon ve Dünya Ticaret Merkezini vuranlar, yeni bir savaş türünün askerleridir.

Organize şiddet tekeli, yavaş yavaş ve güçlkle başarılı modern devletin sahip olduğu güçlerden biriydi. Global çağda hemen her yerde görüldüğü üzere, artık savaş da devletin denetiminden çıkmakta, dahası tüm bu değişiklikler şaşırtıcı bir hızla gelişmektedir. Dünya, çökmüş devletlerle dolu, karmakarışık bir durumdadır; Afrika'nın büyük bir bölümünde, Afganistan'da, Balkanlar'da ve Rusya'nın önemli bir bölümünde modern devlete benzeyen hiçbir kurum bulunmamaktadır. Bu tür anarşi bölgelerinde, savaşlar kabilelere dayanan kendi içlerinde çekişmeye eğilimli siyasi ve dinci organizasyonlar tarafından yönetilen düzensiz ordularla yapılıyor. Barışı koruyacak kuvvette bir güç ise günümüzde mevcut değil.

Global serbest pazarın zayıflıklarını ve çelişkilerini açığa çıkaran sonuçlar, soğuk savaş sonunda şekillenmiştir. Refah toplumları çöken devletlerden ve doğurmakta oldukları yeni savaş biçimlerinden soyutlanamaz. Sığınacak bir yer arayanlar ve ekonomik nedenlerle ülkelerden kaçanlar, gelişmiş ülkelerin sınırlarına dayanıyor. Ticaret ve sermaye global düzeyde serbest dolaşımda olsa da, iş gücü hareketi ciddi biçimde sınırlanmıştır, göç önünde neredeyse hiçbir engelin olmadığı göreceli bir globalleşme sürecinin yaşandığı on dokuzuncu yüzyıl sonlarından oldukça farklıdır. Global pazarın ateşli konuşmacıları bu çelişkiye nadiren değiniyor; ancak yolculuklar hükümetler tarafından daha sıkı düzeyde gözlemlendikçe ve kontrol edildikçe, bu durum daha da ciddi boyutlara varacaktır.

New York ve Washington saldırılarından sonra, dünyanın birçok yerinde globalleşme sürecinin yan ürünlerinden olan anarşi daha fazla gözardı edilemeyecektir. Dünyanın çökmüş bölgelerindeki eski püskü ordular, dünyanın en güçlü devletinin kalbine ulaşabileceklerini gösterdiler. Vahşi saldırıları, askeri analistler tarafından 'asimetrik tehdit' -bir başka deyişle zayıfın güçlü karşısındaki gücü- olarak adlandırılan duruma örnektir. Güçlünün, hayal edebileceğimizden çok daha zayıf olduğunu da herkese göstermiştir.

Güçlünün zayıflığı yeni değildir. Uzun süre önce uyuşturucuya açılan 'savaşta' etkisiz kalındığında bu durum açığa çık-

miştir. Petrol ve savaş teçhizatlarından sonra yasadışı uyuşturucu trafiği dünya ticaretinin en büyük üçüncü parçasını oluşturmaktadır. Organize suçların diğer kolları gibi uyuşturucu ticareti de, finansal serbestliğin yarattığı başıboşlukta gelişmiştir. Dünyanın en zengin ülkeleri, ileri düzeyde globalleşmiş ve inatılmaz ölçüde desteklenen bir endüstriye karşı beyhude bir haçlı savaşına girilerek milyarları saçıp savurmuşlardır. Terörün kökünü kazımak ise çok daha zor olacaktır. Uyuşturucu ticaretinin en kötü etkileri, ticaretin yalnızca yasallaştırılması yoluyla ortadan kaldırılmıştır. Terör için ise benzer bir çözüm geçerli olamaz.

Washington ve New York'ta yaşanan büyük kötülükler Amerika'nın havaalanı emniyetindeki ihmalciliği ve gizli haber örgütlerinin sınırlarını gözler önüne sermekten daha fazlasını da yaptı: Global piyasalara güç veren inançlara ağır bir darbe vurdu. Geçmişte dünyanın tehlikeli bir yer oldu gerçeği sorgulamaksızın kabul ediliyordu. Yatırımcılar, savaşların ya da devrimlerin bir anda tüm kârlarını silebileceğini biliyorlardı. Geçtiğimiz son on yılda yeni paradigmlar ve tarihin sonuna ilişkin saçma teorilerin etkisiyle ticari liberalizmin dünya çapındaki ilerleyişinin karşı koyulamaz olduğuna inandılar; finans piyasaları varlıkları buna göre fiyatlandırdı. Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırı, geçtiğimiz yıllarda hiçbir krizin –Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve aşırı yükseltilmiş teminat fonu olan Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi'nin çöküşü- yapamadığı bir şeye yol açmak üzere. Piyasaların globalleşmeye olan inançları yıkılabilir.

Bazı insanlar, saldırının amacının da bu olduğunu ve teslim olmakla korkaklık edeceğimizi söylüyor. Bunun yerine global serbest pazarın doğrularını yeniden ortaya koymamız ve yapılandır-mamız gerektiği söyleniyor. Şans eseri dünya çapında bir ekonomik durgunluğun durdurulması için geç kalınmamış olabilir. Ancak artık oyunun rengi değişti ve piyasaların global düzene olan inançlarını destekleyen tüm dünya görüşü eriyip gitti. Kim ne söylerse söylesin, kaybolan güven yeniden sağlanamaz. İzlenecek en akılcı yol, neyin ters gittiğini sorgulamakla başlar.

Globalleşme taraftarlarının düşlerinin ne kadar abartılı olduğunu kendimize hatırlatabiliriz. Tüm dünya, evrensel bir serbest pazar olarak yeniden yaratılacaktı. Tarihleri ve değerleri ne kadar ayrı da olsa, farklılıkları ve iç çatışmalarının ciddiyeti ne kadar derin de olsa, dünyanın her yerindeki kültürlerin tümü evrensel bir medeniyet olarak yeniden yaratılacaktı.

En çarpıcı nokta ise globalleşme sürecine güç veren liberal pazar felsefesinin Marksizme olan yakın benzerliğidir. Özünde her ikisi de, Hristiyanlığın eskatolojik umutlarının ve fantazilerinin Aydınlanma felsefesine dönüştüğü seküler birer inançtır. Her iki görüşte de tarih, artan bilgi ve refahtan güç alan ve evrensel bir medeniyetle doruğa ulaşan türlerin ilerleyişi olarak anlaşılmalıdır. İnsanoğulları –esasen- aynı değerlere ve ihtiyaçlara sahip üretici ve tüketiciler olarak ekonomik terimlerle değerlendirilmiştir. Eski moda dini inanç, yakında ortadan kaybolmaya mahkum ya da artık siyaseti etkileyemeyeceği ve savaşları alevlendiremeyeceği özel bir statüye indirgenecek ikincil nitelikte görülmektedir.

Tarihteki suçların ve trajedilerin köklerini insan doğasından aldığı düşünülmez; daha iyi bir eğitimle, daha etkili siyasi kurumlarla veya daha yüksek yaşam standartlarıyla düzeltilebilecek hatalar ve yanlışlıklar olarak görülürler. Marksistler ve serbest pazar liberalleri en iyi ekonomik düzenin ne olduğunda ayrılığa düşseler de, her iki taraf için de insanlık ve parlak bir gelecek arasındaki engel çıkar çevreleri ve insandaki irrasyonelliktir. Aydınlanma Çağı'ndan miras bu ilkel inanç her iki görüş tarafından da benimsenmiştir.

Ayrıca her ikisinde de dogmatik ve misyoner bir yan vardır. Serbest pazar liberalleri için modernleşmenin tek bir yolu vardır. Tüm toplumlar serbest pazar ekonomisini benimsemelidir. Dini inançları ya da aile yaşam gelenekleri, benimsemelerini zorlaştırırsa çok kötü olmakla birlikte bu kendi sorunlarıdır. Serbest pazarın gerektirdiği ve teşvik ettiği bireyci değerler ileri derecede eşitsizlik ve suçu da beraberinde getirir de, toplumun bazı kesimleri umutsuz bir duruma düşse de, bu toplumun ödemesi gereken

ilerlemenin bedelidir. Yeni-liberal şok tedavisi esnasında tüm devletler Rusya'da olduğu gibi mahvolsa da -ütopyen düşünürlerin ilk temsilcilerinin soğukkanlılıkla ortya koyduğu gibi- yumurtaları kırmadan omlet yapamazsınız.

1990'larda bu acemice yapılandırılmış rasyonalist felsefenin büyük çapta tesiri oldu. Bu felsefenin kalesi olan IMF (Uluslararası Para Fonu) farklı tarihleri, sorunları ve ortamları olan ülkelerde aynı politikaları uygulayarak büyük hatalar yapmış ve işi yüzüne gözüne bulaştırmıştır. IMF'nin gaipten haber veren yöneticilerine göre çağdaşlığa giden tek bir yol vardı ve bu yolun her yerde izlenebileceği konusunda kararlıydılar.

Aslında modern olmanın ve bu süreçte başarısızlığa uğramanın birçok yolu var. Liberal kapitalizmin çağdaş ekonomik düzenlemenin tek yolu olduğu doğru değildir. Bismark'ın Prusyası da çarlık Rusya'sı da farklı birer model yaratmışlardı ve Birinci Dünya Savaşı farklı sonuçlansaydı, belki de her ikisi de mevcut olabilirdi. Japonya ve Almanya'daki kapitalizm biçimi, hiçbir zaman serbest pazar modeline uymamıştır ve genel kanı tersinin geçerli olduğunu öne sürse de, onları dinlemeyecekleri kesindir. Bir toplum için çağdaşlığın ne anlama geldiğini ve başarmak için neler yapılması gerektiğini önceden bilemeyiz. Tek bildiğimiz farklı ülkelerin değişik yolları izleyerek başarılı bir biçimde çağdaşlaştığıdır.

11 Eylül felaketi, çağdaşlık fikrine soru işareti düşürmüştür. Gerçekten tüm toplumların er ya da geç aynı değerler ve dünya görüşü etrafında birleşmesi kaçınılmaz mı? Yalnızca Amerika değil, batılı toplumların çoğunluğunda etkili olan çağdaşlığın hiçbir toplumun uzun süre görmezden gelemeyeceği tarihi bir zorunluluk olduğu inancı, batı karşıtı tepkilerin büyüyen riskini algılamayı zorlaştırdı. ABD'nin başını çektiği dünyanın en zengin ülkeleri dünyanın her yerindeki insanların kendileri gibi yaşamak istediği varsayımından hareket ettiler. Sonuç olarak New York ve Washington saldırılarının altında yatan duyguların -kültürel küskünlük, adaletsizlik anlayışı ve batı modernizmini reddediş- ölümcül karışımını fark edemediler.

Kanaatimce saldırıları düzenleyenlere karşı yürütülen mücadeleyi medeni değerlerin korunması olarak kabul etmek akla uygundur. Taliban'ın Budist kutsal emanetlerine yaptıkları saldırı da, hoşgörü ve çoğulculuk fikirlerine düşman olduklarını göstermiştir. Ancak bu fikirler herhangi bir medeniyetin tekelinde değildir ve modern de değildir. Batılı toplumlarda hoşgörü anlayışı Reform'a ve daha dogmatik ekollerin yanısıra kuşku geleneğini de daima içermiş olan Aydınlanma Dönemine dayanmaktadır. Avrupa'nın ötesinde, modern çağdan çok daha önceleri örneğin Müslüman hükümdarlıklar, Endülüs İspanyası ve Budist Hindistan'da da hoşgörü gelişmişti. Bugün artmakta olan sürtüşmeleri, çatışan medeniyetlerin zehirli teorileriyle yorumlamak ölümcül bir hata olur.

Teröre karşı etkili önlem alınabilmesi için İngiltere'nin de mutlaka parçası olması gereken geniş çaplı bir ülkeler koalisyonunun desteği elzemdir. Can alıcı nokta ise koalisyonda Müslüman ülkelerin (Amerikan askeri hareketinin İsrail'de barış odaklı yeni teşebbüslerde bulunmasını gerektiren neden de budur) yer almalarının gerekliliğidir. Böyle geniş çaplı bir ittifakın kurulması, kısa süre önce solda popüler olan global yönetim fikirlerinin artık yersizleştiği bir reelpolitik alıştırması olacaktır. ABD kendini, eski düşmanlarıyla yemek yerken liberal değerlere hiçbir bakımdan bağlı olmayan devletlere ilgi gösterirken bulacaktır. Taliban'a karşı açtığı savaşta, ABD yalnızca birkaç yıl önce Sovyet işgaline karşı desteklediği güçlerle çarpışıyor olacak. Böylesi ironiler ne serbest pazarla, ne de uluslararası mahkemelerle ortadan kaldırılamaz. Bunlar düzeni bozulmuş dünyamızın ayrılmaz birer parçası haline gelmişlerdir.

Birleşmiş Milletler gibi topluluklar, kaçınılmaz askeri müdahaleyi çevreleyecek diplomasi karmaşasında faydalı rol oynayabilir. Ama bu krizin liberal modele dayalı bir dünya düzeninin yeniden kurulması için fırsat olduğunu düşünenler, konuyu anlayamamıştır. Evrensel medeniyet ideali, bitimsiz anlaşmazlıklar reçetesidir ve bunun terkedilme vakti gelmiştir. Daima farklı kalacak rejim ve kültürlerin bir arada medeni biçimde var olabilmeleri için çalışmalara ivedi olarak başlanması gerekmektedir.

Global serbest pazarı yaratan kurumlar, gelecek yıllarda daha mütevazı bir rol kabul etmek zorunda kalacak, aksi takdirde kendilerini bu büyük kargaşanın kazazedeleri arasında bulacaklar. Ticaret ve zenginliğin laissez-faire gerektirdiği düşüncesinin tarihte hiçbir temeli yoktur. Soğuk savaş dönemi –sermaye denetimi ve ulusal hükümetlerin ekonomiye geniş çaplı müdahalelerinin dönemi– batı ülkeleri için eşi görülmemiş zenginlik zamanlarıydı. Serbest pazar liberallerinin tuhaf doğrularının aksine kapitalizmin gelişmesi için dünya çapında serbest pazar ekonomisinin uygulanması gerekmez. Güvenli bir ortama, büyük bir savaşın tehdidine karşı emniyete ve güvenilir iş yönetimi kurallarına ihtiyaç vardır. Bu koşullar ise global serbest pazarın kırılgan yapısıyla karşılanamaz.

Öte yandan yaşamı tek bir kalıba sokma teşebbüsü anlaşmazlık ve güvensizlikleri tetikleme eğilimindedir. Ticaret ve sermaye hareketlerine ilişkin kurallar mümkün olduğunca egemen devletler arasındaki anlaşmalara bırakılmalıdır. Global piyasaların dışında kalmayı tercih eden ülkeler, rahat bırakılmalıdır. Kendi modernizm uyarlamalarını bulmakta veya hiç modernleşmemekte serbest olmalıdırlar. Diğer devletlere tehdit oluşturmadıkları sürece hoşgörüsüz yönetimler bile hoşgörüyü karşılanmalıdır. Daha zayıf ve bölünmüş bir dünya daha düzensiz, ama aynı zamanda daha emniyetli olacaktır.

Bu sav, çağın hakim eğilimine ters düştüğü öne sürülerek reddedilebilir. Teknolojinin zaman ve mesafeyi kısaltmaya devam edeceği ve dünyayı daha da yakınlaştıracığı doğru olsa da, insanları, teknolojinin bırakın dünya çapında medenileşmeyi, değerlerin ortak paylaşımını doğuracağına inandıran aslında tükenmiş bir tarih felsefesinden ibarettir.

Globalleşme dünyayı küçültüyor ama daha huzurlu bir yere dönüştürmüyor. Tam tersine toplu imha silahlarının eski tip din savaşlarının yerini alması olası görünüyor. Globalleşme çağında yeniden canlanan Aydınlanma felsefesinin, doğacak felaketten sonraki tehlikeli dönemde yararı olmayacaktır. Hobbes bile düşmanlarının burnunu sürtmek için ölmeyi tercih eden köktenci sa-

vaşçılarla nasıl başa çıkacağımızı söyleyemez. 11 Eylül'ün verdiği ders, hızlı globalleşme yıllarının iki anlaşmazlık dönemi arasındaki geçiş dönemi, bir tür ara süre olduğudur. Bizi bekleyen görev farklı tarih, inanç ve değerlerle ayrılan insanlar arasında barış koşullarını biçimlendirmektedir. Önümüzdeki tehlikeli yıllarda bu Hobbes'çu görev bizi meşgul etmeye yetecektir.

24 Eylül 2002

10

Pazar Gücünün Düşüşü

Buenos Aires’de diktatör Juan Peron hükümetinin son ekonomi bakanıyla görüştüm. Geçtiğimiz elli yılda ülkesinde yaşanan en önemli değişimin ne olduğunu sordum. “Siyasi bir güç olarak ordunun düşüşü” diye yanıtladı. Peki ya sonraki en büyük gelişme? Yaşlı zarif beyefendi gülümsedi: “Pazar gücünün düşüşü.”

O konuşmadan beri dünyanın birçok yerinde pazar gücü gerilemekte. Yaşlı adamın da öngördüğü gibi Arjantin’in ekonomisinde istikrar hedefleyen IMF politikaları, ülkeyi siyasi açıdan dengeleştirilmiş, orta-sınıf ayaklanmasını tetiklemiş ve anarşi yaratmıştır. Arjantin’deki krizin dalgaları tüm Latin Amerika’ya yayılmış ve Venezuela’daki Hugo Chavez gibi halkçı yöneticiler dahi gücün sokaklara kaymasına ve güvensiz bir ortam doğmasına engel olamamışlardır. Japonya’da uygulanacak 1930’lar tarzı borç deflasyonunun devletleştirmeye, daha doğrusu bankacılık sistemi ile sonuçlanması olasıdır.

ABD’de bile Bush yönetimi, global serbest pazar erdemlerine ilişkin Washington’daki fikir birliğini, ithal çeliğe getirdiği vergi uygulamasıyla umursamadan parçalamıştır; Amerikan Merkez Bankası’nın başkanı Alan Greenspan aşırı Keynes’ci reflasyon po-

litikasını uygulama yolunu seçmiştir; ve savunma masrafları vergi kesintileri kadar federal bütçe fazlalıklarından karşılanmaktadır. Arjantin gibi ülkeler için parasal ve mali doğruluk çok iyi olabilir; ama dünyanın en büyük ekonomisi risk altındayken bunun bir önemi yoktur. Hükümetler hala serbest pazar ikonlarının önünde eğiliyor olabilirler, ama hareketleri farklı bir hikaye anlatıyor. Dünyanın her yerinde piyasalar, savaş ve siyasetin koşullarına göre biçimleniyor.

Bir nebze tarih bilgisi olan kimseyi bu gerçek şaşırtmayacaktır. Dünyanın büyük bir serbest pazar haline geleceği fantazisinin keyfi yalnızca hızlı ilerleme dönemlerinde sürülebilir. Birkaç yıl sonra bu saçma sapan aldanıştan zevk aldığını söyleyecek kimse çıkmayacağına eminim. Ancak sağın serbest pazarının aç gözlü hevesleri ve merkez solun kaybolmaya yüz tutmuş saygınlığı arasında sıkışıp kalmış siyasi düşüncesinin etkisi altında serbest pazar ekonomisinin çöküşünün dünya için ne anlama geleceğini henüz düşünmeye başlamadık.

Zihinlerimizi popüler jargondan arındırarak işe başlayabiliriz. Dünya çapında serbest pazar baskısı ve globalleşme sürecini kesin ve açık bir biçimde ayırmamız gerekiyor. Konvensiyonel bilgilerin aksine ikisi aynı yönde değil ters yönde hareket etmektedirler. Global serbest pazar, on yıldan eski olmayan siyasi bir projedir; deniz-aşırı telegraf kablolarıyla Avrupa ve Kuzey Amerika piyasaları arasında aynı anda ilk kez bağlantı kurulmasıyla başlayan globalleşmenin çıkışı ise en azından on dokuzuncu yüzyılın sonlarına dayanmaktadır.

Doğru anlaşıldığında globalleşme, zamanı ve mesafeyi kısaltan veya ortadan kaldıran teknolojilerin yarattığı dünya olayları arasındaki artan bağlantıdan ibarettir. Yeni teknolojiler tarafından şekillendirildiği için de önlenemeyen bir süreçtir. Yan sonuçlarından biri de kanımca Bush yönetimini ivedi olarak ilgilendiren toplu imha silahlarıdır. Yıkıcı teknolojilerin hızla yayılmasından kaynaklanan ABD ulusal güvenliğine yönelik tehditlere odaklanmaya kararlı olan Washington kendi kapitalizm modelini başka ülkelere taşımaktaki hevesini kaybetmektedir. Diğerlerinde oldu-

ğu gibi bu bağlamda da globalleşme etkileri dünya çapındaki serbest pazarı ağır ağır yok etmektedir.

Washington ve New York'a geçen yıl düzenlenen saldırılar kolaylıkla bulunabilir basit aletlerle gerçekleştirildi; 11 Eylül saldırıları, yıkıcı teknolojilerin kontrolünün devletlerin elinden kaydığı bir dünyayı açığa çıkarmıştır. El Kaide'nin elinde nükleer ve biyolojik silah donanımı olmadığı, olsaydı şimdiye kadar kullanılabacağı düşünülebilir. Ancak El Kaide ve takipçilerinin böyle bir gücü ele geçirebilmek için her şeyi yapabileceklerine şüphe yoktur. Onları durdurmak oldukça esaslı bir görev olacaktır: bu silahların yapılması için gereken bilgi yüzlerce üniversite ve binlerce ticari kuruluşa dağılmıştır ve teknik imalat süreçleri de günbegün daha da ucuzlamaktadır.

Yıkıcı teknolojilerin yayılmasının denetlenmesindeki zorluklar, zayıf hükümetler ve kontrolsüz sermaye akışının yarattığı katotik ortamda katlanmaktadır. Yarı-anarşik bir serbest pazarda terörist fonlarının izini sürmek ya da organize suçların tehlikeli maddelerin aktarıldığı bir kanal olmasını engellemek neredeyse olanaksızdır. Siyasetçilerimiz hâlâ kabul etmeseler dahi, serbest pazarın bugünkü denetimsizliği devam ettiği sürece teröre karşı savaş başarılı olamaz. ABD, son on yıllardır enerji aldığı dünya çapında ticaret ve finansal piyasalarda devlet müdahalesinin kaldırılmasına ilişkin programı sessizce rafa kaldırıyor olsa da, IMF ve Dünya Bankası henüz durumun farkında değiller. 1980'lerin ve 90'ların piyasa söylemlerini yinelemeyi sürdürüyorlar.

Bunun nedeni ise kurumsal atalet değildir. Global serbest pazar, hala ideolojik açıdan güçlü bir cazibe kaynağıdır. Uluslararası kurumların politikaları, hala var olan ekonomilerin eninde sonunda benimseyeceği ideal bir pazar ekonomisi olduğu inancıyla biçimlenmektedir. Tarihte yeni bir çağ açtıkları yanılsamasına düşmüş eski komünistler gibi IMF ve Dünya Bankasının bürokrat misyonerleri de kendilerini yeni global ekonominin ebeleri olarak görüyor. Dünyadaki ekonomik faaliyetlerin etkileşimlerinin giderek artacağı ne kadar kesinse, dünyanın tek bir ekonomik sistemde birleşmeyeceği de o ölçüde kesindir.

Dünyadaki farklı ekonomiler, apayrı politik tarih, dini inanç ve aile yaşantılarının doğal sonucudur. Ekonomik sistemler rekabet içindeler; ancak ekonomik etkenlerin sistemlerin başarısını ya da başarısızlığını belirlediği enderdir; savaş ve akabinde ortaya çıkan rejim değişiklikleri daha önemlidir. Sovyet merkezi planlamasını sona erdiren ekonomik başarısızlıklar değildir. Polonya ve Baltık ülkelerindeki milliyetçilik hareketi ile birleşen Ronald Reagan'ın Yıldız Savaşlarının yarattığı askeri tehdit, Sovyetlerin çöküşünde çok daha etkilidir. Aynı şekilde serbest pazarın zayıf yapıları da, yeni bir savaş döneminin getireceği kriz ve karmaşalar karşısında varlıklarını sürdüremeyeceklerdir. Dünya tek bir pazar ekonomisine doğru hareket etmiyor. Serbest pazar, yalnızca ekonomik kültürlerden biridir, ve globalleşmenin gerektirdiği tek alternatif değildir. Tam tersine geleneksel olarak modernite öncesi olarak görülen değerlerin hayat verdiği gruplar daha başarılı olmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda birçok Asya ve İslam ülkelerindeki resmi olmayan bankacılık sistemleri dünyanın her yerine yayıldı. Dini ve kabilesel sadakatla birleşen, yazılı kontratlara değil güvene dayalı bu cemaat tabanlı kredi kurumları mültecilerin hayatta kalmasına ve birçok ülkede zenginleşmesine olanak vermiştir. Ayrıca El Kaide gibi grupların ellerine geçen fonların kanalları olarak da görev yapmışlardır. Globalleşmenin bireysel değerleri güçlendirmek gibi bir eğilimi yoktur. Bir bakıma bundan dolayı, globalleşmenin serbest pazarı evrenselleştireceğine inanmak için de bir neden yoktur. Yeni-liberal doğruluğun savunucuları global ekonomik yönetimin çökmesi halinde doğacak kıyametimsi felaketlerin yaygarasını yapıyorlar. Aslında olup biten normal tarihe dönüşten ibarettir.

Yirmi birinci yüzyılın başlangıcında uluslararası manzara, on dokuzuncu yüzyılın son yılları ile büyük benzerlikler taşımaktadır. On dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi uluslararası çatışmaların kökeninde siyasi ideolojiler değil dini ve etnik düşmanlıklar ve doğal kaynak rekabeti yatmaktadır. O zaman olduğu gibi bugün de büyük güçler bazen uyum içinde bazen de stratejik rakipler olarak hareket etmekte. On dokuzuncu yüzyılın sonların-

da uluslararası İngiliz hegemonyası gücünü denizlerdeki ege-menliğinden alırken Amerika'nın bugünkü global hakimiyeti yüksek askeri teknolojideki tartışmasız üstünlüğünden kaynaklanmaktadır.

Ancak bu, çoğunlukla savunulduğunun tersine ABD'yi tek ve yenilmez güç yapmaz. Dünyaya sermaye ihracatı yapan on doku-zuncu yüzyıldaki İngiltere'nin tersine ABD –dünyada en fazla borcu olan ülke– diğer ülkelerden gelen sermaye akışına bağımlıdır. Dahası ABD askeri donanımında abartısız lider olsa da, bugün kendisini tehdit eden asimetrik savaş tehlikesi karşısında gücünün belirleyici olması olası değildir. Reagan'ın uzaydan yönlendirilen füze savunma siteminin yeni versiyonu ne 11 Eylül'ü önleyebilirdi, ne de küçük ev yapımı nükleer cihazların yaratacağı daha korkunç saldırıları önleyecektir. Amerika'nın en pahalı askeri varlıklardaki tartışmasız üstünlüğü bile zaman içinde eriyecektir. Pax Americana, Pax Britannica'dan daha kalıcı olmayabilir.

Avrupa'daki bazı görüşlerin aksine ABD'nin gücünün zayıflamasından hoşnut değilim. Çok kutuplu dünya teoride iyi görünebilir: günümüz ortamında ise uluslararası anarşinin reçetesidir. Büyük güç Amerika, şu an mevcut olan tek global yönetimdir ve realist olarak düşünüldüğünde herhangi bir alternatiften kesinlikle daha iyicildir.

Birinci Dünya Savaşına götüren anlaşmazlıkların yeniden yaşanmaması için ABD'nin olağandışı kısıtlamalar uygulaması gerekecektir. Dünyayı kendine benzetme teşebbüslerinden vazgeçmesi ve Amerikan değerlerine yabancı ya da düşman olsa bile farklı yönetim ve ekonomik sistemlerin daima var olacağını kabul etmesi gerekmektedir. Muazzam askeri varlıklarını dünyayı kurtarmak için başlattığı haçlı seferlerinde değil, net ulusal çıkarlarının savunmasında kullanılmalıdır.

Bush yönetimini bu bakımdan kusurlu bulamayız. Aklımıza, tumturaklı beyanatları takılsa da, teröre karşı savaşın şu ana kadarki seyri sağduyulu ve kontrollü olmuştur. Donald Rumsfeld'in Hobbesvari açıklığı, Clinton'ın kestirilemezliğinden ve abartılı dilinden yeğdir.

Asıl endişe verici olan savaşın ikinci evresidir. Irak saldırısı, Saddam Hüseyin'in toplu imha silahlarını depolamasını önleme gerekçesiyle haklı görülebilir ama korkunç riskler içerdiği de bir gerçektir. Afganistan'ın tersine Irak oturmuş çağdaş bir polis devletidir. Taliban'ın tersine Saddam Hüseyin'in kurtulma umudu kalmadığında çatışma esnasında kullanmakta tereddüt etmeyeceği toplu imha silahları olabilir. (George Bush hükümetindeki kaç grup Irak'taki yarım kalmış işi bitirmenin bedelini kabullenmeye istekli?)

Amerika'nın yönetimdeki Irak saldırısının Orta Doğu üzerindeki etkileri ölçülemez. Saldırıyı destekleyen ya da gönülsüzce kabullenmiş gibi duran devletler kamuoyundaki rahatsızlığı bastırabilecekler mi? Ya da Amerika'nın başkaları fırsat bulmadan başlattığı Irak saldırısı başka ülkelerde yönetim değişikliklerine neden olacak mı? Baba George Bush'un Bağdat'ın üzerine çok gitmemesinin belli başlı sebeplerinden biri de Saddam'ın devrilişinin Irak devletini parçalanmaya götürebileceği korkusuydu. Bu korku bugün geçerliliğini yitirdi mi? Irak'a yapılacak bir saldırı, Filistin sorununa barışçıl bir çözüm getirilmesine ilişkin küçük de olsa umutları yok edebilir. En belirgin tehlike ise büyük bir Ortadoğu yangınının kıvılcımını çıkabilecek olmasıdır.

Bu soruların dikkat çektiği asıl mesele ise globalleşme ve devlet başarısızlıklarının yakından ilişkili olduğu bir dönemdeki barış koşullarıyla ilintilidir. Güncel ortamı on dokuzuncu yüzyılın son dönemlerindeki ortam ile karşılaştırmış olsak da o gün var olmayan, organize suçlara herhangi bir devlet kontrolünün ötesinde global erişimin olmasıdır. Terörist faaliyetlerin büyük bir bölümü ulusal ya da bölgesel olarak kalsa da, El Kaide gibi ağlar dünya çapında faaliyet göstermeleri ve devletin çöktüğü ya da çürüdüğü bölgelerde gelişmeleri bakımından alışılmışın dışındadır.

Globalleşen bu yeni terör gruplarının geleneksel kalıpların dışında yürüttükleri savaşla, devlet kurumunun başarısızlığa uğradığı ülkeleri yönetim değişikliğine zorlayarak başa çıkılamaz. Sonuç yalnızca güçsüz bir hükümetin yerine başka bir güçsüz devlet koymak olur. Bunun örneği, Afganistan'da yaşandı. Ne mütte-

fik askeri güçlerin ne de yeni Afgan hükümetinin, büyük ölçüde ülkedeki bölgesel liderler arasında değişen ittifakların belirlediği kara savaşının seyri üzerinde kontrolü var. Güçlü bir devlet kurulmadığı sürece Afganistan'da barış olamaz; ancak devletin hiç olmadığı ya da tamamen tahrip edildiği ülkelerde ise bir günde çağdaş bir devlet yaratılamaz.

Pazar gücünün hızlanan düşüşü, egemen görüşün hazırlıksız olduğu yeni koşullar yaratmakta. Sol ve sağ kanattan politikacılar, globalleşmenin dünyayı, devletin de ayrılmaz bir parçası olacağı barış ve refah çağına götürdüğü yanılsaması içindeler.

Hakikat ise bunun tam tersidir. Denetimsiz globalleşme, bugün en güçlü devletleri bile tehdit eden yarı anarşik bir ortam yaratmıştır. Ters yönde bir hareket üzerinde tahmin yürütürsek devlet gücünde yeni bir çağa giriyoruz diyebiliriz.

25 Mart 2002

11

Çağdaşımız Joseph Conrad

“**G** ünümüzün kutsallar kutsalı fetişi bilimdir,” Joseph Conrad’ın *The Secret Agent* adlı romanında Rus elçiliğinde ateşe olan Mr. Vladimir, terör gerçekten etkili olacaksa çağın ruhuna yöneltilmesi gerektiğine inanıyor. Gerçek bir etkisi olabilmesi için saldırının tamamıyla yıkıcı –toplumun en derin duygularla bağrına bastığı değerlere bir saldırı– olması gerekmektedir. Bilimin gizemli bir biçimde maddi zenginliklerin kaynağı olduğuna inanan hem burjuva kamuoyu hem de toplumun en radikal eleştirmenleri bilime derin bir saygı duyar. Böylece Mr. Vladimir, *agent provocateur* Adolf Verloc’a Greenwich’teki *Royal Observatory*’i (Kraliyet Rasathanesi) havaya uçurma talimatı verir. “Birinci meridyene git. Orta sınıfı benim kadar tanımazsın. Farkına varmayacak kadar usanmıştırlar. Birinci meridyen. Daha kolay daha rahat başka bir şey düşünemiyorum.” Astronomi bilimine adanan bir binaya saldırmak, anlaşılmaz, tarif edilmez ve neredeyse akıl almaz saçmalıkta yıkıcı bir gaddarlıktır, ama işte tam da bu nedenden dolayı çok etkilidir: “Delilik gerçekten korkutucudur; tehditle, ikna yoluyla ya da rüşvetle ortadan kaldıramazsın.”

The Secret Agent adlı romanında Conrad 1894 yılında hedefine ulaşmadan kazara Greenwich'te kendini havaya uçuran Fransız bir anarşistin Royal Observatory'ye düzenlemeyi planladığı gerçek bir terör saldırısından yararlanmıştır. Yirmibirinci yüzyılın başında bilim hala kutsallar kutsalı bir fetiş olarak yerini korumaktadır. Ekonomik yaşamı, her yerde yararlı bir değiş tokuş ağına bağlayan Internetin zenginliğimizin kaynağı olduğuna inanıyoruz. Aynı zamanda Conrad'ın karanlık ve ironik bakış açısının gücünü açıkça gösteren bir gelişmede ticaret ve yeni teknoloji sembolleri, terörist saldırı altındadır. 11 Eylül 2001'de El Kaide'nin intihar komandoları Mr. Vladimir'in önermiş olduğu gibi tam da çağın ruhuna karşı korkunç bir saldırıda bulunmuştur.

Conrad, *The Secret Agent* adlı romanını 1907'de yayımladı. Romanın konusunu çağımızın endişelerinden almıştır: ilerleme ve medeniyetin belirsizlikleri; Birinci Dünya Savaşı öncesi tarihin kör sürüklenişinin anlamı; geleceğe inancın kaybedilmesiyle gelen kişisel kimlik bölünmesi. Geçen yüzyılların büyük bir diliminde, bu konular George Orwell ve Arthur Koestler gibi romancıları meşgul eden büyük siyasi değişimlerin üzerinde çok az duran modası geçmiş temalar gibi görülüyordu. Yazdıkları dehşet verici olaylara karşın Orwell ve Koestler, insanlığı daha iyi bir geleceğin beklediği umudundan vazgeçmemişlerdir. Tarihin ilerlemediği, kendini tekrar ettiği ve eski çağlardaki sorunların artan bilimsel bilgi ve teknolojik gücün arka planında sürebileceğini düşünmemişlerdir. Korku ütopyalarını çağrıştıran tüm önsezilerine rağmen hiçbirisi seküler ideolojik çatışmaların yerini etnik ve dini savaşların aldığı, terörün en gelişmiş toplumlara yöneldiği ve imparatorlukların geri geldiği yirmi birinci yüzyıl gerçekliğini öngörmedi.

Conrad ise tam tersine on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki devrimci siyasi değişim inancını hor görmüştür. Hiçbir zaman kolektif hareketin insan yaşamının koşullarını kökten değiştirebileceğini kabul etmediği için de bugün bizi kuşatan ikilemleri, yirminci yüzyıl yazarlarından çok daha iyi öngörmüştür. Conrad yirmi birinci yüzyılın ilk büyük siyaset romancısı olarak okunabilir.

Conrad, ilerleme fikrini reddetmiştir. Gelecek umutlarını uluslararası sosyalizme bağlayan Bertrand Russell'a yazdığı mektupta ilerleme fikrinden 'hiçbir anlam yükleyemediğim bir şey' olarak söz etmiştir; "Hiçbir kimsenin kitabında ya da konuşmasında insan hakimiyetindeki dünyayı kaderin yönettiğine dair yerleşik fikrimi bir anlığına bile sorgulamama neden olacak inan-dırıcılıkta bir şey bulamadım." İnsan yaşamının yazgısı saptanmış niteliği, Conrad'ın yok etmeye çalıştıkları toplumdaki yanılısamarları ve suçları yenileyen dolandırıcılar olarak gördüğü devrimcilerin betimlerine yansımıştır.

The Secret Agent'da Verloc kendini saygıdeğer bir aile babası olarak görmektedir. Pornografi tüccarı, polis muhbiri ve yabancı bir elçilik için çalışan bir ajan olarak işlerinin sosyal ve siyasi istikrara katkıda bulunduğuna inanmaktadır. Bu yönüyle İngilizleri (yıkılmalarına neden olacak ölçüde fazla hoşgörölü) toplumsal düzeni baskı yoluyla korumaya itecek bombalı saldırıyı düzenlemeye yönelten denetimcisi Vladimir'den hiçbir farkı yoktur. Ancak bombayı Greenwich'te yerleştirmek için zihinsel özörlü ve aşırı duyarlı kardeşi Stevie'yi kullandığını ve ölümüne neden olduğunu keşfettiğinde eşi Winnie Verloc'u öldürür.

Conrad'ın devrimcilere olan horgörüsü kapsamlı ve bitip tükenmez niteliktedir. Verloc'u yaşamı uyuşukluk ve çarpıtılmış bir saygınlık kavramıyla yönetilen bir adam olarak çizmiştir. Büyük bölümü kadınların savunmasızlığını istismar ederek yaşayan zavallı bir insan olarak betimlenen Verloc'un devrimci yoldaşı Ossipon için de doğrudur. Tüm bu sözde devrimciler, reddettikleri toplumu saran kötölüklerle umutsuz biçimde uzlaşıırken gösterilmiştir.

Kitapta en sempatik biçimde tasvir edilen anarşist profesör bile yarı gülünç bir kişilikle sunulmuştur. Lombroso'nun yozlaşan suç teorileri ve zayıfın yok edilmesine gerekçe olarak kullanılan Darwin'in soysuzlaştırılmış fikirleri gibi o zamanın boş bilimsel inançlarının yamalı bohçasına benzemektedir profesörün inançları. Birçok ilerici düşünür gibi profesör de duygusallıktan yoksun kolay anlaşılır düşüncelerden hoşlanmaktadır. Aslında nefret

ettiği Viktoryen sosyal düzene hayat veren ilerleme inancından çok da farklı olmayan, bilime duyulan naif pozitivist inancın biçimlendirdiği düşünceleri saf ve kolaycıdır. Sonunun nasıl olduğu kitapta belirtilmese de zavallı Yoldaş Ossipon gibi omuzları düşük, reklam levhasının boyunduruğu altına girmeye hazır, kaçınılmaz bir gelecek görevi için eğitiliyormuşçasına çöplükte rap rap yürürken yaşamının sonlanmış olması olasıdır.

Çok etkilendiği ama Hristiyanlık inancını tiksindirici bulduğu Dostoyevski'nin tersine Conrad devrimciler için kurtuluş görmemiştir. Ona göre devrimci şiddet, beyhude ve yanıltıcı olduğu gibi suçtur da. Ama devrimcilerin bozmaya çalıştığı toplumun sağlıklı olduğuna da inanmadı. Conrad'ın radikal Hobbes'cu bakışına göre sosyal kurumlar kendilerini işledikleri suçlarla lekelemiştir. Toplum, çıkarıcılık ve yanılsamaların herşeyi kirlettiği yağmacı ve bölücü egoların karanlık savaş alanıdır. *The Secret Agent*'da Conrad Londra'yı, insan umutlarının günlük yaşam mücadelesinde yitip gittiği ve 'insanlık toz bulutunun hayatın akışından kopup yorgun ve ümitsiz olarak konduğu' kör bir çöplük olarak betimler. Tüm toplumsal kurumların suçlu olduğuna ilişkin en direkt açıklaması ise emperyalizme dair ünlü öyküsü *Heart of Darkness* adlı kitabında yer almaktadır.

Conrad'ın sömürgecilik üzerine görüşlerine karşı çıkan çok şey söylendi, yazıldı, ama Conrad'ın yirminci yüzyıl eleştirmenlerinden çok azının imparatorluk çağının geri gelebileceğini öngörebilen bir muhayyilesi olduğunu söylemekte sakınca yoktur. Bugün yaşananlar ise Conrad'ın da takdir edeceği bir ironiyle budur. Dünyanın büyük güçleri kısmen ulusal savunma amacıyla kısmen de doğal kaynakların kontrolüyle ilgili bildik nedenlerden ötürü on dokuzuncu yüzyılın emperyal tasarılarını yeniden diriltmektedir. O zaman da bugün de bazı farklar bulunmaktadır. Bugünün büyük güçleri arasında Conrad'ın zamanında batı hakimiyeti altında bulunan Çin, Hindistan ve şimdilerde zayıf bir ekonomisi olsa da hala potansiyel bir güç olan Japonya da bulunmaktadır. Bu ülkeler Batı'nın hakimiyetine ya da hegemonyası altına yeniden girmeyeceklerdir. Yeni emperyalizm göç, suç ve terör gi-

bi zarar verici etkileriyle çöken devletlerin bulunduğu bölgelere odaklanmaktadır.

Büyük Oyun'daki tehlikeli rekabetçilik azalmaya başlamış gibi görünüyor. Orta Asya'daki petrol ve doğalgaz rezervlerinin emniyeti ve teröre karşı mücadele gibi ortak menfaatleri nedeniyle ABD ve Rusya uzun vadeli stratejik bir ortaklığa girmiş gibi durmaktadırlar. Dahası büyük güçler artık medyada afişe olma tehlikesiyle ve uluslararası kurumlar aracılığıyla başka devletlere müdahalelerini meşrulaştırma ihtiyacından ötürü belirli bir noktaya kadar engellenmektedir. Bu farklılıklar, bazılarının yeni emperyalizmin geçen yüzyılın sömürgeci yönetimini canlandırmayacağını ileri sürmelerine neden olmuştur: bunun yerine yeni emperyalizm, başarısızlığa uğramış devletlerin insanlarına normalde ulaşamayacakları umutsuzca gereksindikleri yardımı sağlayacaktır. Başbakan'ın danışmanı Robert Cooper 'Blairite Dış Siyaset Merkezi' için geçenlerde hazırlanan bir broşürde bu görüşünü ifade etmiştir.

Düşüncelerinin erdemi, uzun süre görmezden gelinen devletin başarısızlığı gerçeğiyle içtenlikle yüzleşmesinden kaynaklanmaktadır. Ama yeni emperyalizmin başarı şansı ile ilgili ironiyi bastırmak olanaksızdır: bu popüler bir ironi değil, Conrad'ın yazılarındaki –tüm kurumlarımızda kaçınılmaz olarak ortaya çıkan ahlaki belirsizlik ve niyetlenilmemiş sonuçlar– ironidir. Bu, Conrad'ın emperyalizminin yorumunun en belirgin niteliklerinden biridir. Conrad'ın betimlediği Kurtz –*Heart of Darkness* adlı kitabında Inner Station'daki fildişi tüccarı– rüşvetçi, güç takıntılıdır, ve pek akıllı değildir. Ancak Conrad onu 'özünde büyük bir müzisyen' olarak tanımlar ve şöyle yazar: "Avrupa'nın Kutz'un başarısına çok katkısı olmuştur."

Conrad, on dokuzuncu yüzyıl emperyalizmini haklı çıkarmak için girişilen medenileştirme göreviyle ilgili yanılısma içinde değildi. Avrupa'nın Afrika'daki yayılışını daha temel etkenlerin beslediğini biliyordu. Ancak Conrad emperyalizmin nasıl doğduğunun ve Avrupa'nın öz benliğine zarar verdiğinin de farkındaydı. Belçika Kongo'sunda medeni değerlerin çözülüşü, bölgenin sa-

kinleri açısından felaket olmuştur. Aynı zamanda Avrupa'nın çağdaş kimliğini biçimlendiren -ilerleme, aydınlanma ve evrensel insanlık- yanılısamları açığa çıkarmıştır.

Conrad'ın bakış açısında gerçekten ayırt edici olan şey, onun bu gelişmeyi özgürleştirici olarak değerlendirmemiş olmasıdır. Repliklerini Hristiyanlıktan alan Avrupalı ilericiler, medeniyetin karanlık yönlerini algılamamanın, bizi aydınlanmanın daha yüksek düzeylerine taşıyacağını düşlemektedir. Oysa Conrad böylesi bir kurtuluşu kabul etmez. Hristiyanlığı daima tatsız bulan Conrad (bir defasında Hristiyanlığı 'absürd doğu masalı' olarak tanımlamıştır) durumumuzu daha iyi anlayarak iyileştirebileceğimiz fikrini reddetmektedir. Ona göre bu hümanist inanç, yalnızca Hristiyanlığın akıl ve dünya gelişimi diline bürünmüş halidir. Conrad Yunan tragedyasında dile getirilen eski pagan kader anlayışının çağdaş uyarlaması olan daha katı bir görüşe sahipti.

Yirminci yüzyılın siyasi inançları, tarihin kader olduğu düşüncesini reddetmektedir. Hem Marksizm ve hem de pazar liberalizmi trajedilerin geride kalacağı bir zamanı müjdelemiştir. Her ikisi de tarihi, evrensel medeniyetle son bulacak ilerleyen bir kurtuluş süreci olarak görmüştür. Her ikisi de insanlığın bilgi arttıkça aynı değerleri paylaşacaklarına inanmıştır. Bu, Conrad'ın reddettiği Aydınlanma Çağı'nın ilerleme inancıdır. Bugünlerde düşüncelerimiz, duyguların sürekli olarak ön plana çıkarılması nedeniyle zayıflatılıyor; ilerleme inancının iyimserlik tutumunu ifade ettiğini ve kötümserliğin reddedilişi olduğunu hayal ediyoruz. Gerçekte ilerleme düşüncesi bir tutumu ifade etmenin ötesindedir: henüz sonlanan yüzyılda tahrif edilen ve görüşü çok da desteklemeyen bir terori oluşturmuştur.

İlerleme inancının özü, artan bilgiye koşut olarak insanî değer ve hedeflerin birleşeceğidir. Yirminci yüzyıl ise bunun tam tersini göstermektedir. İnsanoğlu bilimsel bilginin gücünü var olan değerlerini ve hedeflerini korumakta kullanmaktadır. Yeni teknolojiler acıları dindirme ve özgürlüğü güçlendirme yolunda kullanılabilir. Ancak savaş çıkartmak ve zorbalıkları kuvvetlendirmek için de yeni teknolojilere başvurulabilir ve başvurulacaktır da. Bi-

lim, sanayi devrimine güç veren teknolojileri olanaklı kılmıştır. Yirminci yüzyılda bu teknolojiler, devlet eliyle görülmemiş çapta terör ve katliam yaratılmasında kullanıldı. Etik ve siyaset –uzun vadede dahi– bilgi artışına bağlı olarak ilerlemez.

Yirminci yüzyılın son on yıllarında büyük bir siyasi yeniliğin olmaması rastlantı değildir. Zamanın sığ doğruları yeterli olmamıştır. Yalnızca sağ kanat değil sol da bilimi– *The Secret Agent*’daki gibi astronomi bilimi değil, daha sallantılı ekonomi disiplini–kutsal bir fetiş haline getirdi. Siyasi yelpazenin her bir kanadı uygulamada bitimsiz refahın gizinin bulunduğu gibi saçma bir düşünceyi kabul etmişti. Serbest piyasalar, dengelenmiş bütçeler, doğru hesaplanan paranın doğru tedarigi ve bir nebze olsun makul harcama gibi mütevazı önlemlerle tarih bilmecesi sonunda çözülmüştü.

Tarihin sonunu müjdeleyen alimler, pazarların globalleştirilmesinin barış getireceğini sorgulamaksızın kabul ettiler. Dünyanın birçok yerinde şiddetli savaşların sürdüğünü fark etmediler. Doğal kaynaklara gereksinim duymadan varlığını sürdüren ağırlıksız bir ekonomiye dayanan ekonomistler, petrol kaynaklarını korumak için yapılan yirminci yüzyılın son en büyük askeri çatışması sayılan Körfez Savaşı’nı görmezden geldiler. Hızlı büyüme sürdüğü ve barış yanılışmasını koruduğu sürece hiçbir şey çok önemli değildi. Ancak böyle hayallere dayanarak yaşamının bedeli, yalnızca siyasetin değil, edebiyatın da zayıflamasıdır. Yirminci yüzyılın son on yılları üzerine anılmaya değer siyaset romanının muhtemelen *The Bonfire of the Vanities* olması önemli bir olgudur.

Conrad çağdaşımızdır çünkü on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl yazarları arasında yaşadığımız gerçekleri yazan neredeyse tek yazardır. Sonuçta karşılaştığımız ikilemlerin tamamen çözülme-yeceğini biliyoruz; ama bu gerçeklerin üzerinde durmayı tercih etmiyoruz. Artan petrol, su ve diğer gereksinimlerle etkileşen etnik ve dini düşmanlıklardan kaçınmak için dünya çapında bir tasarruf ve kısıtlama programına ihtiyacımız var; ama böyle bir programın en iyi zamanlarda bile düşünülmesi çok zor iken dün-

yanın savaş halindeki kilit bölgelerinde uygulanması hayal gibi görünüyor. En gerçekçi olasılık ise ütöist bir düştten çok dayanıklılık ve metanet gerektiren bir görevi yani felaketi uzaklaştırmak için elimizden geleni yapmak olacaktır. Başka hangi roman yazarı unuttuğumuz erdemleri bize ondan daha iyi öğretebilir ki?

Conrad'ın dehası bizi gerçek hayatımıza geri götürebilmesindedir. Dünya barışı ve evrensel bir medeniyet vaad eden yirminci yüzyılın acemi rasyonalist felsefeleri savaş, terör ve imparatorluğun geri döndüğü bir zamanın yetersiz kılavuzlarıdır. Böyle bir ortamda nasıl sağduyulu davranacağımız konusunda bizi aydınlatmak da aklın gücüne inanmayan bir roman yazarına düşüyor. Tarihin bittiğini savunanların ve piyasa işaretinin altında birleşen yeni dünya habercilerinin zamanı artık geçti. Tıpkı Ossipon gibi onları reklam levhasının boyunduruğu altında, çöplükte rap rap yürürken görmemize ise hiç şüphesiz çok az zaman kaldı.

29 Nisan 2002

4

12

Hobbes'a Dönüş

Yirminci yüzyılda özgürlüğün başlıca düşmanı devletti. Bugün ise özgürlüğü en çok tehdit eden devletin zayıflamasıdır. Dünyanın birçok bölgesinde devletler çöküyor. Bunun sonucunda milyarlarca insan normal bir yaşamın en yalın gereksinimlerinden mahrum kalıyor. Birçok refah ülkesinde bile suç korkusu hakim. Ancak liberaller –devlet destekli insanlık suçlarının korkunç sicilinden şaşkın– siyasetin başlıca mücadelesinin devlet gücünün sınırlandırılması olduğuna inanmayı sürdürüyor. Asla ihlal edilmemesi gereken kişi hürriyetlerinin varlığına inandıklarından hükümetlerin her yaptığının insan haklarıyla uyumlu olmasında ısrar ediyorlar.

Bu safça liberal felsefedeki sorun, hükümet baskısının kalkmasıyla özgürlüğü kendiliğinden gelişecek doğal bir süreç olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. Gerçekte özgürlük, sürekli ayarlamalar yapılarak elde edilebilecek aşırı ölçüde karmaşık ve hassas bir yapıdır. Yasalara sıkı sıkıya bağlı liberalizmin tersine, özgürlük ne olursa olsun sürdürülebilecek hakların birbirine kenetlendiği bir sistem değildir. Bir özgürlük diğerrinin sonudur. Siyaset, çatışan özgürlükler arasında seçim yapma sanatıdır.

Liberal filozofların düşsel dünyasında en değer verdiğimiz özgürlüklerimiz arasında seçim yapmak zorunda değiliz. İyi düzenlenmiş bir anayasayla hepsine sahip olabiliriz. John Rawls ve Ronald Dworkin gibi Amerikalı liberal yasa savunucuları tarafından bu görüş sürekli olarak yinelenmektedir. Gerçek dünyada ise işleyiş çok daha farklıdır. Yasal süreçler A.B.D.'de bir kenara atılarak ve şüpheliler terörist saldırıların ardından yakalanarak gizlice sorgulandığında liberaller hayrete düştüler. Ancak Amerikalıların yanıtı tamamıyla tahmin edilebilirdi. Barış karşısında ciddi bir tehdit olduğunda daima böyle olurdu. Bush yönetiminin önlemlerinin bazı bakımlardan kötü düşünülmüş ve aşırı olduğuna şüphe götürmez. Yine de yalnızca kişi hürriyetini gözardı ettiği için eleştirilemez.

Sonuçta devlet barışın sağlanması için vardır. Barış ve özgürlük bağdaşmadığında kaybeden hep özgürlüktür. Hobbes'un da bildiği gibi insanların devletten bekledikleri özgürlük değil korunmadır. Bu üzücü bir gerçek olabilir ama insan doğasının yadsınması üzerine kurulmuş bir siyasi felsefe aptalcadır. Gerçeklerle yüzleşmek en iyisidir. Kişisel hürriyetler birbirleriyle bağdaşmayabilir. Çoğunlukla da talepleri çatışır ve böyle durumlarda hükümetin görevi vatandaşlarına kabul edilebilir bir düzeyde emniyet sağlayan bir karışım yaratmaktır.

Günümüzde hükümetlerin hareketleri söylemlerini yalanlasa da, siyasi söylem hala devlet korkusuna odaklıdır. Düşünüşü tuhaf özgürlükçü fikirlerle hala bulansa da sağ küçük hükümetin erdemlerinden söz edip duruyor. Merkez sol ise hükümetin büyüklük veya küçüklüğünün asıl mesele olmadığını farkına varmasına rağmen hükümetin her yaptığıının bireysel haklarla sınırlandırılmasında ısrarcıdır.

Sağ ve sol kanatın hala anlayamadığı şey ise hükümetin vatandaşların emniyet talebini karşılayacaksa, bazı bağlamlarda istilacı olması bazılarında da tamamen geri planda kalması gerektiğidir. Özgürlüğün engellenmesi bazı bağlamlarda doğru iken diğerlerinde yanlış olacaktır. Vatandaşlarını korumak için devlet onları yüksek düzeyde gözetime tâbi tutmak zorunda kalabilir. Aynı za-

manda da insanların yaşamlarını düzenlemeye çalışmaya son ver-
melidir çünkü böyle bir çaba üretkenlik karşıtıdır ve topluma za-
rar verir.

Günümüzde uyuşturucu ve teröre karşı takınılan tutum dev-
lete ilişkin hakim kanının hatalarını yansıtmaktadır. Hükümetler
uyuşturucu ve teröre karşı savaşın bir arada yürütüldüğünü söy-
lüyor ve bunlara son verebilmek için acımasız güçler talep ediyor.
Liberaller savaşın tumturaklı söylemlerinden kuşku duyarlar ve
hükümetlerin her iki durumda da haklar rejimiyle sınırlandırıl-
masında ısrar ederler. Her iki kanat da terör ile savaşta güçleri artırılmış
bir devlet gerekirken uyuşturucu kullanımının daha az
baskıcı bir devlet ile azaltılabileceğini fark edememektedir.

Uyuşturucu kullanımının yasallaştırılmasına ilişkin tartışma-
lar 1960'lı yıllara gitmektedir: bireyler sonuçları yalnızca kendile-
rini etkilediği sürece yaptıklarında serbest bırakılmalıdır. Bu gö-
rüş John Stuart Mill'in ünlü 'hareketleri yalnızca kendini ilgilen-
dirdiği sürece birey hakimdir' söylemini aksettirmektedir. Mill'in
görüşü bugün uyuşturucunun yasallaştırılması için geçerli bir ne-
den değildir. Özellikle sağlık sorunlarına yol açtığında uyuşturucu
kullanımının diğer insanları etkilememesi olası değildir. Daha-
sı bugün uyuşturucu kullanımının kapsamı Mill'in zamanından
çok daha büyüktür. Yasal veya yasadışı olsun uyuşturucular, faali-
yetleri toplum ve ekonomi üzerinde geniş etkisi olan dünya ça-
pındaki endüstrilerin ürünüdür. Bu şartlar altında uyuşturucu
kullanımının yalnızca özel bir faaliyetin sonucu olduğunu düşün-
mek aptalcadır.

Uyuşturucu kullanımının yasallaştırılmasının kişisel özgür-
lüklerle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Şüphesiz bu, uyuşturucu-
nun yalnızca kullanıcılarını etkilediği fikrine dayanmamaktadır.
Aksine toplumu büyük ölçüde etkilediğinden uyuşturucu kulla-
nımının yasallaştırılması gerekmektedir. Hükümet, kendisini bu
konuda eğitimle, kaliteyi sağlamakla ve uyuşturucu kullanımı
ciddi boyutlara varan kişilerin tedavilerini karşılamakla sınırla-
malıdır. Uyuşturucu kullanımını yasaklamak, uyuşturucu kulla-
nımından daha büyük zarara yol açmıştır.

Yasaklama rejiminin ilk kurbanı kamu sağlığıdır. Uyuşturucular yasadışı olduğunda kalitesi denetlenemez. Uyuşturucular damar yoluyla alındığında hepatit ve HIV gibi tehlikeli ve ölümcül hastalıkların yayılmasına neden oluyor. İkincisi ise suçların denetlenmesidir. Uyuşturucu kullanımı nerede yasaklanırsa kullanıcıları arasında yüksek düzeyde suç oranına yol açarak uyuşturucu fiyatlarını fahiş biçimde artırıyor. Öte yandan yasadışı uyuşturucu ticaretinin kârı inanılmaz boyutta. Sonuç olarak suç örgütleri polisi rüşvet yoluyla satın alabiliyor ve bazı ülkelerde hükümetleri belirleyebiliyor. Bu ise üçüncü bir kurbanı global emniyet sorununu doğuruyor. Tüm dünyada terör örgütleri, yasadışı uyuşturucu ticaretinden gelir sağlıyor. Makul olarak bugünkü yasakçı rejimin tek ve en büyük kâr sağlayıcıları teröristlerdir.

Liberaller kabul etmeye yanaşmasalar da terörizm adını verdikleri şey aslında dünyanın birçok bölgesinde devletin gücünün zayıflamasından doğan yeni bir savaş türüdür. Savaşın devletler arasındaki çatışma biçimi olduğunu düşünürdük. Bu modern çağın büyük bir bölümünde geçerli olsa da son on yıldır savaş devletler arasındaki *başlıca çatışma olmaktan çıkmıştır*. Falkland ve Körfez savaşı devletler arasında gelişse de Balkanlar, Afganistan ve en son Orta Doğu'daki savaşların farklı bir gidişatı olmuştur.

Örneklerin herbirinde savaşın elebaşları devletler değil, devletlerin üzerlerinde hiçbir denetimi olmayan siyasi örgütler veya radikal suç ağları. El Kaide böyle bir suç örgütüdür. Hükümetler terörü yenmek ve yok etmek üzerine konuşmayı seviyor ama bu tür grupları kontrol etmek, sonu olmayan zorlu bir görev.

Bush yönetiminin Irak'ta rejim değiştirme saplantısının büyük bir hata olmasının nedenlerinden biri de, terör faaliyetlerinin engellenmesinden çok Arap dünyasının yabancılaştırılarak sorunun çözümünün daha da güçleştirilmesidir. Bu düşünce biçiminde derin bir hata vardır: Afganistan gibi modern devletin hiçbir izine rastlamadığımız ülkelerde güç kullanarak çok fazla bir sonuç elde edilemez. Bu durum A.B.D. saldırısından sonra devletin yıkıl-

dığı Irak için de fazlasıyla geçerlidir. Manevi açıdan geçerli bir nedenden gösterilebilse de, bu koşullarda savaş başlatmak, ardından devlet düzenin oluşturulduğu uzun bir süreç gelmediği takdirde tamamıyla verimsizdir.

Devletin, zayıf olduğu ülkelerde yenilenmesi gerekliliği en azından Amerika'da resmi açıdan kabul görmemektedir. Ne yazık ki liberal düşünürlerin, devletleri insan haklarının baş ihlalcisi olarak tanımlamaları da bu entellektüel hataya katkıda bulunmaktadır. Yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde bu doğru olmuş olabilir. Yalnızca modern devlet Yahudi Katliamına kalkışabilirdi ve Gulag (Rus Toplama Kampları Yönetimi) kurabilirdi. Dünyada hala birçok baskıcı devlet bulunuyor. Yine de insan haklarının karşısındaki tehlike artık devletlerden kaynaklanmıyor. Geçtiğimiz yüzyılın son büyük soykırımı Rwanda'da bir devlet tarafından değil düzensiz etnik milisler tarafından yapıldı. Aynı şekilde toplu imha silahlarının yarattığı güncel tehlike, devletlerin onları kullanacak olmasından değil, devletlerin kontrolünden çıkma olasılığından kaynaklanmaktadır. Bugün zayıf devletlerin insan hakları karşısında oluşturduğu tehlike güçlü devletlerinkine nazaran çok daha büyüktür.

Liberaller bu gerçeği kabullenmeyi reddediyor. Terörden kaynaklanan tehlikelerin özgürlüğe yeni sınırlamalar getirilmesini haklı çıkarmadığında ısrarcılar. Haklı olarak devletlerin bu tip güçleri bir defa elde ettikten sonra nadiren vazgeçtiklerine dikkat çekiyorlar. Şüphesiz David Blunkett'ın ulaşım yollarının gözetlenmesine dair önerileri absürd biçimde geniş kapsamalıdır. Ancak yaklaşmakta olan bir tehlikenin risklerini azaltmak pahasına olsa da, gerçekten de özgürlüklerimizin hiçbirinden vazgeçmeye gönüllü değil miyiz?

Locke'dan Mill'e, Kant'dan Rawls'a liberal düşünürler devletin kısıtlanmasına çalıştı. Yaşadığımız çağda ise Hobbes tüm bu düşünürlerden çok daha iyi bir kılavuz bizim için. Ölümünden korkmayan özgürlük düşmanlarıyla nasıl başa çıkacağımızı söyleyemez belki; ama en azından özgürlüğün doğal bir insanlık durumu olmadığını anlamıştır. Özgürlük, devlet gücünün ürünüdür. Öz-

gür olabilmek için önce emniyette olmalısınız. Bunun için de güçlü bir devlete ihtiyaç duyarsınız. Hobbes bu gerçeğin farkındaydı çünkü iç savaş döneminde yaşamıştı. Devleti lanetlemeyi bırakmadan önce aynı duruma –ya da daha kötüsüne– düşmeyeceğimizi umalım.

19 Ağustos 2002

13

Yeni Kıtılık Savaşları

Gelecek yüzyılda yaşayacağımız dünyanın genel hatları belirlemeye başlamıştır. Seküler ideoloji barış getirmemiş, yalnızca savaşın niteliğini değiştirmiştir. Körfez Bölgesinde ve Orta Asya'da, Afrika ve Güney Çin Denizi'nde anlaşmazlık içindeki devletleri görüyoruz. Bu anlaşmazlıklar, azalan kaynakların denetiminden kaynaklanmaktadır. İdeolojik çatışmaların yerini jeopolitik almıştır. Soğuk savaşın stratejik rekabetini, kaynak savaşları izlemektedir.

Bu, birçok bakımdan normale dönüştür. Yirminci yüzyılın ideolojik çekişmeleri aşırı ölçüde kuraldışıydı. Tarih boyunca altın ve gümüş için nehir ve verimli toprakların kazanılması yolunda birçok savaş yapıldı. Yeni ortaya çıkan çekişmeleri alışılmadık bulmamızın nedeni, sanayileşmenin dünya çapındaki yayılışı ile kalıcı barış çağının müjdelendiği on dokuzuncu yüzyıl ütopist görüşlerinden hala kurtulamamamızdır.

Viktoryen döneminin ortalarına kadar birçok düşünür, kaynakların azlığını doğal bir insanlık durumu olarak yaşamın gerekliliklerinden saymıştır. Malthus gibi özellikle insan nüfusunda büyümenin sınırı olduğunu kabul etmişlerdir. Dünyanın kaynak-

ları sonludur; hızla büyüyen insan nüfusunun sınırsız isteklerine yetmesi mümkün değildir. John Stuart Mill'in savunduğu gibi bu, insan yaşamının kalitesini iyileştirme umudu kalmadığı anlamına gelmez. Yeni icatlar, insan nüfusu denetim altında tutulduğu sürece daha rahat ve konforlu bir yaşam sağlayabilir. İnsan ilerleyişi azalan doğal kaynakların koyduğu sınırları aşamaz.

Endüstriyel devrimin hızlı gelişimiyle bu anlayış kaybolmuştur. Birkaç istisna dışında on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında büyük ekonomistler ve toplumsal kuramcılar sanayileşmenin yükselişiyle azalan kaynak sorununun üstesinden gelinebileceğine inanmışlardı. Marx ve Keynes temel birçok konuda ayrılışlar da, modern sanayiye dayanan ekonomilerde kaynak sıkıntısı yaşanmayacağına birleşmişlerdi. Marx, ürünlerin fiyatlandırmaya gerek bırakmayacak kadar bol olacağı bir dünya tasavvur ederken Keynes insanlığın ekonomik sorunlarının çözümlendiğini ilan ediyordu.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru serbest pazar ile yönetilen bir dünyada ekonomik büyümenin karşısında sınır olamayacağına ısrar eden Hayek de aynı görüşleri savundu. Bu fantazi, dünyanın sınırlı kaynaklarına giderek daha az bağımlı ağırlıksız ekonomilerde yaşadığımızı dair doksanlı yılların nakaratını yinelenmekten yorulmayan liderlerin öncülük ettiği tüm belli başlı siyasi partilerin konvansiyonel bilgeliğinin bir parçası haline gelmiştir.

Azalan kaynakların yarattığı sıkıntının sanayileşme ile aşılabileceği inancı görünüşte düşman birçok siyasi görüşü birleştirmiştir. Neo-liberaller komünizmin çöküşünün tarihin sonlandığı anlamına geldiğini duyurduklarında Marksist karşıtlarıyla ne kadar çok ortak noktaları olduğunu göstermişlerdi. Kapitalizm ile merkezi planlama arasındaki çekişme son bulduğunda jeopolitik anlaşmazlıkların da biteceğini varsaymışlardı. Marx'ın dünya komünizmi görüşünde olduğu gibi global serbest pazarda yaşam gereksinimlerinde kıtlık olmazdı.

Dünya çapında sanayileşmenin yeni ve daha tehlikeli sorunları tetikleyebileceği serbest pazar misyonerlerinin aklına gelme-

mişti. Marx gibi kıtlık savaşlarını sanayileşme öncesi geçmişin kalıntıları olarak kabul etmişlerdi.

Ancak Marx'ın tersine neo-liberallerin önünde yanıbaşlarında-ki bir sanayi toplumunun başlattığı kaynak savaşı örneği var. Şimdilerde beklenebilecek bir Irak savaşından daha net biçimde Körfez savaşı batılı enerji kaynakları üzerinde denetim kazanmak için yapılmıştı. Saddam'ın Kuveyt'i almasına izin verilseydi dünyadaki en önemli petrol rezervleri de onun kontrolüne girmiş olacaktı. Dünyanın dört bir yanında petrol kaynakları var ama bu petrol kaynaklarının işlenmesinin maliyeti Irak ve Kuveyt bölgelerine nazaran çok daha pahalı. Körfez bölgesi, dünyadaki en son ucuz işlenebilen petrol kaynaklarına sahip bölgedir. Bu önemli petrol kaynağında meydana gelebilecek uzun süreli bir kesinti veya ani fiyat artışı A.B.D ve Japonya gibi gelişmiş sanayi ülkeleri için felaket olabilir. Körfez bölgesinin global çatışmaların odak noktasında yer almasının temel nedeni radikal İslamın oluşturduğu tehdit değil, bu kolayca değişebilecek ekonomik dengelerdir.

Şüphesiz bu radikal İslam tehdidinin gerçek dışı veya önemsiz olduğu anlamına gelmiyor; yalnızca yarattığı tehdit daha dolaylı. Usame Bin Ladin ne söylerse söylesin, El Kaide'nin stratejik hedefleri global değil bölgeseldir. Başlıca amacı daima Suudi Krallığını devirmek olmuştur. Elbette bu hedefe ulaşma çabası Amerikan gücünün karşısında global bir mücadeleye girişiyle sonuçlanmıştır. Körfez bölgesinin en önemli üreticilerinden Suudi Arabistan, Amerikan koruması karşılığında batıya petrol tedarik etmektedir. Bu durumun mantığına göre El Kaide ve A.B.D'nin ölümcül düşmanlar olması kaçınılmazdır. Yine de El Kaide'nin yarattığı tehdit, Batı'da gerçekleştirdiği terörist faaliyetleri tırmandırma yeteneğinden değil Suudi rejiminin savunmasızlığından kaynaklanmaktadır.

Suudi Arabistan, gelir kaynağı olarak neredeyse tamamen petrole bağımlıdır. Ek olarak –sayın Malthus burada görünmektedir– yaklaşık yirmi yıl içinde nüfusunun iki katına çıkması beklenmektedir. (Bu bakımdan bölgedeki öteki ülkelerden bir farkı yoktur.) Tükenmekte olan tek bir kaynağa bağımlı bir ekonomi ve

yüksek nüfus artışının birleşimi, siyasi istikrar sağlanması için uygun bir yol değildir. Büyük bir ölçüde nüfus artışı nedeniyle ülkede kişi başına düşen gelir 1980'li yılların başından itibaren yüzde elli ile yetmiş beş oranında düşmektedir. Bu düşüşün önümüzdeki yirmi yıl boyunca devam etmesi halinde ciddi ekonomik ve siyasi bunalımlara yol açacaktır.

Radikal İslam, edindiği konum ile fayda sağlamaktadır. Suudi eğitim sistemi sayesinde önemli mali destek sağlayarak ekonomi kurbanı olan milyonlarca işsiz ve sürgündeki genci bünyesine almaktadır. Nüfus patlaması azalan gelir ve köktenci İslamın büyüyen gücü ile birleştiğinde Suudi rejiminin doğal olarak istikrarsız olmasına neden olmaktadır. On yıl sonra da bu yönetimin var olacağını söyleyen kişi oldukça cesur bir tahminde bulunmaktadır.

Bush yönetiminin bazı üyeleri için Suudi rejiminin zayıflığı Amerikan değer ve menfaatlerine daha uygun bir biçimde yeniden şekillendirilmesi için yeterli bir nedendir. Bu stratejistlerin tasarıları Suudi Arabistan ile sınırlı değildir. Tüm bölgeyi kendi tasarıları doğrultusunda yapılandırmayı hedefliyorlar. İzledikleri siyaset tamamen jeopolitik açıdan açıklanamaz. A.B.D. dış politikasında çoğunlukla görüldüğü gibi bu bölgede izlenen politikada da bağdaşmaz bir idealizm unsuru vardır.

Orta Doğu'daki rejim değişikliklerini destekleyen Amerikalı siyasetçiler, Amerikan askeri gücü ile kurulan demokratik yönetimlerin yerel zorba hükümetlerden daha meşru olacağına inanıyor. Oysa bu görüşlerinde fena halde yanılıyorlar. Amerikan askeri gücünün yatıştırılamayan nefret yarattığı bir bölgede A.B.D.'nin üstlendiği herhangi bir siyasi yapılandırma teşebbüsü yalnızca Amerika-karşıtı duyguları alevlendirecektir. En büyük tehlike ise birçok ülkede kontrol edilemez ayaklanmaları tetikleyecek El Kade ve öteki radikal İslami gruplara verilen desteği artırabilecek olmasıdır. Bu durumda Amerika'nın bölgedeki jeopolitik çıkarları kaybedilenler listesinde yerini alacaktır.

Global petrol çekişmeleri düşünüldüğünde Körfez bölgesine odaklanmamız doğaldır, ama Körfez bölgesi bulmacanın yalnızca

bir parçasıdır. Büyük güçler –A.B.D., Rusya ve Çin– Orta Asya’da ki Büyük Oyunu yeniden başlatmışlardır. 11 Eylül saldırılarından sonra Rusya ve Amerika arasında gelişen ani yakınlaşmanın nedenlerinden biri de hiç şüphesiz terör-karşıtı stratejilerde daha büyük çapta bir işbirliğine duyulan gereksinim olsa da, derinlerde yatan neden Bush yönetiminin A.B.D.’nin enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi gerektiğine dair inancıdır. El Kaide’nin saldırılarından çok daha önceleri Amerikalı stratejistler politikalarında A.B.D.’nin Körfez petrolüne olan bağımlılığının kaldırılmasını hedefleyen değişiklikleri göz önüne alıyorlardı. Bush’un Vladimir Putin ile görüşmelerinden beklediği ödül Hazar havzasının doğal kaynaklarına güvenli erişimdir. Aynı zorunluluk, Amerika’nın petrol kaynaklarının bulunduğu Afrika’da yenilenen çıkarlarına da destek vermektedir.

Körfez bölgesinde devam eden karışıklıkların ötesinde daha büyük çekişmeler biçimleniyor. Jeopolitik sorunların yeniden ortaya çıkışının genel olarak A.B.D.’nin izlediği politikanın hatalarından kaynaklandığını düşünmek yanlış olur. Bu, dünya çapında sanayileşmenin getirilerinden biridir. Güney Çin Denizi çevresinde doğmakta olan karışıklıklarda gelecekteki gelişmelerin işaretlerini görebilirsiniz. Tayvan’dan Çine, oradan Filipinler’e, Endonezya’ya, Malezya ve Vietnam’a uzanan bu bölge özellikle petrol ve doğalgaz olmak üzere denizaltı kaynakları bakımından çok zengindir. Rakiplerin askeri güç kullanmaya tamamıyla hazır olduğu doğal kaynaklar için yapılan bu çekişme donanmalar arası birçok ciddi anlaşmazlığı tetiklemiştir. Sonuç olarak bölgede silahlanma yarışı yoğun biçimde artmaktadır.

Güney Çin Denizi’ndeki çekişmeler en başta gelecekteki gelişmelerin habercisi olması bakımından önemlidir. Asya’da sanayileşme ilerledikçe enerji gereksinimi aşırı derecede artacaktır. Bunun sonucunda Asya ülkeleri, azalmakta olan hidrokarbon kaynakları için kendilerini kaçınılmaz olarak komşularıyla ve batıyla rekabet içinde bulacaktır. Bazı Amerikalı askeri stratejistlerin uzun vadeli tehdidin radikal İslam’dan değil, Çin’den geleceğine dair inancının altında yatan da bu ihtimaldir. Bu devasa ülke tam

anlamıyla sanayileştiğinde enerji ihtiyacını nasıl karşılayacak? Dünya'nın geri kalan petrol ve doğalgaz kaynakları için A.B.D. ile yarışa girerse, bu çekişmenin savaşa dönüşmeyeceğinin garantisi olabilir mi?

Yirmi birinci yüzyıl kaynak savaşlarıyla noktalanacak gibi görünüyorsa, bunun nedeni birkaç ülkenin –bugün A.B.D., yarı Çin- gezegenin zenginliklerini açgözlülükle ele geçirme çabası değildir. Kaynak savaşlarının altında yatan mantık çok daha derindir. Yoğunlaşan doğal kaynak rekabeti kaçınılmaz olarak dünya çapında sanayileşmeden –ki bugün neredeyse herkes tarafından insanlığı, kıtlıktan kurtaran süreç olarak görülmektedir– doğmaktadır. Aslına bakarsanız yeni kıtlıkları yaratan sanayileşmedir.

İnsan nüfusunun devam eden artışı önemli biçimde diğer türlerin yaşam alanlarına zarar vererek çevre üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Artan nüfus, şimdiye kadar yalnızca çok az ülkeyle sınırlı kalmış olan endüstriyel yaşam tarzını talep ettiğinde bu gerilim daha da yoğunlaşmaktadır. Nüfus artışı ve sanayileşmenin birleşen etkisi tarihte görülmemiş bir ölçekte çevresel değişimlere neden olmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde içilebilir su, yenilenemeyen kaynağa dönmüşmektedir. Global olarak iklim değişimi milyarlarca insanın yaşam koşullarını derinden değiştirmektedir. Bu koşullar altında Körfez savaşını ve Irak savaşını belki daha büyük diğer çekişmelerin habercisi olarak görmek çok zor değildir.

Birçok ülkedeki askeri planlamacılar kaynak savaşları riskinin arttığını ve ciddileştiğini kabul etse de ekonomistler bu gerçeği yadsımayı ve siyasetçiler de bundan kaçınmayı sürdürüyor. Siyasetçilerin örneğinde bunun nedeni açıktır: seçmenler kötü haber duymayı sevmez. Ekonomistlerin, özellikle de hizipçi yeni-liberal olanlarının kaynak savaşları gerçeğini yadsımalarının daha karmaşık nedenleri vardır. Marksistler için en iyi sistem sosyalizmdir; yeni-liberaller için ise serbest pazardır. Her iki görüşün ideologlarının ortak noktası ise teknolojinin insanlara tarihe ara verme ve yeni bir dünya yaratma olanağını vereceğine

olan inançlarıdır - ve bu rasyonel bir sorgulamanın sonucu değil yalnızca inançtır.

Teknoloji kültünün sorunu bilimsel bilginin uygulanmasından doğan gücü abartması değil, bu gücü kullanan ıslahı gayri kabil insanları unutmasıdır. Genetik bilimindeki gelişmeler, acı veren veya sakat bırakan hastalıkları üreten kalıtsal bozuklukların düzeltilmesini sağlayabilir; ama aynı zamanda genetik koda duyarlı biyolojik imha silahlarının yaratılmasına da olanak verebilir. Endüstriyel ekonomilerde hidrokarbonik enerji kaynaklarının rolünü büyük ölçüde azaltan yeni enerji kaynakları icat edilebilir. İcat edildiklerinde askeri amaçlar için kullanılacaklarından emin olabiliriz.

Daha iyi bir ekonomik sistemde geliştirilecek yeni teknolojilerin, doğal kaynakları sonsuza kadar yetirebilmesi mümkün olabilir. Termodinamik yasalar, kendi yarattığı güçle sonsuza dek işlemeye devam edebilecek bir makinenin yapılabilmesini olanaksız kılacağından bunun doğruluğundan şiddetle şüphe ederim. Ama kaynakların tükenmediği bir dünya teknik açıdan mümkün olsa dahi insan etkeni göz önüne alındığında tamamıyla olanaksızdır. İnsanlığın tarihi anlaşmazlıkları bunun olabilmesini engelleyecektir.

Komünizmin çöküşünü tarihin bitişi olarak kutlayan yeni-liberaller muazzam bir hata yapmıştı. Bu kısmen budalaca bir ekonomik formül ile körleşerek coğrafya ve tarihin iyi bilinen doğrularını hesaba katamamış olmalarındandır. Doğal kaynaklar dünyanın her bir yanına eşit olarak dağıtılmamıştır. Düzensizce, çoğunlukla da uzun süreli çatışmalardan yorgun bölgelere yayılmıştır. Bu özellikle de petrol için geçerlidir: Amerika'nın Körfez bölgesindeki jeopolitik stratejisi, bölgedeki çözümü zor bölünmeleri daha da kötüleştirecektir. Güney Çin Denizi'nde de sahil kaynakları üzerindeki rakip talepler tarihi düşmanlıkları alevlendiriyor.

Jeopolitik sorunların dönüşünü öngöremeyen yalnızca yeni-liberaller değildir. Teknolojiye duyulan naif bir inançla körleşenlerden çok azı gözümüzün önünde çözülen tarihin ironilerinin

farkına varıyor. Dünyanın en ileri ekonomileri doğal kaynakları kontrol altına almak için teknolojilerini kullanarak zenginliklerini ve varlıklarını sürdürmek için sonlu yeryüzüne bağımlı olduklarını gösteriyorlar. Aynı zamanda eski din ve etnik köken savaşlarının içine çekiliyorlar. Öngörülebileceği gibi yalnızca birkaç yıl önce ilan edilen yeni kalıcı barış çağı, en eski çekişmelerin yüksek teknoloji kullanılmış versiyonuna dönüşmektedir.

25 Kasım 2002

14

Amerika'nın Kötüyle Savaşı

Nato'nun eski genel sekreteri, şimdilerde Avrupa Birliğinin dış ilişkiler ve güvenlikten sorumlu yüksek temsilcisi Javier Solana'ya göre A.B.D.'nin dış siyaseti özellikle de terör politikası giderek daha fazla kötülük inancıyla biçimlenmektedir. Avrupa'da terörizmin dünyaya yöneltmiş tehditlerden biri olduğunu düşünüyoruz. Yoksulluk ve iklim değişimi de bu tehditlerin arasına dahil ediliyor ve her birinin nedenleri de çözümlenebilir. Tam tersine Amerika'da terörizm yenilmesi ve yok edilmesi gereken büyük bir kötülük ve karanlık güçlerin işi olarak görülmektedir. Atlantik ötesinin bakış açısındaki bu derin çatlak, ayrı çıkar ve önceliklerin basit bir yansıması değil, dünya görüşlerindeki farklılıktır. Bugün Amerikan dış siyasetini yönlendiren kötülük anlayışı, arka plandaki Amerikan kültürüne egemen olan yoğun sofuluk düşünüldüğünde anlamlıdır. Ancak bu bağlamda Saddam Hüseyin veya Filistin Bağımsızlık Örgütü, halis kötülüğün dışavurumu olarak görülebilir. Hıristiyanlık sonrasının seküler Avrupası'nda Solana kötülük inancımızın farklı olduğunu ileri sürüyor.

Solana, Amerika karşıtı önyargıları ifade etmekle suçlanamaz. Amerikan siyaseti konusunda oldukça bilgili olan ve Washing-

ton'dan gelen birçok işareti çözümleyen Solana Nato'nun sıkı bir savunucusudur. Yalnızca oldukça farklı rejimleri tek bir kötülük kategorisine dahil eden ünlü kötülük eksenli beyanatlar değil, birçok kamuoyu açıklaması da Beyaz Saray'daki güçlü unsurların uluslararası sistemi iyi ve kötünün savaşı olarak gördüğü göstermektedir.

Aslında bu yeni bir şey değil. Dünyanın iyiler ve kötüler olarak ikiye bölünmesi Amerikan düşünce sisteminin yinelenen niteliğidir. Başkan Ronald Reagan 1980'lerde Sovyetler Birliğini 'kötü imparatorluk' olmakla suçlamıştı. Yirminci yüzyılın başlarında Avrupa'nın tek kurtuluşunun Amerikan mandasını kabul etmek olduğuna inanan Başkan Woodrow Wilson aynı görüşe güç kazandırmıştır. Bugün Amerika'nın dünyadaki tüm iyilikleri bünyesinde topladığı fikri, Başkan Bush'un Amerikan demokrasisi ve serbest girişimini 'ulusal başarı için sürdürülebilir tek model' olarak duyurduğu 2002 yılında Kongreye sunulan 'yeni stratejik doktrine' olan inancın parçasıdır. Wilson'ın evrensel demokrasi inancı, Avrupa'daki Aydınlanma Çağı'na çok şey borçludur, ama kökeninde A.B.D.'nin karanlıktaki dünyaya özgürlük ve erdem getirmek için Tanrı tarafından seçildiği inancı yattığından özünde Amerikan inancıdır.

Savaşın yıkıcılığını defalarca yaşayan Avrupalılar, uluslararası siyasetin haclı seferine dönüştürülme çabalarını haklı olarak şüpheyle karşılamaktadır. Günbegün derinleşen transatlantik kültür ayrılığı üzerine içtenlikle konuşan Solana övgüyü hak etmektedir. Buna rağmen Amerikan dış siyasetine ilişkin analizi çok önemli bir açıdan yanıltıcı görünüyor. Bu da Amerikalıların kötüye inandığı ve Avrupalıların inanmadığına dair yorumudur. Avrupalıları değişken, ahlaki açıdan zayıf olarak tanımlamaktan haz duyan A.B.D.'li neo-konservatiflerin gönülden destekleyeceği bir teşhis değildir bu. Aslında tam tersi doğrudur. Bugün kötülüğe inançsızlık, daha çok Amerika'ya özgüdür.

Uluslararası ilişkiler akıllı adamların ellerinde olsa savaşların ortadan kalkacağına inanan iyi niyetli bir Amerikalı ile tanışan Jean Paul Sartre şöyle demiştir: "Ben kötülüğün varlığına inanıyo-

rum; o ise inanmıyor.” Sartre Amerikan ve Avrupalı bakış açısındaki farklılığı böylece gözler önüne seriyor. Bitip tükenmez sofuluğuyla Amerikan kültürü insan yaşamından günahın silinemeyeceğine dair geleneksel Hıristiyan doktrininden çok uzaklaşmıştır. Amerikan kültürü, insanoğlunun doğuştan kötü olmadığını, özünde iyi olduğunu öne süren Pelagius’un daima bir yanılsama olarak görülmüş olan doktrini tarafından biçimlenmiştir. Eski akademik klişelerin tersine Amerikan kültürü Manici değildir. Manicilerin –üçüncü yüzyıl Persli din hocasının müridleri- dünyayı aydınlık ve karanlığın güçlere ayıran radikal düalistler olduğu doğrudur; ama iyinin ve kötünün hısımları, aralarındaki çekişmenin de bitimsiz olduğuna inandılar. Çağdaş Amerikan kültürü ise tersine, kötülüğün yenilebileceğine ve dünyadan silinebileceğine ilişkin Pelagius inancı üzerine kurulmuştur.

Dördüncü yüzyılın ortalarında Keltik Britanya’sında doğan Pelagius, kötülüğün insan doğasının ayrılmaz bir parçası olduğunu söyleyen Aziz Augustine’in öğretisine karşı çıkarak ün kazanan bir ilahiyatçıydı. Aziz Augustine’e göre insanlar iyi olmak için mücadele edebilirlerdi ve etmelilerdi de; asla tamamıyla başaramayacak olsalar dahi. Toplum ve hükümet özünde daima kusurlu kalacaktır. Ziyadesiyle mantıklı olan Augustine’in görüşünü reddeden Pelagius, nihayetinde çağdaş hümanizme hayat veren düşünce geleneğini başlatmıştır.

George W. Bush uluslararası sistemi tanımlamak için kötülük eksenli konuşmalar yaptığında teolojik kategorileri, ait olmadığı diplomasi ve savaşın etik açıdan daima çelişkili dünyasına dahil etmekten fazlasını yapıyor. Kötülüğün insan iradesi ile dünyadan yok edilebileceği gibi sapkın bir inancı destekliyor. Bush, dünyayı tehdit eden karanlık güçler hakkında konuşmaktan ölçsüz bir zevk alır; ama doğru ahlaki kararlılık ile tüm kötülüklerin yok edilebileceğinden de en küçük bir şüphe bile duymaz. Hıristiyanlığın insanın özünde kötülük olduğu inancı bir yana, Bush insan iradesinin dünyada karşılaşacağımız tüm kötülükleri yok edebileceğini iddia eden Pelagius inancının militan bir versiyonu tarafından yönlendirilmektedir. Oysa Avrupalılar uluslararası

ilişkiler söz konusu olduğunda yapılacak tercihlerin kaçınılmaz olarak kötü olacağını düşünmektedir. Uzun deneyimleri onlara tehlikeli çekişmelerdeki iyi niyetlerin çok daha korkunç sonuçlar doğurabileceğini öğretmiştir. Daha iyi bir dünya umut etmeyi sürdürmekle beraber fazla iyimserliğin yaratabileceği tehlikelerin de farkındadırlar. Avrupalılar tamamıyla seküler görünseler de, tarihleri onlara içgüdüsel de olsa Augustine'in öğretilerini benimsetmiştir.

Amerikan dış siyasetindeki tehlike, kötülüğe olan takıntısından değil, kötülüğün yok edilebileceği inancına dayanmasından kaynaklanmaktadır. Görünen o ki İngiliz Devlet Başkanı da aynı kanaati taşıyor. Amerika'nın 'terörle savaşına' destek sözü veren Tony Blair "Bu kötülük dünyamızdan yok edilinceye kadar durmayacağız", demişti. Pek az diplomat veya askeri sorumlu, onun kötülüğün kaldırılabilmesine ilişkin fikrini paylaşmaktadır.

Tarih, terörle mücadelenin barışın kolay elde edilemediği uzun bir yol olduğunu göstermektedir. Kuzey İrlanda'da güvenlik önlemleri kadar barış girişimlerini de içeren terör karşıtı bir kampanya on yıllardır aktif olarak sürdürülüyor. Nihayet baş liderler de siyasi sürece dahil oldu ama terörizm yine de ortadan kalkmadı. Aynı durum Bask bölgesi için de geçerlidir. Örneklerin hiçbirinde de terör karşıtı stratejiler başarısızlığa uğramamıştır. Aksine başarılı olmuştur: tehditin etkisi azalmış ve daha makul bir düzeye çekilmiştir.

Kötülüğün yok edilebileceğini düşlemenin birçok riski vardır; A.B.D.'nin Irak politikası bunun en aşikar örneğidir. Amerikan askeri stratejistlerinin denetimlerindeki muazzam gücün verdiği güvenle şimdiki Irak rejiminin kolaylıkla yıkılabileceği iddiası haklı çıkabilir; ama Amerika'nın devlet yöneticilerinin savaş sonrasında Irak'ı yeniden yapılandırmanın maliyet ve risklerine ilişkin körü körüne iyimserlikleri oldukça yanıltıcıdır. Her ne kadar çabuk sonuçlanacak olsa da savaş insanlara korkunç bir bedel ödetecektir. Binlerce insan öldürülecek, binlercesi de korkunç acılara maruz kalacaktır. Mülteci sayıları milyonlara ulaşacaktır. Bu koşulların istikrarlı, demokratik bir hükümete hızlı bir geçiş

sağlaması mümkün değildir; özellikle de yakın geçmişte ölümcül düşman olan ayrı etnik ve dini grupları barındıran bir ülkede. Uzun bir uyum dönemi gereklidir. Sonuç olarak Birleşmiş Milletler güçlerinin, Irak'takine nispeten daha az tehlikeli sorunların yaşandığı Kıbrıs'a girmelerinin üzerinden 40 yıl geçti. Oysa Beyaz Saray yalnızca 18 ay içinde Irak'ın ele geçirileceğini konuşuyor.

Bu değerlendirme Amerikan düşünce yapısının ne ölçüde gerçeklikten uzaklaştığını gösteriyor. Bush yönetimi ve devrilmekte olan Saddam Hüseyin arasında süregelen her iki tarafa da zarar veren çatışmalara hakim olan savaş yanlısı hizipçilik hareketi, Orta Doğu'nun büyük bir bölümünün yeniden şekillendirilmesinde yalnızca ilk adımdır. Sadece Irak değil, Suudi Arabistan, İran ve daha birçok ülke de 'rejim değişikliğinin' adayları. Zorbalığın ortadan kaldırılması ve demokrasinin bölgede kalıcılaştırılması gerekiyor. Bir açıdan bu kibirli proje, Birinci Dünya Savaşı sonrasında orta ve doğu Avrupa'yı yapılandırmayı amaçlayan Woodrow Wilson'ın planlarına geri dönüş gibidir. Wilson'ın ulusal self-determinasyon düşü etnik milliyetçiliğin kanlı gerçekliğine çarpmıştır. A.B.D, Orta Doğu'da aynı planı uygulamaya girişirse sonuç aynı, belki de daha kötü olacaktır. Amerikan güçlerine karşı bölgede dindirilemeyen bir nefret duyuluyor. Yerel zorba yönetimlerin, A.B.D. destekli demokrasilerden daha fazla destek görmesi muhtemeldir.

A.B.D'nin Irak'ı işgalinin Körfez bölgesindeki zincirleme etkileri dineceğe benzemiyor. Nükleer gücü olan devletlerden olup ilk başarısızlığa uğrayan Pakistan ve dünyadaki en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip Endonezya gibi uzak ülkelerde bile etkileri hissedilebilir. Elbette tüm bunlar kesin gerçekler değil, risklerdir; ama savaşın şüphe götürmez kötülüğü değerlendirilirken göz önüne alınmalıdırlar. Yalnızca iyiyi tercih etme seçeneği diye bir şey yoktur.

A.B.D savaşa girmese de, sonucun yine de kötü olabileceği doğrudur. Saddam Hüseyin nükleer silahları kullanabilir; Orta Doğu nükleer silah yarışlarının merkezine dönüşebilir. Öte yandan Irak'ın işgali de planlandığı gibi sorunsuz gitmeyebilir. Sad-

dam Amerikan güçlerine veya İsrail'e biyolojik veya kimyasal silahlarla saldırırsa, karşılığında nükleer silahların kullanılmayacağından emin olabilir miyiz? Şimdiye kadar Stalin Rusyası'nın ve Mao yönetimindeki Çin'in hızlı büyümesine karşı engelleyici siyaset işe yaramıştır. Hiroşima ve Nagasaki'nin bombalanmasından bu yana nükleer silah kullanılmamıştır. Güvenilmez bir yönetimin nükleer silahları ele geçirmesini önlemek için aynı silahları kullanmak dünyayı daha iyi bir yer yapabilir mi?

Amerikan dış siyasetine güç kazandıran amansız iyimserlikteki ahlaki görünüm risklerin sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesine engel olmaktadır, bunun nedeni de uluslararası ilişkilerin çoğunlukla kötüler arasında seçim yapmayı gerektirdiği gerçeğini açığa vurmamızı yasaklamasıdır. Ayrıca güvenli petrol kaynakları ve Bush'un yeniden seçilme olasılığı gibi daha olağan konularda bile dürüstlüğe izin vermez. Dünyanın kötülükten arındırılabilceği inancı yanlış bir ahlaki temizlik anlayışını besler. Her emperyal güç gibi A.B.D.'nin de dış siyasetini büyük ölçüde reel politika yönlendirmektedir. Dış siyaseti sınırlasa da, biçimlendirilmesinde doğruluk asla bir etken olamaz. Augustine'in öğretilerini izleyenlerin bildiği gibi bu çetin bir gerçektir. Yadsınmasının sonucu ise uluslararası ilişkilerde etik bir endişe doğsa dahi sinisizim ile karşılanmasıdır.

Amerikalı eleştirmenler Bush'un kötülüğe savaş açma çağrısını kökten dinciliğin bir ifadesi olarak kınıyor. Köktenciliğin A.B.D. hükümetinde endişe verici bir nüfuzu vardır. Bush böylesine ısrarla kötülükten konuşuyorsa nedeni nihayetinde kötülüğe inanmayan sofu Amerikan geleneğinden gelmesidir. Tıpkı kendisinden önce Woodrow Wilson gibi Bush da, Amerikan değerleri tüm dünyada benimsendiğinde dünyanın sonsuz barış ve refaha ulaşacağından kuşku duymuyor. Oysa Amerika'daki bakış açısı hep böyle değildi. Amerika'nın kurucularına göre, kurumlarında ne kadar iyileştirilme yapılırsa yapılsın insan doğası özünde kumsurluydu. Hükümetin amacı bizi Vaad Edilmiş Topraklara götürmek değil, insan yaşamının eğilimli olduğu kötülükleri durdurmak olmalıdır.

Bugün böylesi akılcı ve gerçekçi bakış açısı nadirdir ve siyaset affedilmez bir ahlaki iyimserlikle biçimlendirilmektedir. Dini mitoslarda anlatılan insanın doğasının kusurlu olduğu gerçeği çağdaş düşüncenin ulaştığı en ileri sınırlarda doğrulandığından ilişkilerin konumu merak uyandırıcıdır. Freud ve sosyobioloji insanın ilerleyişine kesin sınırlar koymaları bakımından ortaktır. İnsanın cennetten kovuluşuna dair teistik herhangi bir hikayeyi desteklemeksizin ilk günah doktrinindeki doğrunun geçerliliğini gösterirler. Amerikan liderlerinin konuşmalarında kullandıkları kötülük karşıtı dilin canlanması bu eski doğrunun yeniden keşfedildiği anlamına gelmiyor. Aksine dünyayı yeniden şekillendirmek için giriştiğimiz, sonucu saçmalık ve dehşetten öteye gitmeyecek kendini bilmez yeni bir deneyi işaret ediyor.

20 Ocak 2003

15

İşkence: Mütevazı Bir Teklif

A. B.D'de liberal değerlerin evriminde yeni bir dönem başlıyor. Kişi hürriyetlerinin Amerika'daki en ünlü savunucusu işkence konulu yeni bir tartışma yarattı. Profesör Alan Dershowitz'in savı Amerika için ortaya atılmış olsa da, tüm doğru liberal ilkeler gibi anlam bakımından evrenseldir. Savının gücü dünya çapında liberal kurumların değiştirilebileceğini vaad etmektedir. Kusursuz ilmini kullanan ve en titiz biçimde mantık yürüten Harvard'lı seçkin hukuk profesörü, Amerikan Anayasası'nda işkenceyi yasaklayan hiçbir madde olmadığını gözler önüne sermiştir. Amerikan medyasıyla yaptığı görüşmelerde Dershowitz, kendini suçlu gösterme Beşinci Düzenleme ile yasaklansa da bunun yalnızca işkence altında alınan ifadelerin işkence görmüş kişi aleyhinde kanıt olarak kullanılamayacağı anlamına geldiğini belirtiyor. Aynı şekilde, ancak kişinin mahkumiyetinin ardından geçerli olan 'acımasız ve sıradışı cezalandırma' yasağı getiren Sekizinci Düzenleme de işkenceyi engellemiyor. İşkencenin Amerika'da anayasal olmadığı inancı yaygın olabilir; ama aslında bu, hukuki akıl yürütmede yapılan yalın hataların ürünü olan bir yanılgıdır.

Amerikan Anayasası işkenceyi yasaklamaz ama yasal açıdan gerekli düzenlemeleri de içermez. Dershowitz bu boşluğun doldurulması için 'işkence yetkisi'nin getirilmesini savunuyor. FBI arama izni için mahkemeye başvurduğu gibi işkence izni için de başvurmalıdır. Halihazırda teröristlerden bilgi alınması için işkence kullanımına alenen yetki veren bir kanun yok. İşkence yasa dışı olarak kullanılmakta. Dershowitz'in de belirttiği gibi bu durum da oldukça rahatsız edicidir. Hukukun üstünlüğü en temel liberal değerdir. Teröre karşı savaşta uzlaşma konusu yapılamaz. Bu nedenle yasaların ötesinde işkence uygulamasının durdurulması ve normal yargısal sürecin bir parçası haline getirilmesi gerekmektedir.

Liberal düşünürler geçmişte işkence üzerine titizlikle eğilmekten sakınmışlarsa bunun nedeni tarihten gereğinden fazla etkilenmiş olmalarıdır. Montesquieu ve Voltaire gibi Aydınlanma düşünürleri yargısal işkenceye yorulmak bilmeden karşı çıkmışlar ve işkencenin kaldırılmasını insan ilerleyişi yolunda hayati bir adım olarak görmüşlerdir. Hiç şüphesiz o dönemde haklıydılar. Bu hürriyet taraftarları Avrupa'nın eski rejiminin kemikleşmiş despotizmine karşı mücadelelerine kilitlenmişlerdi. Yargısal işkenceye karşı savaşarak ilerleme ve insanlık davalarının uyuşmasını sağlıyorlardı.

Bugünkü durum ise oldukça farklı. Montesquieu ve Voltaire'in savaş açtığı despot ve gerici yönetimlerde işkence, keyfi güç kullanımını teşvik ediyordu. Düşledikleri liberal medeniyet artık - A.B.D'de- var. İşkence ise bugün özgür toplumları düşman saldırılarından korumak için kullanılıyor. Görünüşe bakılırsa özellikle Avrupa'daki birçok liberal bu yalın ayrımı algılamakta güçlük çekiyor. Geçmişin bataklığına saplandıklarından doğmakta olan yeni evrensel haklar rejimini göremiyorlar.

Avrupalı düşünürler yalnızca çok uç durumlar söz konusu olduğunda işkenceyi başvurulması gereken bir yardım aracı olarak görmüşlerdir. Hobbes'a göre adalet 'rahat yaşam' adını verdiği barışçıl ve medeni bir varoluşa erişebilmek için toplumlarca benimsenmiş antlaşmalar dizisidir. Bu bakış açısına göre düzen bozul-

duğunda, adalet antlaşmaları geçerliliğini yitirir. Londra metrosuna radyoaktif bir bomba yerleştirilseydi işkence belki de bombayı tam zamanında etkisiz kılmak ve böylece yüzbinlerce yaşamı kurtarmak için tek yol olabilirdi. Böyle durumlarda hiçbir yönetim yardım aracı olarak işkenceye başvurmaktan kaçınmaz. İnsanlar devletin emniyetlerini sağlamasını bekler. Devlet bunu sağlayamadığında varolamaz.

Bu işkence görüşündeki sorun Avrupa'nın eski kanlı tarihinden sıyrılamamasıdır. Birçok masum hayatın yok edilmesi tasavvur edilemese de, herhangi bir işkence girişiminin silinmesi mümkün olmayın ahlaki bir leke bırakacağını varsayar. İşkenceyi, hak ettiği yer –tabii öyle bir yer varsa– karanlık mahzenler olan en son başvurulması gereken bir yönteme indirger. Teröre karşı mücadeleyi bu şekilde ele almak yalnızca kararlılığımızı zayıflatır. İçine düştüğümüz kötümserlik bataklığında debelenmek yerine işkencenin yargıya yeniden dahil edilmesini, insan ilerleyişinin yeni adımı olarak görmeliyiz.

İşkenceyi karanlık mahzenlerden gün ışığına çıkarmak kanunların kapsamlı çağdaştırılmasını gerektirecektir ama bunu başarabilmek için önce insan haklarına ilişkin düşüncelerimiz de yenilenmelidir. Allahtan modern liberal felsefedeki en ileri düşünce olan John Rawls'un ayrıntılarıyla açıkladığı adalet kuramından faydalanabiliriz. Harvardlı seçkin filozof, kuramından çıkarılabilecek tüm anlamların farkındaymış gibi görünmüyor; ama kuramın ana niteliklerinden birisi temel hürriyetlerin çatışamayacağı anlayışıdır. Hobbes ve John Stuart Mill gibi Avrupalı düşünörlere göre bir özgürlüğün başladığı yerde başka bir özgürlük sona erer; ve aynı özgürlüğün bir kişi tarafından kullanımı ile başka bir kişi tarafından kullanımı bağdaşmayabilir. İfade özgürlüğü ile düşmanlık içeren konuşma özgürlüğü çatışır; bir kişinin dernek ve gruplara katılma özgürlüğü (örneğin yalnız-beyazlar klübü) başka birinin farklı muameleye maruz kalmasıdır. Hobbes ve Mill'e göre bu uyuşmazlıkları tamamıyla çözmeyi bekleyemeyiz; yapılabilecek en doğru şey, çelişen taleplerin birbiriyle dengelendiğı bir uzlaşma noktasına ulaşmaya çalışmaktır.

Amerikalı liberal filozoflar bu dağınık ve ilham vermekten uzak görüşü reddettiler. Tüm hürriyetlerimizin tek ve ortak bir sisteme ait olduğunu gösterdiler. ‘Sınırları’ doğru olarak belirlendiğinde -yani birbirleriyle çelişmeyecek şekilde tanımlandıklarında- kişi hak ve hürriyetlerinin çatışması için neden kalmaz. İfade özgürlüğü düşmanca konuşma yapma özgürlüğü ile çatıştığında, ikincisinin temel bir özgürlük olduğu yadsınır.

Bu anlayışın işkence sorunuyla ilişkisi açıktır. İşkencenin her ne olursa olsun yanlış olduğu inancı, artık tedavülden kalkmış bir felsefeden miras kalmış önyargıdır. Bir terörist işkence gördüğünde insan haklarının ihlal edildiği inancından kurtulmalıyız. Rawls ve diğerlerinin de ortaya koyduğu gibi temel hak ve özgürlükler tutarlı bir bütün oluşturmalıdır. Şüphesiz temel hak ve özgürlükler ihlal edilemez. Bu yüzden uygun yasal süreçler yerine oturduğunda teröristlere işkence etmek, haklarını ihlal etmek anlamına gelmeyecektir. Aslında gerçek anlamda liberal bir toplumda teröristlerin elden alınamaz işkence görme hakları vardır.

Geçmişte ve günümüzde liberal toplumların öteki toplumlar üzerindeki ahlaki üstünlüğünün göstergesi de budur. Öteki toplumlar teröristleri yasadışı ve açıklanmayan bir güce maruz bırakarak aşağılamışlardır. Şekillenmekte olan yeni dünyada teröristler, yaptıkları terör faaliyetiyle insan haklarını ihlal etmiş de olsalar, her ne kadar işkenceye maruz kalacak olsalar da onurlu biçimde yargılanma hakkına sahip olacaklardır. Bu hakkın evrensel olarak geçerli olacağı günü bekleyebiliriz.

Doğmakta olan yeni insan hakları rejiminin yalnızca A.B.D ile sınırlı kalmayacağı açıktır. Öteki devletler de aynı rejimi benimsemedikçe Amerika rahat etmeyecektir. İşkencenin uygulanmasında çağdaş ve liberal bir rejim geliştirmek uluslararası antlaşmaların da yenilenmesini gerekli kılacaktır. Birleşmiş Milletlerin Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi, işkencenin insan haklarıyla bağdaşmadığı gibi güvenilemeyecek bir görüşü de içermektedir. Öteki uluslararası antlaşmaların yanı sıra Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin de çağdaşlaştırılmaya ihtiyacı var. Yapılması gerekli değişikliklerin antlaşma altında güvenceye alınması zorlu bir sü-

reç gibi görünüyor. Öte yandan Irak krizi esnasındaki deneyimlerimiz ise bunun olanaksız olmadığını ortaya koyuyor. Muazzam kaynaklarını kullanarak A.B.D., Irak'a saldırılmasına karşı çıkan birçok devleti, Saddam Hüseyin'in temel hak ve hürriyetleri hiçe sayan yönetimini devirmek için ön saldırı hakkını kullanarak savaş açmanın gerekliliği konusunda ikna etmiştir. İşkenceyi konu alan uluslararası kanunların da benzer bir antlaşmayla güvence altına alınabileceğine itimat edilebilir.

Yeni insan hakları rejiminin evrensel olacağına inanmak için daha derin bir neden de var. Dershowitz'in A.B.D. Anayasasında işkencenin yasaklanmadığına ilişkin kavgası, tamamıyla yerel bir konu olarak görülebilir; ama bu Anayasanın üzerine kurulduğu değerlerin evrensel geçerliliğini dikkate almamaktır. İnsan hakları, popüler Batılı rölativistlerin iddia ettikleri gibi yalnızca kültürel veya yasal yapılar değil, evrensel değerlerdir. Yeni insan hakları rejiminin öteki kültürlere sağlayacağı faydaları yadsımak, kolonist dönemi anımsatan bir sömürgeciliktir. Yeni işkence rejimi A.B.D için iyiye, herkes için de iyi olmadığını kim söyleyebilir ki?

Uygulama esnasında yeni düzene direnen ve işkenceyi yasal-laştırmak istemeyen ülkeler olacaktır. İsyankar devletler tarihte ilk değildir. Oluşan oy birliğine karşı çıkmayı tercih edenlerin, kendi meşruiyetlerinin sorgulanmasını kabul etmeleri gerekir. İşkence konulu kanunlarını çağdaşlaştırmayı reddeden devletler, eski moda egemenlik kavramları ile geçmişte kendilerine sağlanan korumanın yeniden verilmesini bekleyemezler. Tek bekleyecekleri global normlara uyulması için artırılacak baskı olmalıdır. Tüm ikna çabalarına rağmen uluslararası topluma muhalefet etmeyi sürdürürlerse rejim değişikliğinin sağlanması için yapılacak bir askeri müdahale ile karşı karşıya kalacaklardır.

İşkencenin yeniden yasallaştırılmasının umulmadık güçlükler doğuracağını kimse yadsımayacaktır. Günümüzde işkence, az gelişmiş devletlere yaptırılmaktadır; ama teröristleri sorgulanmak üzere dost diktatör devletlere göndermek ikiye bölünmüştür ve muhtemelen de sonuçsuzdur. Şüphesiz kendi işimizi kendimizin yap-

ması çok daha iyidir. Ancak bu yapılırsa doktor, psikiyatrist ve diğer uzman ekiple desteklenmesi gereken eğitimli sorgu görevlilerine gereksinim duyacağız. Kişilerin sorgu sırasında ağır yaralandığı veya öldüğü durumlarda ortaya çıkacak bol sayıdaki davalara bakacak yeni uzman avukatlar türeyecektir. Göz altındaki kişilerin ailelerine yardım etmek üzere eğitilmiş uzman sosyal sorunlulara ihtiyaç olacaktır. Özellikle üniversiteler gerekli eğitimin verilmesinde ve becerilerin kazandırılmasında yeterli olduklarını ortaya koymaları gerekecektir.

Sorgu görevlilerinin gereksinimlerini unutmak ise yanlış olacaktır. Geçmişte işkenceciler, zorbalara uşaklık ettiklerini gizlice itiraf eden toplumdan dışlanmış ve kaçınılması gereken kişiler olarak görüldü. Liberal değerlerin savunulması için sorgu görevlilerini iş başına getireceksek, toplum içindeki konumları doğru şekilde anlaşılmalıdır. Bu zor görevin getireceği kaçınılmaz travmaların üstesinden gelebilmek için yoğun terapiye ihtiyaç duyacaklardır. Kendilerini, ilerleme davasına adayan görevliler olarak görmeleri sağlanmalıdır. Geçmişte bazı işkencecilerin başına gelen kendini olumsuz algılama sürecine girmemeleri için psikoterapi desteği olmalıdır. Zorbaların emriyle insan haklarını ihlal eden işkencecilerin tersine, sorgu görevlileri teröristler üzerinde becerilerini insan ilerleyişini korumak için kullanacaklardır. Aslında yeni bir meslek dalının uzmanları olacaklardır. Bu işe başlayanlara toplumun onlara değer verdiği hissettirilmelidir.

İşkence konulu kanunların değiştirilmesi, yeniden yargılama ve jüriyle yargılanma gibi geçmişe ait uygulamaların kaldırıldığı, devam eden bir yasal reform sürecinin gündemindeki maddelerden yalnızca biri gibi görünebilir. Yine de işkence politikamızı değiştirmekten kaynaklanacak sorunlar, başka reform alanlarında karşımıza çıkan ve üstesinden gelinen sorunlar hiç şüphesiz daha zorlu olacaktır. Özellikle Avrupa'da acil olarak yapılması gereken reformlar, geçmişten miras düşünce kalıplarını kutsallar kutsalı sayan kökleşmiş muhafazakarlıkla karşı karşıya gelmektedir. San ki artık Avrupa'da ilerlemeye inanılmamaktadır.

Ahlaki düşüncede kökten bir ilerleyişten daha azı kabul edilemez. Liberaller, geçmişten miras kalan değerleri sorgulamamız gerektiğini sık sık vurgulamışlardır. Alan Dershowitz'in başlattığı tartışma bize göstermiştir ki, en azından Amerika'da bu dersi uygulamaktan korkmuyorlar. Dünyanın en seçkin liberal düşünürleri, işkencenin yasallaştırıldığı çağdaş rejim tasarısı üzerinde çalışmaktalar. Medeniyetin her gün tehdit altında olduğu bir zamanda, artık daha umut verici bir işaret olamaz.

17 Şubat 2003

16

Savaşın Arifesinde: Amerika'nın Kudreti ve Zayıflığı

Irak savaşına yaklaşımlar uluslararası sistemi geri dönülemez biçimde değiştirmiştir. Şekillenmekte olan yeni dünyada birçok nirengi noktası eksik olacaktır. Bunların arasında yolda olan jeopolitik değişimlerin kurbanı olacağına benzer Tony Blair'in başkanlığı da sayılabilir.

Geçtiğimiz on iki yıl içinde Irak, sistem içinde minör bir rahatsızlık kaynağı olarak kalmıştır. İnsanlara ödetilen bedel yüksek olsa da, ilk Körfez savaşından bu yana uygulanan caydırıcı ve ambargocu siyaset çok iyi işlemiştir. Saddam kafesinin parmaklıklarından zaman zaman kurtulmaya çalışsa da, dünya için büyük bir tehlike teşkil ettiği fikri gülünçtür. Kuzey Kore ile birlikte Pakistan çok daha büyük bir tehdit oluşturmaktadır. A.B.D.'nin Irak saldırısı Pakistan'da ayaklanmalara neden olursa, nükleer silahların siyasi denetimden çıktığı devrik bir devletle karşı karşıya kalabiliriz. Böylece toplu imha silahlarının yayılmasından endişeli herkesin en korkunç kabusu gerçek olabilir.

Saddam'ın toplu imha silahları -eğer varsa- yalnızca bir bahanedir. Irak'a saldırma kararı aylar önce alınmıştır ve Bush yöne-

timi saldırı konusunda silahsızlanmanın sağlanmasından ya da rejim değişikliğinden çok daha fazla kararlıdır. A.B.D.'nin stratejik hedefleri Irak'ın alınmasını gerektirmektedir. Bush yönetimi enerji politikasını daima milli güvenlik meselesi olarak görmüştür. Stratejik hedefleri arasında A.B.D.'nin teröristlerle işbirliği halindeki Suudi Arabistan petrolüne olan bağımlılığının sona erdirilmesi bulunmaktadır. Önümüzdeki yirmi yılda kısa ve orta vadede bunun gerçekleştirilebilmesinin tek yolu dünyanın en büyük ikinci ucuz petrol kaynağına sahip Irak'ın ele geçirilmesidir. Bu ise bölgede uzun vadeli Amerikan müdahalesini gerektirecektir.

Bu nedenle kim ne derse desin, eli kulağındaki savaş petrol için yapılacaktır. Ancak Bush yönetiminin Irak petrolünü nasıl ele geçirebileceğine ilişkin gerçekçi hiçbir fikri yoktur; savaşın sonrasında ele geçirebileceği görüşü ise aşırı bulanıktır. Geçtiğimiz haftalarda bir Amerikan askeri yöneticisinin sözünü ettiği savaş sonrası Japon modelinin uygulanması ve demokrasiye hızlı bir geçiş sürecinin vaad edildiği iki uç fikir arasında gidilip gelindi. A.B.D'nin Irak muhalefet partileriyle arası açılmaya başladı. Sosyal hizmet görevlilerinin de ayrılışıyla yıkılmakta olan yapının birleştirilmesinden oluşturulan Irak devleti, Yugoslavya ve hatta Çeçenistan'da olduğu gibi çökertilecek ve parçalara ayrılacaktır. Birkaç ay önce Birleşmiş Milletlerin hızlı bir müdahalesi işe yarayabilirdi. Bugün ise göz önüne alınabilmesi çok da kolay değil. Askeri yönetim tek çözüm haline gelebilir ve A.B.D.'nin on yıllardır karşı karşıya kalmadığı ölçüde kayıplar vereceği gerçeğini kabul etmeye kararlı ve gönüllü olmayı gerektirir.

Savaş sonrası durumun nasıl idare edileceğine ilişkin belirsizlik Amerikan yönetiminin Orta Doğu'nun geleceği üzerine planlarındaki derin karmaşayı yansıtmaktadır. Yönetimdeki bazı kişiler Amerika'nın bölgenin geri kalanının statükosunu etkilemeden Irak'ı alabileceğini söyleyebilir; ama doğruyu söylemedikleri açıktır. 26 Şubat 2003 tarihinde Washington'da yaptığı bir konuşmada Başkan Bush, Irak savaşının amacının İslam dünyasına demokrasi getirmek olduğunu ifade etmiştir. Sonra da Orta Doğu'nun

yeniden şekillendirilmesinin, Amerika'nın insanlık tarihini yeniden yazma görevinin parçası olduğunu ilan etmiştir.

Dünyanın büyük bölümünde Bush'un reel politika ve sofuluk karışımı siyaseti yalnızca küçümsemeyle karşılanmaktadır. Orta Doğu'da ise aynı politika felaketin habercisidir. Bölgenin büyük bir bölümü için tercih, yansıtıldığı gibi zorba yönetim veya özgürlük arasında değil; teokratik demokrasi ve laik diktatörlük arasındadır. Suudi Arabistan gibi ülkelerdeki demokratik seçimler, Bush yönetimindeki bazılarının düşlediği gibi 'batı değerlerinin' zaferi olmayacak, Cezayir'de olduğu gibi radikal İslamın siyasi zaferiyle sonuçlanacaktır. Bölgede batı değerlerini benimseyecek tek ülke adamakıllı laik bir rejimin kurulacağı Irak'tır. Laisizmin demokrasi ile başarılı biçimde birleştirildiği bölgedeki tek ülke Türkiye'dir ve orada da Amerika'nın hükümete savaşa destek vermesi için yaptığı baskı İslami güçleri kuvvetlendirmektedir.

Daha önce de bu noktadaydık ama ilki daha uğursuzdu. Orta Doğu'daki güncel A.B.D. politikası, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Woodrow Wilson'ın Orta ve Doğu Avrupa'ya getirmeye çalıştığı ulusal self-determinasyonun yinelenmesinden ibarettir. O zaman olduğu gibi bugün de serbest bıraktığı güçlerin fakında değildir: o zamanlar etnik milliyetçilik, bugün ise radikal İslam. Sonuç ise, Orta Avrupa'yı savaş sonrasında derinden etkileyen muazzam yıkıcılıktaki ayaklanmalara benzer isyanların Orta Doğu'ya yayılması olacaktır.

Orta Doğu'daki ülkeler nüfusun dengelenmesini gerektiren bir baskıyla karşı karşıyadır: yaklaşık yirmi yıl içinde nüfusları iki katına ulaşacaktır. Amerika'dan nefret edilen bir bölgeye Amerikan tarzı demokrasi getirme teşebbüsü birçoğu işsiz olan on milyonlarca gencin radikal İslam gruplarına katılmasıyla sonuçlanacaktır. Bunun neticesi ise daha büyük ölçekli terörizm olacaktır.

Blair, Irak'taki savaşın bir şekilde terör tehdidini azaltacağına inanmayı sürdürüyorsa nedeni tarihin A.B.D.'nin yanında olduğuna ilişkin neo-konservatif dünya görüşünü benimsemesidir. Amerika'nın Irak saldırısını destekleyerek Blair'in bazen görüldüğü gibi ilgi takıntılı biri değil, doğruluğuna inandığında kamu-

oyunun fikrine meydan okuyabilecek geleceği gören bir lider olduğu sıkça söylendi. Şüphesiz Blair'in ahlaki açıdan sade olan uluslararası ilişkiler görüşüyle uyuşan bir cesareti vardır. Ancak onu bugünkü konumuna getirenin ahlaki kesinlik değil yanlış hesaplamalar olduğuna inanıyorum. Ülkesindeki ve partisindeki savaş karşıtlığının derinliğini göremedi. Birleşmiş Milletleri A.B.D.'nin konumuna getirmenin zorluklarını hafife aldı. Tek taraflı askeri müdahalenin tehlikeleri konusunda Bush yönetimini etkileyebileceğini varsaydı. Her şeyden önemlisi A.B.D.'nin gücünü ve bu güç karşısındaki direnişi yanlış hesapladı.

Birçok politikacı gibi Blair de geçtiğimiz birkaç yılın konvansiyonel fikirlerinin –komünizmin çöküşüyle öngörülebilir bir geleceğe kadar A.B.D.'nin egemen olacağı tek kutuplu bir dünya sistemine girildiği fikri- kendi dünya görüşünü biçimlendirmesine izin verdi. Bu Whig'ci* felsefede, Amerika yalnızca karşı koyulamaz bir gücün sahibi olmakla kalmıyor; aynı zamanda insanın ilerleyişini de kapsıyor.

Ama konvansiyonel fikir, çoğunlukla yanlıştır. Askeri bakımdan A.B.D kendi liginde yalnızdır; ama ekonomik açıdan gittikçe zayıflamaktadır. İmparatorluk döneminde dünyanın her yerine sermaye ihraç eden Britanya'nın tersine A.B.D. dünyada borçları en fazla olan ülkedir. Askeri gücün ve dış sermayeye olan büyük bağımlılığın birleşimi A.B.D.'nin tek taraflı bir dış politika izleme yeteneğini ağır ağır yok etmektedir. İlk körfez savaşının bedelini Almanya, Japonya ve Suudi Arabistan'ın da yer aldığı koalisyon ödedi. Ancak Irak'ın işgalinin maliyeti yalnızca A.B.D. tarafından karşılanacaktır; bundan dolayı Beyaz Saray'dan sızan bilgiler Irak'ın işgal maliyetinin Irak'ın petrol rafinerilerinden bazılarının

---

*. Whig: Tarih içerisinde İngiliz parlamentosunun bölünmüş olduğu çeşitli gruplardan birine verilen ad. İngiliz restorasyonu (1660) sonrasında parlamento iki gruba bölünmüş; taraflardan meşrutiyetin genişletilmesini savunan burjuvalara “whig” adı takılmış; kralın yetkilerinin genişletilip korunmasını savunan gruba da “tory” ismi verilmiştir. Whigler İngiliz işçi partisini ve liberal partiyi, toryler ise muhafazakar partiyi meydana getirmişlerdir. (ed.)

boşaltılarak karşılanacağını akla getiriyor. A.B.D. 'global hegemonyasının' maliyetini bile güçlkle karşılıyor.

A.B.D.'nin gücüne fazla güvenen Blair, bu gücün karşısındaki direncin derinliğini de hesaplayamamıştır. Konvensiyonel görüşe göre Fransa ve Rusya ikinci Birleşmiş Milletler görüşmesinde veto haklarını kullanmayacaklar: bu görüşe göre rüşvet, ekonomilere tehdit ve tek taraflı Amerikan müdahalesinin Birleşmiş Milletlerin otoritesine vereceği zararın birleşimiyle dize getirilecekler. Belki de öyle olur ama geçtiğimiz haftalarda oluşan geçici jeopolitik duruma bakıldığında kimse bundan emin olamaz.

Başkan Jacques Chirac'a göre veto kullanımı Fransa'nın Avrupa'daki hakim güç olarak konumunu güçlendirebilir ve Avrupa Birliği'ndeki 'yeni Avrupa'nın baş konuşmacısı Blair'i yok etmek gibi bir avantaj sağlaması da cabası olur. Aynı zamanda Fransa'nın dünya gücü olarak yeri de yeniden tasdiklenir. Fransa'nın vetosunun A.B.D.'nin Irak saldırısını tetikleyebileceği ve Birleşmiş Milletleri Bush başkan olduğu sürece uygulamada etkisiz hale getirebileceği doğrudur; ama uzun vadede Birleşmiş Milletlerin A.B.D.'nin oyuncağı haline gelmesinden çok daha az tehlikelidir. A.B.D. Irak savaşı sonrasında kendini, yıkıcı çatışmaların bataklığına saplanmış bulursa Fransa'nın savaş karşısındaki tutumu başarıyla doğrulanmış olacaktır.

Bu sonucu tahmin eden Rusya Başkanı Vladimir Putin de veto hakkını kullanmaya karar verebilir. Bu risklerle karşı karşıya olan A.B.D. sonuca hemen ulaşmak isteyebilir. Başlangıçtan beri Birleşmiş Milletlerin yoluna karşı çıkmayı öneren ve Blair'in üzerindeki yıkıcı politik etkiyi, A.B.D.'nin başa çıkabileceği ikincil bir sorun olarak gören şahin danışmanların ısrarcı yönlendirmesi sonucu Bush, Birleşmiş Milletler oylamaya başlamadan önce veto hakkını öne alarak Irak'a saldırabilir. Her hâlükârda tek kutuplu soğuk savaş sonrası dünya tarih olacaktır ve korkarım Blair de.

Böylece henüz resmi olarak başlamadan önce Irak savaşı soğuk savaş sonrasında Amerikalıların yarattığı sallantılı global düzeni de sarsmaya başlamıştır. Nato ve AB hiç olmadığı kadar fikir

ayrılığına düşmüştür ve Birleşmiş Milletlerin geleceği belirsizdir. On dokuzuncu yüzyılda olduğu gibi Avrupa ve Amerika birbirlerine yabancı medeniyetlere dönüşmüştür. 26 Şubat'ta Avam Kamarası'nda meydana gelen daha önce görülmemiş başkaldırı dünyanın bu değişen düzenine karşı yapılmıştır. Bu yalnızca savaş için oylama değil, Blair hükümetinin yeni Thatchervari sağlık ve eğitim politikalarına karşı İşçi partisinin bastırdığı öfkesinin dışavurumudur. Dahası tarihte bir dönemin, A.B.D.'nin yenilmez görüldüğü kısa süren soğuk savaş sonrası dönemin sona erdiğine dair kolektif iç güdüye ses vermiştir.

Birçok analizci hala Irak savaşının sonuç odaklı kısa bir savaş olacağını tahmin ediyor; ama savaşın devamı hızlı bir kaosa dönüşürse bunun Blair'i nasıl kurtaracağını anlamak zorlaşacaktır. A.B.D'nin savaş kararıyla aralanan jeopolitik çatlaklar giderek derinleşiyor. Blair, kendisini yargılayanın tarih olacağını söylemiştir. Düşündüğünden çok daha kısa süre içinde tarih onu yargılayacaktır.

10 Mart 2003

17

Washington'un Yeni Jakobenleri

Yaklaşık iki yüzyıl önce büyük Fransız düşünürü Joseph de Maistre 'ulusların kağıt kalemle yaratılabileceğini zanneden zavallı adamların derin embesilliklerini' yazmıştı. Aydınlanma döneminin en sert eleştirmenlerinden biri olan De Maistre bu yazısıyla, dünyanın her yerinde liberal cumhuriyetler kurulabileceğine inanan radikal filozofları hedef almıştı. Bu günlük güneşlik görüşün karşısında, De Maistre tarih boyunca farklı kültür ve geleneklerin bitimsiz bir çekişme içinde olduğu ve ulusların çekilen ortak acılardan oluştuğunda ısrar etmiştir.

De Maistre'in zamanında siyasi iradeyle demokrasinin tüm dünyaya yayılabileceğine inananlar Fransız Jakobenleriydi; bugün ise Amerikalı neo-konservatifler. Bu iki görüş arasında bazıları çok derin olan farklılıklar var: Bush yönetimini harekete geçiren görev anlayışı Hristiyan köktencilikine olduğu kadar Aydınlanma çağının evrenselciliğine de borçludur. Ancak Amerikalı neo-konservatiflerle Fransız Jakobenler en temel ve tehlikeli biçimde yanlış olan bir noktada aynı fikirdedirler. Her iki taraf da demokratik yönetimin oldukça kısa vadede evrenselleştirilebileceğinden şüphe duymaz.

Elbette bu asil ideallerini gerçekleştirmek için kağıt ve kalem-den fazlasının gerektiğini de biliyorlar. Jakobenler hedefe ulaşmak için kan dökülebileceğini anlamışlardı. Aynı şekilde neo-konservatif entellektüeller terörün gerekebileceğini kabul etseler de, tıpkı Jakoben selefleri gibi yeni dünyanın gelişinden önce kısa sancılı bir sürecin yaşanacağına ve bu dönemin adil ve merhametli geçeceğine inanıyorlar. Beyin takımının savaşçılarından Richard Perle kendine realist diyebilir ama soğukkanlı bir delilik içinde savaşı savunması Metternich'ten çok Robespierre'i çağırıştırıyor. Jakoben selefleri gibi Perle ve yeni-muhafazar kardeşleri tarihi yeniden yazabileceklerine ve insanlığa eşi görülmemiş özgürlük ve uyum dönemi getirebileceklerine inanıyor.

Irak'ta korkunç sonuçlara tanık olduk: o mutsuz ülkenin insanları Saddam Hüseyin'den ne kadar nefret etseler de, Amerikan işgacıları Washington'ın umduğu şekilde karşılaşmadılar. Ve geri kalanımız kötü bir gerçekle yüzleşmek zorunda kaldık: bizler de Saddam rejiminin devrilmesini, hızlı ve kararlı bir Amerikan zaferini dilesek dahi sonucun böyle olması yalnızca Bush yönetiminin yeni devrimci politikalarına cesaret verecektir. Zafer sarhoşu yeni muhafazakarlar, yirminci yüzyılda teşebbüs edilenlerin hepsinden daha kapsamlı bir biçimde global politikanın yeniden düzenlenme projesine girişerek Orta Doğu'ya A.B.D. demokrasisini ihraç edecek böylece Amerika'nın global hegemonyasını garanti altına almaya hazır olacaklardır.

Washington'da yönetimi ele geçiren şahinler çok uluslu kurumları reddediyor ve geleneksel diplomasi sanatını hor görüyorlar. Soğuk savaş döneminde dünyayı felaketli bir sondan koruyan caydırıcı ve ambargocu politikalara sırtlarını döndüler. Bunun yerine yeni 'koruyucu savaş' doktrinini uygulayarak Amerikan gücü karşısında olduğuna inandıkları tüm tehditleri ortadan kaldırmakta kararlılar; ama hedefleri yalnızca Amerika'nın korunması amacından öteye gidiyor. Amerikan hegemonyasını tüm potansiyel tehlikelere karşı emniyete almayı hedefliyorlar. Onların bakış açılarından bu sonucun sağlanması için 'asi devletlerin' (Saddam'ın Irak'ı gibi) yıkılması ve yerine dost yönetimlerin geçiril-

mesi yeterli değil. Savaş sonrasında Irak'ın ve Orta Doğu'nun geri kalan bölgelerinin büyük bir bölümünün Amerikan imajına uygun olarak yeniden yapılandırılması gerekiyor. Irak'tan sonra rejim değişikliği sırasında İran ve Suriye var. Tüm bölge Amerikan değerlerini yansıtacak biçimde yeniden şekillendirilecektir.

Tüm bu fantastik plan, savaş sonrası Irak üzerinde test edilecektir. A.B.D.'nin ülkenin yeniden yapılandırılmasına ilişkin açıklamaları gün be gün değişiyor ve çok ciddiye alınmalarına gerek yok, ama Bush yönetimi, itaatkar küçük ortağı Birleşik Krallık ona hizmet ederken ve Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği yalnızca ikincil rol oynarken Irak'ı kendileri yönetmeyi planlıyor. Ulusların üzerinde yer alan marjinal kurumlarının yanı sıra Amerikalılar Arap dünyasına ve dünyanın geri kalanına Irak işgalinin meşruiyetini açıklamak gibi büyük bir sorunla karşı karşıya kalacaklar.

Belki de bu kaygıdan ötürü bir yıl içinde bölgede demokratik seçimlerin yapılacağından söz ediyorlar. Irak'ın kendini yönetebilen bir ulus olmasını istediklerini söylüyorlar; oysa Irak böyle değildir, ve hiçbir zaman da bir ulus devleti olmamıştır. Saddam yönetiminde güç ve ayrıcalıkların tek bir klana ve yandaşlarına tanındığı aşırı baskıcı bir devlete dönüşmüştür; ama daima, bazı bakımlardan eski Yugoslavya'ya hiç benzemeyen çok uluslu bir devlet olarak kalmıştır. 'Irak ulusu' diye bir şey yoktur. Ülke uzun yıllardır çekişme halindeki etnik ve dinsel bakımdan farklı birçok gruptan oluşmaktadır. Irak muhalefetindeki bazı unsurların yanı sıra Amerikalılar da tüm grupların barış içinde yaşayacağı federal Irak kurulmasından söz ediyorlar. Ama tarih bu tür oluşumların ne kadar dayanıksız olduğunu gözler önüne sermiştir. Tüm federal yönetim biçimlerinin ötesinde demokrasi için güven gereklidir; ama acımasız çekişmelerle dolu bir tarihi paylaşan toplulukların en az sahip oldukları şeydir güven.

Balkanlardaki olayların da ortaya koyduğu gibi çok uluslu otoriter bir devlet yıkıldığında sonuç federalizm olmuyor. Kürtlerin talep ettiği bölgelere Türk güçlerinin gireceği gerçeğinin yarattığı tehdit Irak'ı bekleyen kanlı bölünmelerin yalnızca ilk işaretidir.

Bu koşullar altında demokrasinin kurulacağını düşünmek sadece abartılı değil, aynı zamanda ahmakçadır.

Bir bakış açısına göre Bush yönetiminin Irak projesi en radikal ütopya denemesidir. Bir başkasına göre rol oynayan yalnızca jeopolitik konumdur. Kamuoyu açıklamaları, Beyaz Saray'daki şahinlerin ve Pentagon'daki sivil yöneticilerin, savaşı yalnızca Orta Doğu'da değil dünyanın dört bir yanında Amerikan hegemonyasını oluşturmak için planlanan büyük stratejinin bir parçası olarak gördüklerini göstermektedir. Irak'ın petrolü de bu noktada plana dahil olmaktadır: Irak petrolü yalnızca Amerika'nın müsrif enerji kullanıcılarına güvenli bir kaynak değil; A.B.D.'nin egemenliğini hedef alan potansiyel tehditlere karşı bir araçtır. İlk Körfez savaşını anımsayalım. O savaş Saddam Hüseyin'in Kuveyt ve Suudi Arabistan petrol kaynaklarını ele geçirmesine ve böylece global ekonomide güçlü bir nüfuza sahip olmasına engel olmak amacıyla –haklı bir neden olduğuna hala inanıyorum– yapılmıştı. İkinci Körfez savaşı A.B.D.'nin -yalnızca A.B.D.'de değil– aynı ödülü almasını mümkün kılmak için yapılıyor. Irak petrolünü kontrol etmek A.B.D.'yi Suudi Arabistan bağımlılığından kurtaracağı gibi OPEC'in gücünü kırmasına da olanak verecek. Her şeyin ötesinde Çin gibi stratejik rakip olarak gördüğü ülkeler karşısında A.B.D.'ye güçlü bir silah verilmiş olacak. Önümüzdeki on yıl içinde sanayileşme hızı arttıkça Çin Körfez bölgesinden gelecek petrole bütük ölçüde bağımlı duruma gelecek. Amerikalılar Irak'ta başarılı olursa, on iki yıl önce Saddam'ın uğruna boş yere çabaladığı amaca, global ekonomi üzerinde sarsılmaz bir güce ulaşacaklar.

Bush yönetiminin savaş sonrası Irak planları ile jeopolitik amaçlarına ait planların uyuşmadığı aşikardır. Aşikar olmayan ise bu uyuşmazlığın nasıl ortadan kaldırılacağıdır. Avrupa, Asya ve Orta Doğu'nun bazı bölgelerinde yaygın bir kanı var ki o da A.B.D.'nin savaş sonrası Irak'ı yönetmenin ne kadar çetin olacağını anladığında böyle durumlarda daima yaptığı gibi toparlanıp gideceği ve harabelere polislik yapma işini başkalarına bırakacağıdır.

Savaş sonrasında Irak'ı yönetmek Afganistan'ı yönetmekten daha zorlu bile olabilir. A.B.D. gibi dev bir şirketin kabaran bütçe açığıyla ve bozulan ekonomisiyle altından kalkamayacağı şeyleri, altyapının yeniden inşa edilmesinden daha fazlasını gerektirecektir. Verilecek kayıpları gönüllü olarak kabul etmeyi gerektirecektir.

Amerikalı seçmenler daha yüksek vergilerle düzenli olarak akan mültecilerin ve Bush yönetiminin büyük stratejisinin bedelini ödemeye hazır olacaklar mı? Olmayacaklarsa, A.B.D.'nin Irak'taki varlığının uzun vadeli olacağını düşünmek pek de kolay olmayacaktır. Ancak büyük bir askeri zaferin ardından bile olsa Irak'tan çıkışları korkunç bir yenilgiye uğramak anlamına gelecektir. Bu ise Amerikan gücünü tamiri olmayan bir zarara uğratacaktır.

Amerika'nın Irak'a açtığı savaş, Dışişleri Bakanlığının geleneksel diplomasisinden ve Pentagon'daki profesyonel askerlerin ihtiyatlı tedbirlerinden nefret eden neo-konservatiflerin ürünüdür. On sekizinci yüzyılın sonlarında Jakobenler ve yirminci yüzyılın başlarında Lenin'in Bolşevikleri gibi, Beyaz Saray'a hakim olan neo-konservatifler yaşadığımız dünyaya ilişkin görüşleri gerçeklerden kopmuş devrimci entellektüellerdir.

Onlar A.B.D.'nin Orta Doğu'da yarattığı nefretin derinliğini ve yoğunluğunu algılamaktan uzaktırlar. Avrupa ve Asya'nın büyük bölümünde Amerika söz konusu olduğunda edilen, 11 Eylül sonrasında A.B.D.'nin yarattığı takdir havasıyla derin bir tezat içindeki alaylara kulaklarını tıkadılar. Fransa gibi terör tehdidinin ne anlama geldiğini bilen bazı ülkelerin gelecekte A.B.D. ile daha az işbirliğine girmesi halinde terör karşıtı stratejilerin nasıl etkili olacağı gibi tuhaf sorularla zihinlerini dolduruyorlar. Fransa ve Almanya gibi Avrupa ülkelerine ekonomik ceza verme tehdidiyle uyum içindeki ticaret savaşının tırmanmaktaki risklerinden habersiz gibi görünüyorlar. Toplu imha silahlarına ilişkin yaptıkları konuşmalarda, silah kontrol antlaşmalarını reddederek silahların hızla yayılmasına meydan verdiklerinden habersizmiş gibi görünüyorlar. Ateş gücünün Amerika'yı her türlü saldırıdan ko-

ruyacağı inancıyla hareket ediyorlar; ama Amerika'nın üstün savaş teknolojisi, Üsame Bin Ladin'in uyguladığı asimetrik savaş tekniklerinin karşısında etkisizdir.

Bu riskli bir durum olsa da sürpriz değildir. Amerika'yı Irak'a sokan neo-konservatiflerin tuhaf dünya görüşlerinin beklenen sonucudur. Dr. Strangelove ve Dr. Billy Graham'ın egzotik bir karışımı olan neo-konservatifler savaş kazanıldığında Orta-Doğu'da Amerikan tarzı demokrasinin yerleştirilebileceğine inanıyorlar. Joseph de Maistre'nin de bildiği gibi tarihi yeniden yazma girişimleri daima gözyaşlarıyla son bulmuştur. Yaşlı Avrupa'nın ünlü bilgesinin karanlık önsezileri, o yaşarken başarılımış insan iyiliğine hizmet eden kazanımları kaçırmış olabilir; fakat bu önseziler yirminci yüzyılın kanlı tarihinden doğmuştur. Görünüşe bakılırsa yeniden doğrulanmaları da yakındır.

31 Mart 2003

18

Amerikan İmparatorluğunun Serabı

Donald Rumsfeld, barışın ancak koşulsuz teslimiyet ile sağlanabileceğini duyurduğunda Bush yönetiminin Irak savaşına ilişkin düşüncesindeki hayati bir yanlışlığı da açığa vurmuş oldu. Saddam Hüseyin rejiminin yıkılmasıyla, ülkede teslim olmayı sağlayacak güce sahip hiçbir otorite kalmadı. Çağdaş, batılı polis devletinin yerini modernlik öncesi anarşi aldı. Afganistan gibi diğer devrik devletlerde de görüldüğü gibi savaş sonrası Irak gelecek nesiller boyunca da konvansiyonel olmayan savaşların merkezi olacaktır.

Bir gerçek varsa o da savaşın bitmediği ve yeni bir döneme girildiğidir. Irak'a özgürlük getirecek olanlar, Irak'taki ayrılıkçı etnik grupların Çeçen tarzı direnişlerinin hedefi durumundadır. Ülkede meşru bir yönetimin eksikliğinden ötürü işgalci güçlerden, gittikçe azalan insan gücünün neredeyse olanaksızlaştırdığı çetin bir görev olan barışın korunması beklenmektedir. Devletsiz bölge konumundaki Irak'ta yalnızca İngiliz ve Amerikalı güçler düzen sağlayabilir; ama bu güçler anarşiyi engellemenin tek yolu olan uzun vadeli yeni-kolonici bir yönetim için değil kısa bir savaş için hazırlanmışlardır.

Tamamıyla tahmin edilebilir olmasına rağmen Irak'ta savaş sonrası yaşanacak kaos, savaşı tasarlayan ideologların planlarında yer almamıştı. Pentagon'un sivil liderleri olarak neo-konservatifler savaşı iki devlet arasındaki çatışma olarak gördüler: biri dünyanın askeri bakımdan mega gücü, öteki ise kaynakları on iki yıl boyunca etnik çatışmalarla ve bombardımanlarla tüketilen yıkıldı yıkılacak bir diktatörlük. Doğal olarak iki ülke arasındaki çekişmenin tek bir sonucu olabilirdi. Ama neo-konservatifler savaş sonrası Irak'ın durumu hakkında çok iyimser davrandılar. Böyle bir kaos altında hükümet kurulabilmesi için elverişli koşulların sağlanabilmesinin önünde çözümsüz zorluklar vardır.

Neden, yalnızca işgalci güçlerin uluslararası hukukta yeterli yetkiye sahip olmamaları ve Arap dünyasının onları istilacılar olarak görmesi değil, A.B.D.'nin ve İngiliz güçlerinin stratejik hedeflerinin ve muharebe kurallarının belirsiz ya da tutarsız olmasıdır. Peki ya neden •radalar? Savaşın başından beri Tony Blair'in tekrarlayıp durduğu gibi toplu imha silahlarını bulup etkisiz hale getirmek için mi? Bugün Başkan Bush ve Blair'in söylediği gibi zorbalık yönetimini kaldırıp demokrasiyi kurmak için mi? Ya da Bush'un yönetimindeki güçlü arkadaşlarıyla birçok neo-konservatifin durmaksızın ortaya koyduğu gibi Irak'ın işgali ve ele geçirilmesi, dünyanın Amerikan imgesine göre yeniden şekillendirilmesi için tasarlanan rejim değişiklikleri listesinde yalnızca ilk madde midir?

Bunlar yalnızca teorik sorulardır. Soruların yanıtı İngiliz ve A.B.D.'li güçlerin Irak'ın sivil nüfusuna nasıl davranacaklarını göstermektedir. A.B.D.'li güçler Irak'ı özgürleştirmek istediklerinde ısrar ediyorlar. Ancak Pentagon'un her askeri operasyonda Amerikan askerlerinin yaşamlarının korunmasını hayati önemde gören 'gücün korunması' doktrini, tüm Iraklılara potansiyel düşman olarak davranılmasını gerektiriyor. Bu doktrini uygulayarak Amerikan güçleri, tıpkı Balkanlar'daki gibi hareket etmektedir Irak'ta da: yani sıradan insanlarla olabildiğince az temasta bulunarak ve gerekli olduğunda yalnızca azami korunma altında. Bu siyaset yalnızca Amerikalıların istilacılar olarak algılanmalarına yardım etmektedir.

İngiliz güçleri ise daha derinden ve etkili davranmaktadırlar. Uzun deneyimleri onlara savaş sonrası Irak gibi yarı-anarşik ortamlarda düzenin sağlanması için yerli halk ile yakın ve hassas ilişkiler kurulması gerektiğini öğretmiştir. Ama kontrol İngilizlerde değil. Amerikan güçleri sivil giysili insanların sürekli artan saldırılarına maruz kalırsa, ki muhtemelen öyle olacaktır, kaçınılmaz olarak kendilerini Irak toplumundan bütünüyle soyutlamaya çalışarak yanıt vereceklerdir.

Savaş sonrasında Irak'ta toplumsal düzenin çöküşünün boyutları ve derinliğinin tahmininde yapılan hata, neo-konservatiflerin realizmden uzak çocukça düşüncülerinin bir ürünüdür. Avrupa'nın büyük bir bölümünde Irak'taki savaşı planlayan neo-konservatif entellektüeller, kötülük dolu entrikaları sınırsız Amerikan hegemonyasının hakim olacağı bir çağın habercisi olan Makyavelistler olarak görülmektedir. Gerçek ise daha tuhaf ve belki de daha endişe vericidir. Pentagon ve Beyaz Saray'daki gerçek inançlıların, Avrupa'daki muhafazakarlarla hiçbir benzerlikleri yoktur. Yeniden yapmaya çok hevesli oldukları dünyanın çözümü güç sorunları hakkında hiçbir fikirleri olmayan toy ütöalistlerdir. A.B.D. Savunma Bakanı yardımcısı Paul Wolfowitz'in tüm Orta Doğu'da Amerikan tarzı demokrasi kurma planı gerçekçi değildir. Bu, Ürdün ve Mısır gibi A.B.D.'nin bölgedeki müttefikleri ile ilişkilerini zayıflatmakla sonuçlanacak haçlı zihniyeti taşıyan bir fantazidir.

Neo-konservatif politikaların etkisi, Amerikan hegemonyasını yaymaktan çok ağır ağır yok etmek olacaktır. Amerikan ateş gücünün harabeye çevirdiği Bağdat'taki bölgelerin gösterildiği medya şovları Arap dünyasında A.B.D.'ye duyulan nefreti ortadan kaldırmamıştır. Aksine A.B.D.'nin en son teknolojiyle donatılmış karşı koyulamaz savaş gücü, terörizme başvuru ihtimallerini de artırmaktadır. Irak'ta intihar bombalarının çoğalmasında da karanlık bir ironi vardır. Filistin bölgesi gibi Irak da Orta Doğu'daki en seküler toplumlardan biri olmuştur. Bugün, 'liberal batı değerlerini' tanıtmaya hedefiyle açılmış bir savaşın ek sonucu olarak köktenci şehitlik kültürü giderek yaygınlık kazanmaktadır. Bu koşullar altındaki bir ülkede nasıl bir düzen sağlanabileceğini

herkes tahmin edebilir; ama –yalnızca Donald Rumsfeld tarafından reddedilen, Pentagon ve İngiliz ordusunun aylar önce yaptığı değerlendirmelerde de öngörüldüğü gibi– yüz binlerce birliğin bölgede süresiz olarak konuşlandırılması gerekliliğinin doğması muhtemeldir.

İkilemin özü de bu noktada açığa çıkmaktadır. Neo-konservatifler, tüm Orta Doğu'da rejim değiştirilmesine ilişkin şaşaalı bir projeye girişmişlerdir. Her türlü gerçekçi değerlendirmeye göre böylesine riskli bir adım için bölgede on yıllar süren Amerikan askeri gücünün varlığı ve ulusun yapılandırılması için benzer bir adanmışlık – başka bir deyişle bölgede Amerikan egemenliğine yakın bir şeylerin kurulması gereklidir. Ama belli ki Bush yönetiminin ulusal yapılandırma gibi bir niyeti yok ve barışı korumak onda küçümseme duygusundan başka bir şey uyandırmıyor. Condoleezza Rice'ın da geçenlerde ifade ettiği gibi Amerikan güçleri çocukların okula emniyet içinde gitmelerini sağlamak için Irak'a girmedi.

Aslında Amerika'nın Irak işgali Orta Doğu'da yeni bir emperyal yönetim kurma yolunda ilk adım ise, A.B.D. güçlerinin yerine getirmeyi öğrenmeleri gereken tam da böyle görevler olacaktır. Ancak imparatorluğunun yükünü taşımaya donanımsız büyük bir gücü düşünmek çok zordur. Kültürel olarak A.B.D.'nin sürekli insan kaybına çok az toleransı var. Ekonomik açıdan ise kapasitesinin emperyal rolünü destekleyebileceği kuşkuludur. Amerikalılar imparatorluk istiyorsa bile, ucuza istiyorlar: kayıp vermeden ve bedel ödmeden.

Amerikalıların Irak'ta karşılaştığı açmazın boyutuna bakıldığında Bush yönetiminde bazılarının savaşı genişletmekten söz etmesi akıl almaz görünebilir. Birleşmiş Krallık'taki birçok insan, pragmatik bir politikacı olan Bush'un A.B.D. ekonomisinin ve diğer ülke meselelerinin sağlığının ön planda geldiğini göstereceğini savunarak bu sesleri gözardı etme eğilimindeler.

Ben ise bundan o kadar emin değilim. Kamuoyunun dikkati, A.B.D. ekonomisinin zorluklarından savaşa kaymıştır. Gelecek sonbahardaki başkanlık seçimlerine kadar böyle sürmesi de muh-

temeldir. Eylül 2002'de yapılan Kongre'de Bush'un ilan ettiği gibi savaşın genişlemesi Amerikan ulusal güvenliğine yöneltilen tehditleri önceden engellemeye ilişkin doktrinle bağdaşacaktır. Dahası daha kapsamlı bir savaşa geçiş çoktan belirlenmiş olabilir. Geçtiğimiz son haftalarda Beyaz Saray'da yapılan 'teröre karşı savaş' brifinglerinde El Kaide odak noktası olmaktan çıkmaya başladı. Yeni hedefler Suriye ve İran. Bu ise, Orta Doğu'da rejim değişikliği politikasının çok yakında Suriye ve İran'a yayılacağının net işareti olarak yorumlanabilir.

Savaşın böylesine genişlemesi, istikrarsızlığı yıkıcı boyutlara taşıyacaktır ve bundan etkilenenler de Orta Doğu ülkeleriyle sınırlı kalmayacaktır. Fransa, Almanya ve Rusya'nın arkasında Çin ve belki de Hindistan'ın da dahil olduğu 'Amerikan karşıtı' eksenini pekiştirecektir. A.B.D.'nin uluslararası topluluktan neredeyse tamamıyla uzaklaşması Birleşmiş Krallık'ta Blair'in karşı karşıya kaldığı siyasi riskleri büyük ölçüde artıracaktır. Bağdat'ın düşmesiyle Başkan Blair'in önündeki tehditler kaybolmuş gibiydi ama Britanya A.B.D.'yi Orta Doğu'da başlatılacak daha geniş bir savaşta izleyecek olursa, kaybolmuş görünen tehdit olanca gücüyle yeniden ortaya çıkacaktır.

Bugünkü duruma bakıldığında dahi, Blair'in durumu görüldüğü kadar emniyetli değildir. Geleceğini asla yerine getiremeyeceği bir vaadde tehlikeye atmıştır. Bush'un Filistinlilere söz verdiği kendi geleceğini belirleme planının gerçekleştirilmesi pek de olası görünmemektedir. Yerel politik riskler göz önünde tutulduğunda Blair'in sadakatini ödemenin başında Bush'un ne gibi bir destek sağlayacağını tahmin etmek çok zor. Bush'un en yakın danışmanlarının kendisinden gerçekten nefret ettiği düşünülürse Blair'in başkanın minnettarlığına güvenmesi pek de akılcı değildir.

Savaş Irak'ın dışına taşınsa da taşınmasa da, Britanya'nın dünyadaki yeri çoktan değişmiştir. Bazı Amerikalı sağ kanat sözcülerine göre Blair'in A.B.D. politikalarına verdiği tereddütsüz destek, İngiltere'nin Avrupa'nın geri kalanından uzaklaşmasına neden olmuştur. İngiltere'nin geleceğinin, İngilizce konuşulan ül-

kelerin oluşturduğu ve A.B.D.'nin merkezinde bulunduğu 'Anglo topluluğunda' yattığını savunuyorlar. Bush yönetiminin askeri maceralarından mantıklı davranarak uzak durmayı tercih eden Kanada ve Yeni Zelanda'nın dışında tutulduğu 'Anglo topluluğu' budalaca bir fikirdir. Ancak sağ kanat sözcülerinin haklı olduğu bir nokta da vardır. Blair'in Bush'un giriştiği gereksiz, büyük bir olasılıkla yasadışı ve kesinlikle haksız ve saçma savaşa katılma kararı, Kıta Avrupa'sının belli başlı ülkeleri ile arasında geri dönülemez derinlikte bir uçurum açmıştır. Blair Başkan olduğu sürece Britanya'nın 'Avrupa'nın merkezi' olacağını düşünen kimse Avrupa'daki değişen yaklaşımların farkına varamamış demektir. Bugünkü koşullarda Blair'in Euro'ya katılma girişimi bile veto ile karşılanabilir.

Peki Britanya'nın Avrupa'nın geri kalanından daha da uzaklaşmaktan başka çaresi yok mu? Bilakis Irak'taki savaşın uzun vadeli etkisi tam ters yönde de işleyebilir. Blair, Britanya'yı sonu görünmeyen tehlikeli bir açmaza sürükledi. Irak savaşı, Britanya'nın hiçbir ulusal çıkarına hizmet etmemektedir. Bu, Blair'in samimi olarak inandığı ama partisindeki ezici çoğunluğun hor gördüğü ve ülkedeki pek çok insan tarafından kuşkuyla karşılanan neo-konservatif dünya görüşünün uygulanmasının getirdiği bir sonuçtur. Bugünkü popülaritesine rağmen Başkanın içinde bulunduğu bu durum onun için iyiye işaret değildir. Blair, bu savaşa verdiği destekten ötürü kendini yeniden tehlike içinde bulursa, yaşadığı zorluklar İngiliz politikacı sınıfına etkili bir mesaj verecektir. Britanya, savaş ve barış yaklaşımıyla tam bir Avrupa ülkesidir. Global haçlı seferlerine girişmek gibi bir hevesi yoktur. Bu mesaj yerini bulduğunda Britanya Amerika'dan uzaklaşarak Avrupa'ya kayacaktır.

21 Nisan 2003

19

Irak ve Global Yönetimin Yanılgıları

Irak savaşına karşı çıkanların birçoğu bugün ülkenin ulusal yönetime tâbi tutulmasını talep etmektedir. Birleşmiş Devletlerin ülkeye, Saddam Hüseyin'in yönetimindeyken ve bugün mahrum kaldığı şeyleri sağlayabileceğine inanıyorlar: meşru bir hükümet. Birleşmiş Milletlere dönüş, dünyanın global bir yönetim biçimine doğru ilerlediğine ilişkin liberal inancı ifade ediyor. Egemen ülkelerin gücünün istikrarlı biçimde azalacağını öne süren popüler globalleşme fikirleriyle de bağdaştırıyor.

Ancak Birleşmiş Devletler Irak'a barış getirip yapılandırılmasını sağlayamayacaktır ve orada tertip edilmekte olan çirkin gerilla savaşından da uzak durmalıdır. Dünyanın en son ihtiyaç duyduğu şey hatalı ve etkisiz yeni bir liberal emperyalizm denevidir. Irak'ta felaketle sonuçlanan maceranın verdiği ders ise tam tersidir: eski moda devlet egemenliği ilkesi, çoğulcu bir dünyada barış içinde var olmanın temeli olarak yeniden doğrulanmalıdır.

Birleşmiş Devletlerden yardım ummak yerine A.B.D. ve Britanya'dan gelecek demokratik politikalara bakıyor olmalıyız. Irak'taki savaşın ters yöndeki gelişimi gelecek aylarda daha da

hızlanacaktır. Kuşkusuz işgalcilerin kayıpları da önemli ölçüde artacaktır. Aynı zamanda başlangıcından itibaren savaşa eşlik eden yanlış kendini gösterecektir. Bush yönetiminin zayıflaması ve Tony Blair'in pozisyonunun tehlikeye girmesi ise pek muhtemeldir. 'Tehlikeli evraklar' ve BBC'nin rolüne dair süregelen efsaneye kapılmak çok kolay ve David Kelly'nin ölümünden etkilenmemek mümkün değil. Ancak bu utanç verici ve trajik olaylara odaklandığımızda daha büyük resmin farkına varamama riskiyle karşılaşyoruz. Irak savaşı, kapsamlı bir yanlış bilgilendirme olmaksızın kamuoyuna haklı gösterilemezdi. A.B.D.'de, Saddam'ın El Kaide'nin 11 Eylül 2001'de düzenlediği terörist saldırılara karıştığına ilişkin inancın propogandası yapılarak savaş pazarlanmıştır. Bu bağlantının varlığını gösteren en ufak bir kanıt bulunmamıştır. El Kaide'nin teokratik anarşizmi, Saddam'ın militan sekülerizminden bir ışık yılı uzaklığındadır ve yakalanan El Kaide üyeleri, Üsâme Bin Ladin'in Irak yönetimi ile her türlü işbirliğini reddettiği yönünde tanıklık etmişlerdir. Ancak Bush yönetimindeki şahinler, El Kaide ile Saddam'ın bağlantısına ilişkin hiçbir sağlam bilginin bulunmamasını, böyle bir bağlantının olmadığını düşünmek için yeterli bir neden olarak görmüyorlar. Aksine var olan istihbarattaki hata olarak değerlendiriyorlar. A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nın eski görevlilerinden Greg Thielmann'ın geçenlerde gözlemlediği gibi yönetimdeki şahinlerin istihbarata olan yaklaşımları 'inanca dayalıdır.' Tutumları ise "Yanıtları biliyoruz. Bu yanıtları desteklemek için bize istihbaratı verin."

İngiltere'de ise savaş, Saddam'ın sözde toplu imha silahlarının yarattığı tehditleri ortaya koyarak pazarlanmıştır. Ama Washington'daki savaşın mimarları toplu imha silahlarını daima ikincil bir mesele olarak değerlendirmiştir ve şimdi de gündem dışında tutarak gözardı etmektedir. A.B.D. Savunma Bakanı vekili Paul Wolfowitz *Vanity Fair* ile yaptığı bir röportajda, herkesin uzlaşmaya varacağı bir neden olduğundan toplu imha silahlarının savaşın 'bürokratik sebepleri' için temel gerekçe olarak gösterilmesinde karar kılındığını belirtmiştir. Geçenlerde Irak'a yapılan gezi sonrasında hava kuvvetleri jetiyle Washington'a dönerken ga-

zetecilerle konuşan Wolfowitz daha da ileri giderek toplu imha silahlarını kendisini ilgilendirmeyen 'tarihi bir mesele' olarak tanımlamıştır.

Blair, Bush yönetiminin Irak'ın silahlarına yönelik iddialarının sağlam bir temeli olduğuna kendini inandırabilir, ve bu iddialarda doğruluk payı bulunması da olanaksız değildir. Ancak iddialar, savaş için öne sürülen mazeretten öteye geçmez; ne İngiltere ne de A.B.D. hiçbir zaman Saddam'dan ötürü tehlike altında değillerdi. *Vanity Fair* ile yaptığı röportajda Wolfowitz'in de kabul ettiği gibi yönetimin jeopolitik hedefleri A.B.D.'nin Suudi Arabistan'dan geri çekilişini kolaylaştırmakla ilgiliydi. Bu ise Saddam'ın devrilmesini ve Irak petrolünün A.B.D.'nin kontrolü altına girmesini gerektiriyordu. Daha kapsamlı bakılacak olursa mimarları için savaş Orta Doğu'da 'demokratik devrim' ve sonucunda da bölgedeki güç dengesinin A.B.D.'ye ve müttefiklerine geçmesi için bir araçtı.

Irak savaşının asıl stratejik hedefleri sır olmaktan çıkmıştır. Ancak Irak'a saldırı kararlarını savunurken Bush ve Blair'in sözünü ettikleri hedefler bunlar değildir. Savaşın en can alıcı gerçeği ve Bush için kötü ve hatta Blair için daha da kötü sonuçlanacak olmasının nedeni de budur. Savaş, söylenmemiş sebeplerden ötürü yapılmıştır. Sonuç olarak da hiçbir zaman demokratik meşruiyeti olmamıştır.

Bush ve Blair, kamuoyunu savaşa girme nedenleri hakkında aldattıkları gibi kendilerini de Irak savaşının yaratacağı etkiler konusunda aldatmışlardır. İşgalci güçlerin özgürlükçüler olarak kabul edilmeleri için en ufak bir olasılık yoktu. A.B.D. ve İngiltere ülkenin acımasız bir ablukaya alınmasına aracılık etmişlerdir. Daha iyi bir seçeneğin olmaması nedeniyle siyasetleri haklı gösterilebilir ama Iraklılar bunu yöneticilerinin günahları için cezalandırmak olarak gördü. Ne olursa olsun Iraklılar ülkelerinin işgal ve ilhak edilmesini neden hoş karşılasınlar ki? Bu soru Saddam yakalandığında veya öldürüldüğünde daha da önem kazanacaktır. Amerikalılar her şeyi yönetimin devrilme stratejisine bağlıyorlar. Baas yönetimi yıkıldığında direncin dağılıp yok olacağına inanı-

yorlar. İşgal güçlerine yönelik saldırıların, Baas yönetiminin kalıntıları değil, İslamcıların işi olabileceği olasılığını gözden kaçırıyorlar. Durum gerçekten böyleyse Saddam'ın ölmesi veya yakalanması bu saldırıları durdurmayacaktır. Tersine A.B.D. varlığına müsamaha göstermelerini sağlayan en büyük nedeni ortadan kaldırarak nüfusun büyük bir çoğunluğunu silahlı direnişe çekmele-ri pek muhtemel.

Irak'taki savaş henüz sona ermedi; yalnızca yeni bir aşamaya taşındı. Orduların kısa ve sonuca götüren çarpışmalarının yerini El Kaide tipi başa çıkılması zor düzensiz çatışmalar alıyor. Irak'taki işgal kuvvetlerine saldıran grupların herhangi bir otoritenin emri altında hareket etmesi de pek muhtemel değil. İşbirliği içindelerse bile onları birleştiren medyaya aldıkları cephe-11 Eylül 2001 sonrasında dünya çapında alınan sıkı güvenlik önlemlerinin ardından El Kaide, esas olarak ortak bir düşünce biçiminde birleşen yakın grupların serbest ağına dönüşmüş gibi görünüyor. Irak'taki İslami direniş de benzer bir şekilde gelişiyor olabilir, ki bu durumda da ülke gerilla savaşlarının hakim olacağı uzun bir döneme girmektedir.

Irak'ta gittikçe kötüleşen durum, başından yanlış hesaplanmış bir savaşın beklenen sonucudur. Kurtuluş için Birleşmiş Milletler'den yardım beklemek ise yeni bir boş inanç örneğinden başka bir şey değildir. Bu topluluktan yardım isteyerek A.B.D. nin gururundan vazgeçmek zorunda kalacağı gerçeğini bir yana bırakalım. Bush yönetimi, tutumunu böyle küçük düşürücü bir biçimde tersine çeviremeyecek kadar içine düştüğü çıkmazda sıkışıp kalmıştır. En büyük zorluk ise Birleşmiş Milletlerin Irak'ta üstlenmek zorunda kaldığı korkunç görevden kaynaklanmaktadır. Afganistan'dan bilindiği gibi yıkılmış bir devletin polisliğini yapmak tehlikeli ve sonu gelmeyen bir iştir. Irak'ın durumunda ise en büyük risk Birleşmiş Milletlerin Amerikan işgal ordusunun vekili olarak görülmeleridir. Barış savunucuları için daha cesaret kırıcı koşulları düşünmek zor olacaktır. Savaşa karşı çıkmış olan Fransızlar, Ruslar ve uluslararası birliğin geri kalan üyeleri neden Amerikalıların yol açtığı karmaşayı düzeltmek gibi kıymeti bilinmeyecek

bir işi üstlensin ki? Tüm Orta Doğu'da talep edilen Birleşmiş Milletler yardımı değil, Amerika'nın çekilmesidir.

Birleşmiş Milletler'in büyük gücün yaptığı hataları düzeltebileceği fikri tam bir yanılgıdır, ama bu yanılgı global yönetimin mümkün olduğuna dair daha büyük yanılsamaların yalnızca bir parçasından ibarettir. Soğuk savaş sona erdiğinden beri, yorumcular gücün egemen devletlerden kaymaya başladığı fikrine sarıldılar. Globalleşmenin, yönetim işlevlerinin uluslararası kurumlara kesintisiz geçişini gerektirdiğini ve egemen devletler dünyasının geçmişte kaldığını söylediler. Diğer birçok popüler yanılsama gibi bu inanç da tarihteki kısa ve alışılmadık bir süreçten yola çıkılarak –Berlin Duvarının yıkılmasından 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılara kadar olan on iki yıl– belirsiz bir geleceğin tahmin edilmesine dayanmaktadır. O dönem birçok akademisyen ve siyasetçi Westphalia sonrası bir dünyaya ilerlediğimize inanmaya başladılar. Bu huzursuz ara dönemin göreceli barış sürecini istikrar sanıp, tarihi evrensel medeniyete doğru ilerleyen bir hareket olarak gördüklerinden egemen devletlerin anarşisinin global bir yönetimi getireceği zamanın bekleyişindeler.

Birleşmiş Milletlerin dünya hükümetinin minyatür bir versiyonu olduğuna ilişkin fikir başta olmak üzere bu saf düşüncenin birçok kör noktası var. Gerçekte Birleşmiş Milletler, Uluslar Ligi gibi egemen devletlerin yarattığı ve devamlılığını sağladığı bir forumdur; devletlerin çıkarlarının elde edilmesine engel olduğu takdirde de terk edilmesi pek muhtemeldir. Otuz yıl savaşları sonrası bir dünyaya ilerlemek bir yana egemen devletlerin güçlerini yeniden talep ettikleri bir döneme giriyoruz. Bu durum, aralarındaki en güçlü devlet için oldukça geçerlidir. A.B.D., imzalamış olduğu birçok antlaşmadan geri çekildi. Vatandaşlarının Uluslararası Ağır Ceza Mahkemesinin yargı hakkına bağlı olmasına çok sert bir biçimde karşı çıktı. Dünya Ticaret Örgütü'ne burununu sokmasına ise çok az kaldı. Burada şahit olduğumuz otuz yıl savaşları sonrası dünyanın doğum sancıları değil, yeni bir egemen devlet çağının ayak sesleridir.

Sol kanat, egemen devletin yeniden doğuşunu, kelimenin tam anlamıyla bir felaket olarak değerlendirecektir. Dünya çapında serbest pazar görüşünden başka bir şey düşünemez hale gelmiş iyimser ekonomistler arasında ise şok ve korkuyla karşılanacaktır. Bu gelişmenin tehlikelerle dolu olduğundan kimse kuşku duyamaz. Ancak beraberinde çok önemli bir faydayı da getirecektir: siyasi kararlar, demokratik olma zorunluluğuna tâbi tutulabilecekleri noktaya geri dönmüşlerdir.

Uluslarüstü kurumların gücü hiçbir demokratik kontrole tâbi değildi. Uygulamada ise çoğunlukla en güçlü devletlerin çıkarları yönünde kullanıldı. 1990'lardan bu yana Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, A.B.D.'nin zayıf ve gelişmekte olan ülkelere kendine hizmet etmeye uygun ekonomiyi dayatmakta kullandığı araçlardan ibaret. Bugünlerde ekonomisi ciddi bir tehlike içinde olduğundan A.B.D. serbest ticaret ve dengeli bütçenin teferruatına ilişkin ilgisini kaybetmiştir. Yakın geçmişte ateşli bir biçimde savunduğu uluslarüstü kurumların hiçbirinin kendisine müdahale etmesine kesinlikle izin vermeyecektir.

Konvensiyonel düşünce egemen devletin yeniden doğuşunu, her şeyin her şeye karşı savaşı için bir reçete olarak görecektir, ama kıyamet habercisi gibi de değerlendirmeyecektir. Geçmişte normal kabul edilen daha çeşitli bir uluslararası ortama dönüş olacaktır yalnızca. Yirminci yüzyılda komünizm ve yeni-liberalizm gibi seküler inançların yükselişiyle ancak tüm insanların aynı kurumların yönetiminde yaşayabileceğine inanılmıştı.

Yirmi birinci yüzyılın başında en âcil ihtiyacımız geçerliliği kalmamış ütopyalara geri dönmek değildir. Daima farklı kalacak yönetimlerin uzlaşma içinde yaşayabilmelerine olanak sağlayacak bir yol geliştirmektir. Birleşmiş Milletler'in bu görevde esaslı bir rolü olacaktır ama egemen devletlerin barış içinde var olmalarına ilişkin minimum şartların belirlenmesinde rolü fazla olmayacaktır.

Irak savaşı, Blair için egemen devlet sistemine dayalı (A.B.D.'yi daima bunun dışında tutarak) yeni bir dünyanın denemesi olmuştur. Irak'ın bir defaya mahsus bir örnek olmadığını,

uluslararası ilişkilerde yeni bir doktrinin uygulanmasının başlangıcı olduğunu açıkça ortaya koymuştur. ‘Tehlike yaratan devletler’ yok edilecek ve liberal demokrasi evrensel olarak yayılacaktır. Bu görüş Blair’in haçlı eğilimlerine açıkça hitap ediyor olsa da önemli bir gerçeği gözardı etmektedir. Demokrasinin yayılması için bu kutsal savaşa girişen devletlerin kendileri de demokratiktir.

Ne kadar kusurlu olursa olsun, A.B.D. ve Britanya halkın liderlerini barış içinde değiştirebileceği ülkelerdir. Başkan Bush’un, birçok Amerikalının başından beri desteklemediği Irak savaşındaki kayıplar arttıkça gücünü yitireceği pek muhtemeldir. Yine de 11 Eylül 2001 saldırılarının kendisine bahsettiği manevi otoritenin verdiği rüzgarla Bush, savaşın en yıkıcı etkilerine karşı dayanıklı olabilir. Oysa Blair çok daha hassas bir noktada bulunuyor. İngiltere’yi savaşa soktuğunda destekçileri savaştan daha da güçlenmiş olarak çıkacağını iddia etti. Ancak öngörülebileceği gibi, savaş onu onarılması olanaksız bir yıkıma uğrattı.

Blair’in tüm programına kadercı bir gerçekdışılık havası hakim. Kamu hizmetlerini iyileştirme kampanyası, basmakalıp bir komedi. Seçmenlerini tek bir para birimini kabul etme gereksinimine ikna edebileceği fikri ise çok daha gülünç. Şansın da yardımıyla Blair bir süre daha çabalayabilir, ama hükümeti tıpkı topal bir ördek gibi, tek bir darbeyle yerle bir olacaktır. Yeni dünya düzeni ile siyasi gerçeklik, ancak çatışmayla son bulacak bir yola girmiştir. Irak’taki savaş bu mutsuz ülkeye hiçbir zaman özgürlük getirmeyecektir, ama belki de demokrasinin İngiltere’de hala var olduğunu gösterecektir.

4 Ağustos 2003

III

Yanılsamalardan Uzak Siyaset

20

Modernizmin Karanlık Yüzü: Avrupa'nın Yeni Aşırı Sağ Kanadı

Çağdaş dilin sözlüğünde modernleşme, uğruna çabalamaya değer şeyleri ifade eder. Kim geriye gitmek ister ki, hatta daha da kötüsü gerici olmak?

Modern olmanın iyi, modern olmamanın ise kötü olduğunu düşünürüz. İlerici düşünürler de modern olmanın liberal değerleri kabul etmek anlamına geldiğini sorgulamaksızın benimsemişlerdir. Ancak yakın geçmişteki birçok baskıcı rejim tartışma kabul etmeyecek kadar moderndi. Avrupa'nın derinlere gömülmüş köklü geleneklerinden ırkçılık ve yahudi-düşmanlığını hortlatan Naziler bile devrimci modern bir projede bu şekilde hareket etmişlerdir. Global ekonominin büyümesinin liberal değerlerin yayılmasıyla yakından ilişkili olduğu tartışmasız bir inanç haline gelmiştir. Ancak Avrupa'da liberal değerleri reddeden partiler gittikçe daha fazla etkili olmaya başlıyorlar. Merkez soldaki konvansiyonel düşünceye göre bu gelişme, büyük partilerin çok kültürlü idealleri ve göçün ekonomik yararlarını savunmaktaki başarısızlığından kaynaklanıyor. Gerçek ise daha az güven verici. Yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde olduğu gi-

bi bugün de liberal toplumların savunmasız noktalarını en iyi anlatan düşmanlarıdır.

Kanalın diğer tarafındaki uzak sağ partiler arasında başarıya odaklanmış yeni bir modernizasyon projesi hazırlanıyor. Britanya'da modernleşme, işçi partisinin iktidara gelirken benimsediği büyük çapta başarı sağlamış olan stratejideki gibi merkez parti olmak anlamına geliyor. Kıta Avrupa'sında ise modernleşme, uzak sağın iktidardaki merkezin nüfuzunu zayıflatmak için kullandığı stratejidir. Avrupa'nın aşırı sağcı partileri çok çeşitli eğilimleri yansıtmaktadır. Ortak noktaları ise şimdilerde modernizasyonun başlıca ikonu olduğu gibi yeni kimlik siyasetinin de yakıtı olan global serbest pazarın yarattığı, sosyal düzensizlikten faydalanmalarıdır. Avrupa'nın aşırı sağcı kanadı, en zengin ülkelerde bile globalleşmenin kaybedenleri olduğunu beceriksiz merkez partilerden çok daha iyi bilmektedir. Bu insanların korkularını yüksek seviyelerdeki göç oranıyla bağdaştırarak aşırı sağ, soğuk savaşın sona ermesinden bu yana Kıta Avrupası'nın büyük bir bölümünü yöneten merkez kanadın karşısında gittikçe güçlenen bir rakibe dönüşüyor. Aynı zamanda aşırı sağın çıkışı, her yere hakim olan ilerleme görüşünü destekleyen inancı -demokrasi ve refahın liberal ve kozmopolit bir geleceği güvence alacağına ilişkin inanç- da sarsıyor.

Savaş öncesi faşist ve Nazi hareketleriyle bugün Avrupa'daki aşırı sağ arasında kesintisiz bir bağ var, ancak gördüklerimiz 1930'lardaki olayların yalnızca bir tekrarından ibaret değil. O zamanlarda dünyanın büyük bir bölümünde seküler ideolojiler hakimdi, ve büyük politik partiler güçlü devletlerin kontrolünü ele geçirmeye çalışıyorlardı. Artık seküler ideolojiler gerilemede ve büyük siyasi partiler yok. Bugün büyük insan grupları bir araya geldiğinde bunun nedeni köktenci hareketler veya Greenpeace gibi tek bir davayı savunan gruplar veya anti-kapitalist etkinlikçiler gibi bağımsız ağlar oluyor. Avrupa'da savaşlar arasında yaygınlaşan totaliter rejimler bulunmuyor. Bazı komünizm-sonrası kurulmuş olan devletlerde bozuk ve yarı-otoriter bir yapıda dahi olsa demokratik yönetim Avrupa'nın tamamına yerleşmiştir.

Rusya ve Balkanlar hariç Avrupa ekonomik krizin derin izlerini de yaşamamıştır. Yalnızca Almanya'da değil, Kıta Avrupası'nın büyük bir bölümünde aşırı sağ, iki savaş arasında hiper enflasyon ve büyük işsizliklerin yaşandığı dönemlerde iktidara gelmiştir. Bugünün aşırı sağ ise en çarpıcı kazanımlarının bir bölümünü, bazı en zengin ülkelerde elde etmiştir. Hayal gücümüzü ne kadar zorlarsak zorlayalım Avusturya'nın ekonomik krizin eşiğinde olduğunu söyleyemeyiz: Avrupa'daki en düşük işsizlik oranına sahip en gelişmiş refah ülkelerden biridir. Ancak yine aynı Avusturya'da Jorg Haider'in Özgürlük Partisi, 30 yıllık merkez mutabakatı reddetmiş ve ulusal hükümete ortak olmuştur. Yine Pim Fortuyn'un yükselişi, Avusturya'dan daha da düşük olan Hollanda'daki işsizlik oranıyla açıklanamaz.

Aşırı sağ kanadı yalnızca atacıl olarak değerlendirmek, hafife almak olacaktır. Avrupa'daki savaş döneminde yoksulluk ve ekonomik krizden güç kazanan aşırı sağ bugün zenginlerin güvensizliklerinden aldığı güçle gelişmektedir. Demokrasiyi reddetmek yerine ondan yararlanan aşırı sağ zengin ülkelerdeki seçmenlerin korkularını istismar ederek Avrupa siyasetinin yeni haritasını çizmektedir.

Kendi ekonomik felsefesine göre aşırı sağ, modernizmin zirvesi sayılır. Avrupa'daki birçok aşırı sağ parti, savaşlar arasındaki süreçte benimsediği korumacı programı terk etmiştir. Fransa'da Vichy'nin karanlık geleneklerini sürdüren Jean-Marie Le Pen hariç, aşırı sağcı ekonomik görünüşü bakımından özgürlükçüdür. Avusturya'da, İsviçre'de ve kuzey İtalya'da serbest ticaret ile tüm dünyayla bağlantılı ama göç yasağı getirilerek fakir bölgelerden ayrılmış yüksek teknolojiye bir ekonomiye teşvik etmektedir. Eğer bu faşizm ise diz üstü bilgisayarların faşizmidir, uzun konçlu botların değil. Geçmişteki faşist partiler gibi aşırı sağ kanada kendi dönemine uygun ekonomik uygulamaları kabul eder. Bugün geçerli olan ise serbest Pazar ekonomisidir.

Merkez partilerle birlikte aşırı sağ da globalleşmeyi heyecanla karşılamıştır. Ancak merkez partilerin tersine global pazarın da kayıplar vereceğini anlamıştır. Global serbest pazarın bazen yok-

sul ülkelerdeki yoksul insanlar için fayda sağladığı (buna ilişkin veriler fazla olmasa da) doğru olabilir; ama doktrine daha az bağlı savunucularının da kabul etmeye hazır olduğu gibi bu, zengin ülkelerdeki niteliksiz işçilerin yararına değildir. Aynı şekilde, üstlendikleri görevler dünyada iş gücünün daha ucuz olduğu bölgelere kaydırılabileceğinden ofis memurları ve orta dereceli müdürler –ki siyasi açıdan daha önemli olduğu gösterilebilir– için de bu sistem çok faydalı değildir. İşsizliğin yüksek düzeylerde olmadığı ülkelerde yaşasalar dahi görevleri otomasyona bağlanabilen niteliksiz işçiler ve beyaz yakalılar toplumun geri kalanından çok daha az gelire sahiptir. Böyle gruplar için de globalleşme acımasız bir düşüş anlamına gelmektedir.

Aşırı sağa başarı kazandıran stratejik manevra, kendileri de çoğunlukla dünyanın yoksul bölgelerindeki globalleşmenin mağdurları olan göçmenleri Avrupa'daki globalleşmenin yarattığı kayıpların sorumlusu olarak göstermek olmuştur. Bu stratejiyi başarıya götüren ise Avrupa'daki köklü yabancı düşmanlığı ve ırkçılık geleneğidir. Bu noktada Avrupa tarihinin en karanlık sayfalarının uğursuz yankılarını duyabiliriz. Hollanda dışında yahudi düşmanlığı hala aşırı sağ kanadın özünde yer almaktadır. Le Pen'in Ulusal Cephe partisi, 1899 yılında kurulan ve Dreyfus davasında doruğuna ulaşan Üçüncü Cumhuriyet döneminin Yahudi düşmanlığı siyasetini benimseyen Charles Maurras'ın radikal milliyetçi-monarşist örgütü Fransız Hareketi'nin geleneğine sıkı sıkıya bağlıdır. Geçtiğimiz yıllarda aşırı sağın Yahudi düşmanlığı daha açık ve arsız bir hal almıştır. Belçika'da Vlaam Blok'un kıdemli üyelerinden biri Yahudi soykırımının doğruluğundan şüphe ettiğini ve Anne Frank'ın günlüklerinin sahte olabileceğini ifade etmiştir. Bu konuşmasıyla aşırı sağın neredeyse Avrupa'nın bütününde geçerli olacak gizli gündemini de açığa çıkarmıştır. Geçmişte olduğu gibi bugün de Avrupa'nın toplumcu geleneklerinin ve imrenilen sosyal dayanışmasının karanlık yüzü azınlıkların ve yabancıların dışlanmasıdır. Merkez partiler, Avrupa'nın dışarıdan gelenlere duyduğu korku ve nefretin gücünü ve derinliğini kabul etmeyi olanaksız görüyor. Aşırı sağın ise böyle bir çekingenliği yok.

Avrupa'daki ırkçılık geleneğinden yararlanmasına bakılırsa bugünün aşırı sağ savaşlar arasındaki süreçte iktidara gelen taydaşına çok benziyor. Ama aralarında önemli farklılıklar da bulunmakta. Radikal faşistlerin esas grubu, çoğunlukla milliyetçi hareketi hor görürdü. Arthur Koestler'in savaş dönemindeki romanı *Arrival and Departure*'da –o dönem Avrupasında gerçekten yaşamış– filozofça konuşan Nazi diplomatı, Nazi hareketinin Avrupa'nın “çağdışı ulusal egemenliklerini” ortadan kaldıracak, Fransız Devrimi ya da komünizmden çok daha uluslararası nitelikte, devrimci bir proje olduğunu ileri sürer. Nazilerin Yeni Düzeni'nde Yahudiler, çingenelerle birlikte yok edilecek ve küçük uluslar pan-Avrupa ekonomisine en faydalı olabilecekleri şekilde yeniden düzenleneceklerdi:

“Gözlerini kapat. Avrupa'yı haritada Ural Dağları'na kadar bomboş bir yer olarak hayal et. Yalnızca enerji tarlaları var... Tüm gülünç dolambaçlı sınırları, enerji tarlalarımızı kesen Çin seddini sil; düşünmeden yanlış yerlerde kurulmuş sanayileri ortadan kaldır veya başka yerlere taşı; gerekli olmadığı bölgelerde nüfus fazlasını tasfiye et; nüfusu belirli bölgelere dağıt, hatta gerekiyorsa tüm bir ulusu kendilerine gereksinim duyulan ve ırk olarak en uygun oldukları üretim alanlarına kaydır.”

Aşırı sağ düşüncedeki bu anti-milliyetçi akım Oswald Mosley'nin savaş sonrası sloganı ‘Avrupa bir millettir,’ ile yaşamayı sürdürse de, 1945'ten sonra büyük ölçüde yok olmuştur. Bugün Avrupa'daki tüm aşırı sağ partileri belirgin bir biçimde Avrupa'daki kurumlara düşmandır. Nazi entellektüellerinin milliyetçiliğe karşı besledikleri horgörüğü anımsamakta fayda var çünkü milliyetçiliğe duydukları horgörü ve genel olarak modernizmleri tamamıyla tutarlıdır. Almanya ve İtalya'da aşırı sağ, dışa-vurumculuk ve fütürizm gibi avangard kültürel hareketlerin savunucularını bünyelerine katmıştır. Yine, Naziler modern bilimi yürekten benimsemişlerdir: Adolf Hitler, tarihte görülmemiş büyüklükte soykırım yapabilme gücü de dahil olmak üzere insan gücünün bir aracı olan teknolojinin ateşli savunucularındandı. Koestler'in romanındaki Nazi diplomatının da belirttiği gibi “İnsan hayal gücü-

nün ötesinde muazzam bir işe giriştik. Artık insanın önünde hiç bir imkansızlık kalmamıştır. İlk defa biz, türlerin biyolojik yapısına saldırıyoruz. Yeni bir Homo sapiens ırkı üretmeye başladık. Kötü kalıtımın izlerini yok ediyoruz. Avrupa'daki çingeneleri ortadan kaldırma ve temizleme görevimizin neredeyse sonuna geldik; Yahudilerin tasfiyesi de bir ya da iki yıl içinde tamamlanacak... Deri altına şırınga edebilen, neşteri ve sterilize araçları devriminde ilk kullanan bizleriz.”

Bu türlü tutumlar yalnız Nazilerle sınırlı değildi. George Bernard Shaw toplu soykırımı hapis cezasına daha insancıl bir alternatif olarak savunmuş, milyonlarca kişi açlıktan ölürken Stalin Rusyasını övmüş ve Hitler'in Almanyasını ilerici bir yönetim olarak değerlendirmiştir. H. G. Wells de benzer görüşlere çok yakın olmuştur. Solun bu düşünürlerine ve Nazilere göre, Nazi hareketi, gerici hareketin tam karşısında yer almıştır. Bu modern çağın en temel inançlarından birinin vücut bulmuş halidir: ilerleme sürecinin, insan durumunun iyileştirilebilmesi için geçmişteki ahlaki değerleri göz önüne almaksızın bilim ve teknolojinin kullanılmasını gerektirdiği inancı. İkinci Dünya Savaşı farklı sonuçlanıyorsa ve Naziler Avrupa'ya hakim olsalardı, dayatmış olacakları Yeni Düzenin modern olmadığını kim söyleyebilirdi ki?

Aşırı sağ 1930'lu yıllarda radikal modernist bir hareketetti; bugün de öyledir. Geçmişte olduğu gibi bugün de daha çok geleneksel sağ kanat partilerinin seçmenlerine hitap ediyor ama siyasi açıdan memnuniyetsiz geniş kitlelerden aldığı destek artmaktadır. Bu durum hiç bir yerde Pim Fortuyn'un en belirsiz haliyle aşırı sağ düşüncedeki bu anti-milliyetçi akım stratejisini uyguladığı Hollanda'daki kadar net değildir. Eski bir Marksist ve akademisyen olan ve düzenin kötülüklerinden ve vergi yükünden söz edip duran Fortuyn ekonomi ve çevre siyaseti açısından yeni-Thatcher'cılardandı. Ancak Britanya'daki Thatcher'cıların tersine seks, ötenazi ve uyuşturucu kullanımı bakımından oldukça liberal bir yönetim taraftarıydı. Yine, Orta Doğu'daki sorunlar esnasında İsrail'in yanında yer almıştı ve Yahudi düşmanı gibiymiş gibi görünmüyordu. Aslında şüphe etmeksizin ırkçılık kartını Müslü-

manlara karşı kullandı ve bunu da kendi hesabına, yoğun Müslüman göçünün Hollanda'daki yaşam tarzının özgürlüklerini tehdit edebileceğine inandığından yaptı: liberal toplumların anti-liberal değerleri olan göçmenleri asimile etmesi gerektiği inancıyla ters düştü. Gerçekte liberal ve kültürel koruyuculuk siyasetinin savunuculuğunu yapmıştır. Hollanda'da olduğu gibi çok kültürlülüğün değiştirilemez bir gerçeklik halini aldığı tüm Avrupa'da böyle bir siyasetin nasıl uygulanabileceğini anlatmakta ise başarısızlığa uğradı. Bir bakıma bu nedenden ötürü partisinin hükümette etkin bir rol oynaması olası değildir. Yine de Fortuyn'un mirası, Hollanda liberal mutabakatının kırılmasıdır. Avrupa'nın tamamında merkez kanat gücünü kaybetmeye başlamıştır. Aşırı sağ düşüncedeki bu anti-milliyetçi partiler çoktan Avusturya, İtalya, Danimarka ve Hollanda'daki ulusal hükümetlerde yerini aldılar. Ancak Avrupa'daki siyasi elitler hala bu durumun verdiği mesaja inatla kulaklarını tıkıyor. Hiç şüphesiz bunun nedenlerinden biri, her ne kadar ellerinden hızla kayıp gidiyor olsa da, gücün verdiği rahatlıktır. Başka bir nedeni de entellektüel bir hatadır. Soğuk savaşın sona ermesinden bu yana belli başlı tüm partiler ekonomik modernizasyonun ve liberal değerlerin birlikte ilerlemesine olanak veren aynı ideolojiyi kabul ettiler. Serbest pazarın, ekonomik modernizme götüren tek yol olduğu inancını bir yana bırakalım. Tarihi bir mitos olmasa dahi, modern ekonominin liberal bir toplum yaratacağı kavramı yine de bir hayal olarak kalacaktır. Piyasa reformu, Çin'de ve yakın geçmişte Rusya'da, insan haklarına ilişkin liberal fikirlerde hiçbir ilerleme kaydedilmeksizin gerçekleştirildi. Dünyanın diğer bölgelerinde de aynı durumun yaşanmaması için hiçbir neden yok. Liberal değerler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki tarihi bir rastlantıdır; evrensel bir yasa değil.

Kuşkusuz iyimser ekonomistlerimiz zaman içerisinde refahın, kişisel özgürlük talebini de yaratacağını söyleyecektir; ama bu rahatlatıcı inancın doğruluğuna dair çok az gösterge var. Aşırı sağın düşük işsizlik ve genel refah düzeyinin artırılmasına ilişkin siyasetiyle giderek daha etkili olmaya başladığı Kıta Avru-

pa'sının büyük bir bölümünde, bu durum yanlış bilindiği açıktır. Yanlış bilinmesi de terk edileceği anlamına gelmemektedir. Serbest piyasaların ve liberal değerlerin bağlantılı olduğuna ilişkin inanç, deneysel bir sorgulamanın ürünü değil, tersine bir iman bildirisi. bilgi ve refah düzeyinin artışıyla insanoğlunun evrensel medeniyetin üyeleri olabilmek için farklı ve ayrılıkçı kimliklerini terk edeceklerine dair Aydınlanma inancı. Bir zamanlar Marksistlere mahsus olan bu gerçek dışı rasyonalist inanç, artık dünyanın tamamında piyasa reformunun entellektüel tabanını oluşturmaktadır.

Artık özelleştirme için on yıl önce kopartılan gürültü kadar klişe olsa da demografik etkenlerin, göç artışını ekonomik bir gerekliliğe dönüştüreceği inancı, bu iddianın asıl temelini oluşturmaktadır. Yaşlanan Avrupa'nın düzenli göçmen girişinden faydalanacağı doğru bile olsa, bazı Avrupa ülkelerinin iş gücünün yüzde 10'undan fazlası işsiz olduğu düşünüldüğünde bu iddia inançlıcılıktan uzaktır. Zaten ekonomik getirileri büyük dahi olsa büyük çapta göç, politik açıdan büyük riskler içermektedir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında sınırların çok az önemi vardı ve iş gücünün de gerçek anlamda sermaye kadar dolaşım özgürlüğü vardı. Globalleşmenin bu süreci yalnızca sol görüşlü değil birçok ekonomist tarafından nostalji gibi değerlendirilmektedir; ama aynı zamanda demokrasinin kısıtlı, işçi sendikalarının zayıf ve toplumcu devletin henüz var olmadığı dönemlerdi. Oysa bugün toplumcu devletin ve işçi sendikalarının güçlü olduğu Avrupa'da seçmenleri sınırların kaldırılmasına ikna etmenin, oldukça tehlikeli ve zor bir iş olacağı kesindir.

A.B.D.'de liberal göç siyasetinin lehine demokratik bir görüş birliğinin olduğu doğrudur. Ancak Amerika'nın göçmenlere karşı açıklığı, Avrupa'da yinelenemeyecek bir başarıyı yani etnik kökenlerin ötesine geçen bir ulusal kimlik yaratabilme becerisini göstermektedir. Avrupa'daki kurumlar ulusal kimliklerini değiştiremez ama yaygın biçimde bu kimlikleri zayıflattıkları düşünülmektedir. Zayıflayan ulusal kültürler yeni gelenlerin asimilasyonundan doğacak zorluklarla başa çıkamazlar; etnik dışlama yo-

luyla kimliği destekleme uğraşındaki tehlikeli popülist politikalara zemin hazırlarlar. Eski zamanların mirası bağnazlıklarla delik deşik, geleceğinden ve dünyadaki yeri şüpheli olan Avrupa, kurumlarının meşruiyetinin ilk defa bu kadar geniş çapta sorgulandığı bir dönemde ulusal kimliklerini zayıflatmayı başarmıştır. Liberal ütopyanizmde deneye girişmek için bu çok tehlikeli bir noktadır.

Aşırı sağ liberal toplumlardaki savunmasızlığı iyi anlamıştır; merkez partiler ise bunun farkında bile değildir. Kibir, modaya uygun doktrin ve rahatlatıcı bir tarih cehaletinin birleşiminden güç alan Avrupa siyasetindeki elitler, tırmanmaktaki riskleri yadırtmaya kararlı görünüyor. Sonuç olarak birkaç sene içinde kıtanın büyük bir bölümünde iktidarı aşırı sağ ile paylaşırken bulmaları pek muhtemeldir. Bir kez daha Avrupa, en karanlık geleneklerini ortaya çıkaran yeni bir modernizm versiyonuna hayat vermeye kararlı görünüyor.

24 Haziran 2004

21

Avrupa'nın İyiliği İçin İngiltere Dışarıda Kalmalıdır

Ortak para birimi Euro'ya geçiş için bir referandum gelecek seçimlerden önce olası görünmemektedir, bunun başlıca nedeni de başkanlığı Irak savaşı sırasında büyük bir tehlike atlatan Tony Blair'in şansını daha fazla zorlamak istememesi olacaktır. Ancak Başkan yine geleceği ile kumar oynayacak olursa, gerçek Avrupalılar başarısız olmasını dilemelidir.

Bu, Britanya'daki Avrupa tartışmasının paradokslarından biridir. Britanya'nın Avrupa Birliği'ne entegrasyonuna karşı çıkanların çok azı, Britanya'nın Avrupa'ya yarı bağlı konumunun en olası etkisinin, Avrupa devletine benzer bir yapının evrimini hızlandırmak olacağını farkındadır. Aynı şekilde Britanya'nın Avrupa'daki kurumlara iyice dahil olmasını ateşli biçimde isteyenler, bunu yapmanın kurumlara zarar vereceğini ve Anglo-Amerikan modeline karşı Avrupa seçeneğinin gelişmesini engelleyeceğini anlayamamaktadır. Bu nedenle Britanya'nın Kıta Avrupası ile daha yakın ilişkiye girmek üzere attığı her adıma karşı çıkan Muhafazakar Parti'deki ahmaklar Avrupa federalizmine yardım ederken Britanya'nın tamamen bir Avrupa ülkesine dönüşmesini isteyen

idealistler, Avrupa'nın kendi yolunu izleme olasılığını zayıflatmaktadır.

Avrupa'nın kendi yolunda gitmesi çok önemlidir. Atlas okyanusunun ötesinden gelen fazlasıyla ciddi sesler korosu, Avrupa ve A.B.D.'nin kopmasının çok tehlikeli olduğunu ve böylesi bir eğilime direnilmesi gerektiğini söylemektedir. Oysa yanılıyorlar. Tek bir gücün hakim olduğu günümüzdeki dünya düzeni uzun süre sürdürülemez. Bush yönetiminin hırsları ne olursa olsun A.B.D., global emperyal bir rol için gerek askeri ve ekonomik gerekse kültürel açıdan uygun değildir. Yeni çok kutuplu dünya için daha belirgin bir rol oynayan Avrupa'ya ihtiyaç vardır. Avrupalılar ve Amerikalılar, Amerikan hegemonya çağının sona erdiğini kabul etmekle daha iyi olacaklardır.

Irak savaşının hemen sonrasında Amerikan hegemonyasının sona erdiğinden söz etmek çelişkili görünebilir ama Amerikan gücünün sınırları gösteren de bu savaş olmuştur. Irak'taki ilk askeri hareket dikkate değer bir başarı kazanmıştı ama Türkiye Amerikan güçlerinin girişine izin vermediğinden olduğu gibi idare edilmişti. Türk hükümeti, Amerika'nın önerdiği muazzam ekonomik teşviklere rağmen Amerikan güçlerinin girişine izin vermedi çünkü hükümetin neredeyse hiçbir seçeneği yoktu. Savaşa karşı Türkiye'de geniş çapta ve derin bir hoşnutsuzluk olduğundan başka bir siyasetin izlenmesi, yönetim açısından riskli olurdu. Washington'da Amerika'nın Müslüman ülkelerdeki halkın sesini gözardı edebileceğine dair tuhaf bir kibir var. Türkiye'nin tutumu ise bunun bir yanılğı olduğunu göstermektedir.

Amerika'nın askeri gücünün sınırları, savaş-sonrası Irak bağlamında da aynı ölçüde açıklığa kavuşmuştur. A.B.D. politikası, Irak halkının çoğunluğunun batı demokrasisi gibi bir yönetim istediğine ilişkin kanıya dayanmaktaydı. Bazı Iraklı sürgünlerin abartılı partizan tahminleri hariç bu inancın doğruluğuna ilişkin hiçbir zaman fazla bir kanıt olmadı ve savaş sonrasında çıkan olaylar da bunun tamamen dayanaksız olduğunu göstermiştir. Irak'taki Şii çoğunluk demokrasi istese bile, istedikleri batının liberal yönetimlerinden biri değil, İran'a benzer teokratik bir yöne-

tim olacaktır. Baas devletini yıkarak A.B.D. yalnızca zorba bir hükümeti devirmemiş aynı zamanda Orta Doğu'nun en uzun soluklu seküler yönetimlerinden birini de ortadan kaldırmıştır. Görünüşe bakılırsa bu şartlar altında gücün mollalara geçeceği akıllarına gelmemiş. Amerika'nın self-determinasyon hevesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da nasıl etnik milliyetçilik hareketinin kötü ruhunu ortaya çıkarmışsa, bugün de yeni muhafazakarların yönettiği A.B.D. politikası Orta Doğu'daki bastırılmış radikal İslam gücünü serbest bırakmaktadır.

Irak A.B.D.'nin içine düştüğü açmaz ile sonuçlanmıştır. A.B.D. güçleri işgal ordusu olarak hareket etmek üzere eğitilmemişlerdir. Pentagon'un her şeyden önde gelen 'güçlerin korunması'na ilişkin endişesi, askerlerin özgürleştirdiklerini iddia ettikleri insanlarla yakın ilişkiye girmekten alıkoymaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında Amerikan güçlerinin barış gösterilerine öldürücü saldırılarla yanıt vermesi şaşırtıcı değildir. Bu tür olayların, Baas yönetiminin çöküşünü izleyen anarşiye karşı mollaların etrafında toplanmış yerel güçlerin hızla artmasına neden olması çok muhtemeldir.

Açıkça anlaşıldığı üzere Amerikan askeri gücü bu gibi durumlarda ihtiyacı duyulan becerileri taşımamaktadır. Taşımış olsalardı bile yeterli kaynakları bulunmayacaktı. Muhtemelen savaşın başarısından etkilenmiş olan Rumsfeld doktrini, en son teknolojiyle donanmış küçük ve yüksek düzeyde mobil güçler talep etmektedir. Bu yalnızca A.B.D. ordusunda azaltmaya gitmek anlamına gelmektedir. Karmaşık ve kolonisel tipteki işgalin sürdürülebilmesi için gerekecek olan karadaki asker sayısı yeterli olmayacaktır.

11 Eylül saldırıları, Amerikalıları özgürlüklerinin azaltılması da dahil olmak üzere savaşın yüklerine karşı daha anlayışlı kılmış olabilir. Ama bu sonu gelmez kayıpları kabul edecekleri anlamına gelmiyor. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi bugün de Amerikan kültürü güçlü bir soyutlama siyaseti içermektedir. Ancak A.B.D. ülkede kontrolü elinde tutmak istiyorsa uzun vadeli ve geniş çaplı bir askeri varlık zorunlu görünüyor. Başka nasıl İran tipi bir re-

jiinin doğmasına engel olunabilir ve Irak petrolü üzerindeki Amerikan kontrolü sürdürülebilir ki?

Bush yönetiminin Irak'ta yaşadığı şaşkınlık, Amerikan düşünce yapısındaki daha geniş çaptaki tutarsızlığın bir örneğidir. Yeni muhafazakar ideologların etkisi altında A.B.D., sürdürmesi için gerekli güce ve azme sahip bulunmadığı emperyal bir misyonu gerçekleştirmeye girişmiştir. Amerikan emperyalizmindeki hiçbir şey yeni değildir. Koloniciliğe karşı görünse de A.B.D., Latin Amerika'da kurduğu hakimiyetin verdiği ayrıcalıkların tadını uzun bir süre çıkarmıştır ve klasik anlamda emperyalist bir yöntemle, gelişmekte olan ülkeleri sömürmek için IMF gibi uluslararası kurumlar üzerindeki gücünden faydalanmıştır.

Yeni olan tek şey A.B.D.'nin hırslarının ulaştığı boyuttur. A.B.D. dünyanın geri kalanına en çok bağımlı olduğu dönemde, tek hakimi olacağı global bir yönetim ile kendini emniyete almanın yollarını aramaktadır. Yale Üniversitesi'nden Paul Kennedy'nin 1987 yılında yayımlanan *The Rise and Fall of the Great Powers* adlı çalışmasında geliştirdiği Amerikan emperyalizminde sınırların zorlanmasına ilişkin teorisi vaktinden önce ortaya atılmış olabilir ama Amerika'nın emperyal hedefleri ile gittikçe zayıflayan ekonomisi arasındaki tutarsızlığı önceden görmesi bakımından dikkate değer.

Doların zayıflaması, A.B.D.'nin ne kadar savunmasızlaştığını gösteriyor. Bir yandan da Amerikan modelinin eşsiz üretkenliğine ilişkin iddiaların büyük ölçüde sahte olduğunun gecikmiş bilgisini yansıtıyor. Enron ve diğer Amerikan şirketlerinde yaşanan skandallar, sadece tüzel şirketlerdeki aşırılığın örneği olmakla kalmıyor. 1990'larda Amerikan kapitalizm modeline ilişkin abartılı iddiaların rakamlar üzerinde oynanmış olmasından kaynaklanabileceğini de akla getiriyorlar. Uluslararası yatırımcılar dolardan euroya kaçıyorlarsa bunun nedenlerinden biri de 1990'lı yıllarda aldıkları Amerikan kıymetlerinde dolandırıldıklarından duydukları kuşkudur.

Amerikan ekonomik modelinin ne ölçüde güvenilmez olduğunu göstermesinin yanı sıra, dolardaki gerileme çok kutuplu bir

dünyanın çoktan bir gerçeklik haline geldiğine işaret eden bir göstergedir. Suudi Arabistanlıların kaynaklarının bir bölümünü Avrupa'ya geçirmelerinin nedenlerinden biri, A.B.D.'nin Orta Doğu politikalarına besledikleri hoşnutsuzluk olabilir. Aynı şekilde Malezya devlet başkanı Mahathir Muhammed'in Malezya devlet petrol şirketinin dolardan euroya geçilmesi için geçenlerde yaptığı girişimde, Amerika'nın kontrolündeki global para yönetimine olan muhalefet etkili olabilir. Irak'ın para rezervlerini Eylül 2000'de dolardan euroya çevirdiğini anımsamakta fayda var. O dönemde uzman ekonomik görüş bunun pahalıya patlayacak bir hata olduğu kanısında birleşmişti. Aslına bakılırsa euro geniş çapta ilgi gördüğünden Irak rejimi bu değişimden güzel bir kar elde etti. Malezya bu örneği izleyecek olan ülkeler arasında belki de yalnızca ilkidir.

Amerikan kibrinin yarattığı etki, A.B.D. gücüne karşı bir muhalefetin oluşmasıdır ve Avrupa bu global tepkinin öncüsüdür. A.B.D. ilk Körfez savaşına karşı çıktığı için yardımı kestiği ve bu nedenle ekonomisi neredeyse mahvolan aşırı derecede yoksul ülke Yemen'in başına gelenleri hatırlatarak, belki küçük ülkeleri sindirmeyi başarabilir. Ancak Avrupa Birliği'ne aynı şekilde zorbalık yapması mümkün değildir. Euro'nun artan gücü bir yana, savaş ve barış meselelerine karşı Avrupa'nın takındığı tutum uluslararası toplumun -A.B.D.'nin tek taraflı kararlarını incelenmeksiz onaylatmak için yardımına çağırdığı temsili kurul değil; her uluslarüstü kuruluşta çoğunluğu oluşturan asıl topluluk- görüşlerini yansıtmaktadır.

A.B.D., dış politikada önlem alma amacıyla savaş açılmasını meşru gören tek devlettir. Karanlık Manici zulmü ile aşırı Pelagius'cu optimizminin tuhaf karışımının Amerikan politikasına bugün yabancı, itici ve tehlikeli bir biçim verdiğini tek düşünen Avrupa değildir. Rusya, Çin, Hindistan, Japonya, Afrika ve Latin Amerika'nın büyük bir bölümü ve tüm İslam dünyası aynı fikirdedir. Amerika'nın abartılı demeçleri ve zorbalıklarına karşı ölçülü bir diplomasi ile çekinmeden konuşarak Avrupa, aslında dünyanın geri kalanını da temsil etmektedir.

Dünyanın asıl ihtiyaç duyduğu, riyakar Atlantiklilerin öğütlediği gibi Avrupa ve Amerika arasındaki gerilimin sona ermesi değil, Amerika'yı dengeleyecek güçte bir Avrupa'dır. Kuzey Atlantik Paktı, yirminci yüzyılda Avrupa içinde meydana gelen çatışmaların ürünüdür: iki sivil savaş ve ardından gelen soğuk savaş. Artık bu anlaşmazlıklar geçmişte kaldığından Avrupa ve Amerika –ortak köklerine rağmen farklı yönlerle doğru gelişen medeniyetler– on dokuzuncu yüzyıldaki konumlarına geri dönüyor. Avrupa ve Amerika'yı ayıran yalnızca farklı ekonomik çıkarları ve dış politikaları değil; değerleri ve dünya görüşleridir. Avrupa'nın bakış açısının gerçeğe daha yakın olduğuna eminim, ama Amerikan dış siyasetine hayat veren yanılsamaları hiçbir argüman dağıtamaz. Bunu yalnızca tarih başarabilir.

A.B.D. gücünü frenleyen Avrupa'nın önünde iki büyük engel vardır. Bu engellerin ilki Avrupa'nın kendisidir. Güncel gücü yalnızca ekonomik sorunlarını kötüleştiren bir para biriminin yükünü taşıyan ve derinden ayrılmış olmasına rağmen tavandan tabana uyum gibi modası geçmiş fikirlerden vazgeçemeyen Avrupa Birliği, tutarlı ve etkili bir güç olarak hareket etmekten hiç olmadığı kadar uzaktır. Kendi içinde ilerici güçlerin yatağı sayılmaz. Birçok ülkede globalleşmenin toplumsal yan etkilerini, göçmenler ve azınlıklara saldırmak için kullanan aşırı sağ geri dönüyor. Askeri açıdan ise operasyonel anlamda hızlı yanıt verebilecek bir güç geliştirmekten hala çok uzak ve Avrupa hükümetleri, Avrupa Birliği'nin A.B.D. karşısında bağımsız hareket etme yeteneğini kazanması için savunma bütçesinde yapılması gereken büyük artırımları kabul edebileceklerine dair en ufak bir belirti göstermiyor. Avrupa uluslararası toplumun sesi haline geldi ve para birimi euro da dolar karşısında başarılı bir seçenek. Ancak dünyadaki gücü bakımından Avrupa Birliği A.B.D. karşısında etkili bir rakip olmaktan çok uzaktır.

İkinci engel ise İngiltere, özellikle de Tony Blair'dir. Buradaki zorluk Avrupa-yanlılarının belirttikleri gibi İngiltere başkanının euro hakkında referanduma gitmek için gerekli cesareti toplayamaması ve böylece Britanya'yı Avrupa'nın merkezine yerleştirme

hevesini gerçekleştirememesi değildir. Asıl sorun, Blair İngiltere'yi Avrupa'ya daha derinden entegre edecek olursa Avrupa Birliği'nin Amerika'ya karşı bugün zaten çok zayıf olan engelleyici bir güç olabilme olasılığını sıfıra indirmesi olacaktır. Blair, iktidara ilk geldiğinde birçok yorumcu onu Avrupa Hristiyan Demokrasi olarak tanımladı. Bu yorum doğru olmuş bile olsa bugün artık geçerli değildir. Dünya görüşüne bakılırsa Başkan Blair, artık iyi eğitilmiş bir neo-konservatiftir. Amerikan gücünün ilerlemeyi temsil ettiğini ve Avrupa'nın, Amerikan politikalarının karşısındaki en önemli engel olduğunu düşünmektedir. Blair, Britanya'yı Avrupa'nın kalbine taşıma düşünüyü gerçekleştirdiğinde, Avrupa Birliği'ni de geri dönülemez biçimde ayırmış olacaktır. Her önemli meselede Britanya A.B.D. ile karşılıklı bağlar geliştiren 'yeni' Avrupa ülkelerinin tarafını tutacaktır. Britanya, 'yaşlı' Avrupa'nın Avrupa Birliğini A.B.D.'den ayrı ve gerektiğinde ona karşı çıkabilecek nitelikte bir güce dönüştürme girişimlerini elinden geldiğince engelleyecektir.

Blair'in gündemine uyduğu sürece Britanya'nın Avrupa Birliği'ne entegrasyonu kayda değer tüm Avrupa projelerinin de sonunu getirecektir. Yalnızca dış siyaset ve savunmaya ilişkin meselelerde değil, ekonomik ve sosyal politikalarda da Britanya'nın hedefi Avrupa'yı Anglo-Amerikan modeline uygun olarak 'modernize' etmek olacaktır. Kıta Avrupa'sı zaman alacak ve karşılaştırılamayacak ölçüde halkın yararına olan hizmetlerin kaldırılması anlamına gelen zor bir sürece Britanya'nın kamu hizmetlerini benimsemeye zorlanacaktır. Bugün büyük ölçüde özelleştirilen ve çok sayıda yaşlı vatandaşı yoksullukla başbaşa bırakan İngiliz emekli maaş sisteminin erdemleri üzerine konferans dinleyeceklerdir. Amerikan dünya görüşünün medyaya hakim olmasını kolaylaştıracak biçimde iletişim endüstrilerinden devlet müdahalesinin çekilmesi talep edilecektir. Kısacası Britanya'nın son yirmi yılda A.B.D.'nin yapışkan bir kopyasına dönüştüğü sürecin aynıasını yinelemeleri istenecektir.

Hakkında kötü şeyler söylenen 'yaşlı Avrupa' Blair gibi Atlantikçilerin geriye götürecek görüşlerindense doğmakta olan çok

kutuplu dünyaya daha iyi uyum sağlayacaktır. Avrupa'nın bir geleceği varsa o da A.B.D.'ye alternatif olduğunda var olacaktır. Başkan Chirac bunu gerçekten anlayabilirse -Charles de Gaulle'ün ruhunda- Britanya'nın euro birliğine katılmasını veto edecektir.

19 Mayıs 2003

22

Geçmişe Bakıldığında Blair

Margaret Thatcher'la karşılaştırılacak olursa Tony Blair hiçbir zaman tarihte iz bırakamayacaktır. Blair, Thatcherizm'e halef olmaya girişip soluk bir taklidini pazarlamaktan öteye gidemedi. Thatcher'ın modernizm yolundaki güçlü yürüyüşü Thatcher-sonrası tasarılarla takip edilemedi. Tersine Thatcher'ın mirasını pekiştirmeyi hedefleyen Blair on yıldan daha uzun bir süre önce gücünü yitirmiş bir devrim yaratmak için haçlı hareketine girişti. Cüretkar konferans konuşmasında söyledikleri -'Yalnızca tek bir yöne gidebilirim. Geri vitesim yok'- Margaret Thatcher'ın 'bu bayanın dönmeye niyeti yok' konuşmasını akla getirebilir ama Thatcher'ın tarihi etkisi ve Blair'in boş hevesleri arasında hiçbir benzerlik yoktur. Buna rağmen partisindeki bir başkaldırı ve kibrinin halkın tepkisini çekmesi sonucunda Thatcher'ın gücünü yitirmesi gibi Blair'in de gücü karşı koyulamaz bir biçimde ellerinden kayıp gitmektedir.

Bunun nedeni Blair'in fikirlerinin tükenmesi değildir. Tory'lerin yıkımını tamamlamak için bir ideolojiye ihtiyacı yoktur ve böyle bir ideolojisinin olmaması da eski muhafazakar seçmenlerin desteğinin güvenceye alınması bakımından yararlı olmuş ola-

bilir. Tony Blair, Blairizm çöktüğü için tehlikede değildir, çünkü böyle bir ideoloji zaten hiç var olmamıştır. Savunmasızlığı, politikacıların ortak beceriksizliği olan ve başarı yolunda büyük bir engel teşkil etmeyen güvenilmezliğinden kaynaklanmıyor. Blair gelecek seçimlerden çıkamazsa nedeni, yargılarının tutarsız görülmesinden olacaktır. Britanya'yı gereksiz ve kazanılamayacak bir savaşa sokmasının sonuçları açıklık kazandıkça yetkileri gittikçe daha fazla tehlike altında olacaktır. Peşindeki saldırgan basın ile Blair, giderek artan bir biçimde gerçekten kopmuş gibi görünebilir ki, böyle bir algılayış Thatcher'ın sonunu getirmiştir.

Bir bakış açısına göre Blair'in konumu, Thatcher'inkinin hiç olmadığı kadar güçlüdür. Muazzam bir çoğunluk tarafından destekleniyor ve muhalefet edeni yok. 1980'lerde Sosyal Demokrat Parti'nin oluşumu sırasında meydana gelen İşçi Partisi'ndeki ayrılık, Tory hegemonyasını sağlamlaştıran en önemli tek etkidir. En kötü zamanlarında bile İşçi Partisi'nin durumu bugün Tory'lerin olduğu kadar belirsiz değildi.

Muhafazakarlar, açıktan açığa kurumlar partisiydi, ama Thatcher'ın Britanya'daki kurumlara –işçi sendikalarının yanı sıra üniversiteler, BBC ve İngiliz Kilisesi- saldırısı, Tory'lerden uzaklaşmalarına ve Blair'in gruplaşmalarına karşı savunmasız kalmalarına neden olmuştur. Tory'ler Sendika'nın partisiydi ama alay ettikleri seçim sisteminin inceliğiyle var olabildikleri İskoçya ve Galler'den tam anlamıyla silindiler. Tory'ler büyük işlerin partisiydi ama Avrupa Birliği'ne karşı yürüttükleri kampanyaların akıl almazlığı desteğin kaçmasına ve bir bölümünün Blair'e kaymasına neden olmuştur. Tory'ler teşkilat partisiydi, bu konumlarını Thatcher'ın İngiliz kurumlarına karşı düşmanlığı iktidarının son yıllarında bir saplantıya dönüşünce kaybetmişlerdir. Blair'in stratejisi, var olan kurumları asimile ederek yeni bir teşkilat meydana getirmektir ve bir süre için kimsenin ümit etmediği kadar başarılı oldu.

Bu bakımdan Thatcher'dan güçlü olan Blair, diğer alanlarda ise dikkate değer ölçüde zayıftır. Thatcher iktidardan düştüğünde, seçim bölgelerinde geniş ve sağlam bir desteğe sahip olmanın

yanı sıra partisinde oldukça seviliyordu; kabinede bile Thatcher'a gerçekten bağlı olanlar vardı. Blair ise tam tersine seçmenler tarafından güvenilmez bulunuyor ve hor görülüyor; kabinede ise desteğine güveneceği kimse bulunmuyor. En son girişiminde destek için Peter Mandelson, Stephen Byers ve Alan Milburn gibi eski kabine üyelerini avlamak zorunda kalmıştır.

Özdeşleştirildiği gibi Thatcher'ın serbest pazara ilişkin görüşleri daima katı değildi. Partisinin lideri oluncaya kadar görüşlerini o zamanki birçok umutlu Tory'den ayırmak çok zordu; ama görevi sırasında edindiği dünya görüşü, partisinin ve seçmen kitlesinin önde gelen kesiminin sezgileriyle kesişiyordu. Oysa İşçi Partisi hiçbir zaman Blair'e ısınmadı. Başarılı olacağını düşündüklerinden ona katlandılar. Blair'in Tina nakaratına ilişkin artık gittikçe histerik olmaya başlayan etkileyici sözleri –Neo-liberal modernleşmenin 'Hiçbir Alternatifi Yoktur'– Thatcher'a oy veren seçmen kitlesindeki o grupları bile soğutmaktadır. Partisinin ve ülkesinin görüşlerinden umarsızca uzak bir liderin ne gibi bir yararı olabilir ki?

Medyada yansıtılan kişiliği ne kadar yapmacık da olsa Thatcher, çağının ruhunu temsil ediyordu. Savaş sonrası İngiliz uzlaşmasının geri dönülemez biçimde bozulduğunun farkına varmıştı. Bunu anlayan ilk politikacının Thatcher olmadığı doğrudur. İkinci Dünya Savaşının bitiminden beri İngiltere'yi yöneten Keynes'çi ekonomik yönetimin ve korporatist kurumların artık geçerliliklerini yitirdiğini ilk anlayan Denis Healey olmuştur. Fakat Thatcher, İşçi Partisinin yapamadığını yapmış ve hakim görüşü kırmayı başarmıştır. Sonuç ise İngiliz siyasetinde devrim niteliğindeki bir değişim olmuştur. Thatcher'ın politikaları, devrimlere has tüm kusurları ve bedelleri içermekteydi, ama geçmişten gerçek bir kopuşu temsil ediyordu. Blair'in politikaları için aynısını kim söyleyebilir ki?

Daha derin bir düzeyden bakıldığında Thatcher'ın İngiltere'ye ilişkin görüşü geçmişe dönüktür. Bir yandan Amerikan tarzı ferdiyetçi kültüre destek verirken öte yandan savaş sonrası Britanya'sının baskıcı geleneklerine dönmüştür. İkinci Dünya Sava-

şı'ndan sonra benimsenen ekonomik düzeni reddetmesine rağmen, bu düzenin yarattığı tipte bir toplumu yeniden oluşturmaya düşlemiştir. Ama 1950'lerin sosyal muhafazakarlığı ile savaş sonrası ekonomik düzen yakından ilişkilidir. Thatcher'ın nostaljiyle baktığı modası geçmiş banliyö cenneti, İşçi Parti iktidarının ürünüdür.

Thatcher'ın projesindeki en derinlerdeki çelişki, geçmişin otoritesine dayanarak toplumu yenilerken ekonomiyi kökünden değiştirme girişimidir. Ekonomik yaşam, serbest seçimler ve sınırsız tüketimin zevklerine; görev başındaki aile yaşamı ve acılı kısıtlamalara dayandırılacaktı. Hayata geçirilmesi olanaksız bir birleşimdi ve anlaşmazlıklar baş gösterdiğinde ise Thatcher'ın sonunu hazırlamıştır. Ekonomik politikaları, kendi görüşlerine göre yeniden biçimlendirdiği partisini gereksiz kılacak ölçüde toplumdaki değişimi hızlandırmıştır. Britanya'ya katı bir modernizasyon sürecini dikte etmekte başarı kazanmış olsa da en uzun ömürlü mirası kendi partisine ihtiyaç duymayan bir ülkeye hayat vermesi olarak görülebilir.

Blair, partisini hiçbir zaman Thatcher gibi büyülemedi ve belki de bu nedenle de daha az zarar verdi. Torilerin tersine İşçi Partisi kendini yenileyebilir ama yalnızca bunu fark etmesiyle bile Blair tehlikeli bir olasılık haline gelmiştir. Bütün o yeni girişim ve büyük fikir konuşmalarıyla Blair durumunu kurtaramaz. Hasar zaten verilmiştir ve geri dönüşü yoktur.

Blair, konumuğun kaderini tayin edecek adımı da kendisi atmıştır. Britanya'yı Irak savaşına sürüklediğinde şansını George W. Bush'dan yana kullandı, fakat bu jestinden ötürü hiçbir minnettarlık bekleyemez. Washington'daki yeni muhafazakarlar Bush'u Birleşmiş Milletler'in yolunu seçmeye ikna etmesinden ötürü Blair'den hoşlanmıyor. Devlet kurulmasına ilişkin gereksinimi sürekli olarak gündeme getirmesi ise Donald Rumsfeld gibi Amerikan milliyetçilerinde derin güvensizlik yaratmıştır. Bush'un Karl Rove gibi katı ve kararlı pragmatist stratejistleri savaşın başkanlık şansına zarar vereceği konusunda Blair'i uyarmış olsalardı, tereddütsüz savaşa noktayı koyacağı şüphe götürmez.

Söz konusu Bush olduğu sürece Irak, dolayısıyla da Blair gözden çıkarılabilir. Başkan, savaşa meşru bir görüntü vererek Bush'a paha biçilmez bir yardımda bulunmuştu. Savaşın nedenlerini açıklama hususundaki yeteneği ise çoğunlukla övgüye değer bulunmuştur, ama savaşın temel nedeni olarak toplu imha silahlarını göstermeye ilişkin avukatımsı netliği yönetimin zorluklarını daha da kötüleştirmiştir. Paha biçilemeyen bir değer iken, Blair utanç kaynağı olma yolundadır.

Britanya'da Hutton soruşturmasının Başbakan'a ciddi bir zarar vermesi pek olası olmasa da, kümülatif etkisi Başkanın konumunu zayıflatacaktır. Davanın kapsamı Dr. David Kelly'nin ölümüyle ilişkili olayların araştırılmasıyla sınırlandırılacaktır ama soruşturmanın da gösterdiği gibi Blair, Saddam Hüseyin'in Britanya'ya yönelik tehdidinin -elbette ki böyle bir tehdit varsa- doğasına ilişkin uzman görüşüne başvurmadan savaşa katılma kararı almıştır. Bunun yerine kendi ahlaki pusulasına güvenmiştir. Nihayetinde en derin zarara yol açan da bu açıklama olmuştur.

Halkın eğilimlerini sezmek dışında daha fazlasını yapıyor gibi görünen Tony Blair'in popülaritesi zirvedeydi. Muhalefette çok işine yarayan her işe ve herkese karşı bukalemun gibi olma yeteneği, iktidarda olduğu ilk birkaç yıl boyunca da işine yaramıştır. O süreç boyunca Blair'in ince ayarlanmış anteni neredeyse kusursuz görünüyordu. O dönemdeki başarısı, kişisel inançlarını kullanma gereksinimi duymadan, yalnızca olaylara tepki vermesiyle ilgili olabilir.

Zaman zaman Başbakan'ın hiçbir siyasi inanç taşımadığı söylenir, ama inandığı şeyin siyaset olmadığını söylemek onu daha iyi tanımlar: o, doğru ve yanlış ayırmakta kendi kapasitesine inanmaktadır. Tüm siyasi meselelerde kusursuz şekilde zamane adamını oynayan Blair, uluslararası ilişkilerde temel ahlak meseleleri olarak kabul ettiği konularda inatçı ve ihtiyatsızdır. Bazıları bunun hayranlık uyandırıcı bir özellik olduğunu düşünebilir, ama Blair'in durumunda olduğu gibi basite indirgeyici bir dünya görüşü ile birleştiğinde ise çok tehlikeli bir özelliktir.

Blair'in sonucu ne olursa olsun A.B.D.'nin Irak müdahalesine destek vermeye önceden karar verdiği aşikardır. Bu kararı, jeopolitik nedenlerle haklı çıkarılmıştır –tek taraflı Amerikan müdahalesinin uluslararası sistemde korkunç sonuçları olacağını iddia etmiştir– ama Amerika'ya verilecek İngiliz desteğinin Başbakan için her şeyden önde gelen ahlaki bir zorunluluğa dönüşmesi çok eski değildir. Gerçekçi siyaset uygulaması olarak başlayan A.B.D. politikalarına verdiği uzlaşsımsız destek, kısa zamanda ahlaki bir mücadeleye dönüşmüştür. Aslına bakılırsa Blair, Bush'un uğursuz Irak macerasının ahlaki doğruluğunun ispatlanmasına çalışırken siyasi geleceğini de riske atmıştır.

Bu noktada Blair ve Thatcher arasında doğru bir paralellik kurulabilir. Thatcher da özellikle seçim vergisi olmak üzere kendini belirli politikalarla özdeşleştirdi ve başarı yolundaki tek engelin yeterince kararlı davranılmaması olacağına kendini inandırdı. Oysa felaketinin kaynağı değişmeyen tutumudur, çünkü kibirli ve irrasyonel biri olarak algılanmasına neden olmuştur. O noktadan itibaren de kararları güven uyandıramamıştır. Blair de çoktandır aynı mutsuz konumu paylaşıyor; Irak'tan gelen haberler düzenli olarak kötüleşirken kararlarına duyulan şüphe de giderek güçlenmektedir.

Tıpkı Thatcher gibi Blair'in de dış kişiliği medyanın ürünüdür: hoplayıp zıplayan Bambi, yorgun Sezar'a dönüşmüştür – ama karikatürlerin hiçbiri halkın bakışının ardındaki karmaşık gerçekliği yansıtamıyor. İşçi Partisini, Thatcher dönemindeki doğruların temsilcisi yapacağına dair kendi kendine verdiği misyondan sapmamaktaki ısrarı ise yeterince inandırıcı olamıyor.

Blair'in Thatcher'ın döneminden beri tarihin ilerlediğini ve değiştiğini anlamaması mümkün olabilir mi? Ya da mesajı partisi tarafından reddedildiğinde partisine arkasını dönebilmek ve kovulan peygamberi oynamak için son bir çırpınış olarak mı zemin hazırlıyor ?

Bugün Blair Margaret Thatcher'dan çok John Major'a benzetilmektedir. Blair'in yeni kampanyası (*Sunday Times* İşçi Partisinin

konferansının arifesinde ilk sayfaya taşımıştı) ‘gereksiz yol çalışmalarına sıkı önlem’ ile geçenlerde yaptığı çıkış, ürkütücü biçimde son Major yönetiminin sıcak günlerini anımsatmaktadır.

Major’ın sonunu getiren tek bir karar olmuştu – ekonomik açıdan elverişsiz bir düzeyde döviz kuru sistemine gidilmesi. Hükümetinin iktidardan düşüşü, İngiliz tarihindeki en kötü örneklerden biridir. Şimdiye kadar Blair, partisini böylesine umutsuz bir noktaya getirmedi ama lider olarak kaldığı sürece İşçi Partisi’nin durumu giderek kötüleşecektir.

6 Ekim 2003

23

Thatcher'ın Hayaletinden Kurtulmak

Bir zamanlar Francis Bacon sağı oy verdiğini, çünkü sağın kötü işin en iyisini çıkardığını söylemişti. Tıpkı ressamın gözlemleri gibi, bu örnek de artık siyasetten kaybolmuş bir bakış açısını yakalamaktadır. İnsanlığın düzeltilemez kusurları olan bir tür olduğu fikri bugün artık tabu olsa da, son iki yüz yılın büyük bir bölümünde sağ kanadın temel ilkesi bu fikirdi. Ancak 1980'lerde Tory partisi on dokuzuncu yüzyıl ferdiyetçiliğini canlandırmaya ilişkin anakronistik deneye giriştiğinde, bu ilke terk edilmiştir.

Margaret Thatcher'ın bakış açısının temelinde insanın kusurlu doğasına ilişkin anlayış değil, ilerlemeye olan militanca bir inanç yatmaktadır. Ona göre Britanya'nın –sonraları bakış açısı daha kibirli ve fantastik bir hal aldığı da tüm dünyanın– ihtiyaç duyduğu şey, kapitalizm ruhunun tüm toplum tarafından desteklendiği kalıcı bir devrimdi. Bu iyimserlik dolu felsefeyle donanan Thatcher, ülkesinde katı bir modernizasyon hareketini zorla uygulama yoluna gitmiştir. Sonuç ise liderliğine mal olan ve neredeyse partisini mahveden travmatik bir süreç olmuştur. Ondan sonra hiçbir muhafazakar lider, nefret dolu bir kuru kalabalığa

dönüşen partinin düşüşünü yavaşlatamamıştır. John Major, partiyi ana görüşe taşımakta nasıl başarısızlığa uğradıysa William Hague ve Iain Duncan da partiyi sağ görüşle yönetme girişimlerinde daha iyi bir sonuç elde edememişlerdir. Ana kraliçeye yapılan darbeye sadakat bağlarının zarar gördüğü parti yönetilemez hale gelmiştir.

Kendisinden önceki üç muhafazakar liderin yapamadığını Michael Howard başarabilir mi? Liderliği Tory'lerin yeniden makul düşünceye dönüşlerinin işareti olarak karşılanmıştır. Howard, muazzam deneyime sahip usta ve kararlı bir politikacıdır. Cambridge'den akramı Kenneth Clarke'ın tersine deneyimleri üzerinde dikkatle düşündüğünün işaretlerini göstermektedir. Muhalefetsiz başa geldiği ve liderliğinin seçmen bölgelerinde çok büyük tepki uyandırmadığı göz önüne alındığında belki de partiyi birleştirebilecek ve sonunda etkili bir muhalefet konumuna yaklaştıracaktır; ama partiyi iktidara taşıyabilir mi? Geçmişte Thatcher'ın görüşlerinin sadık savunucusu olması, sıklıkla söylendiği gibi Tory'li etkin siyasi grupların sempatisini kazanmasına yardımcı olabilir ama bu, partiyi düzlüğe çıkaracaksa kazanmak zorunda olduğu kararsız seçmenlere ulaşmasını kolaylaştırmayacaktır.

Howard'ın çaba sarf etmeksizin başa gelişine ilişkin medyaki mutluluk çığlıklarına aldırmamak mantıklı olacaktır. Geçenlerde yapılan kamuoyu anketlerine bakılırsa Tory'ler tehlikeli sorunlarla karşı karşıyalar ve hala dibe vurmuş sayılmazlar. Howard parti birliğini sağlamaya ilişkin verdiği sözleri tutamayacak olursa, Duncan Smith düşürüldüğünden beri küskün olan seçmen gruplarının öfkesiyle karşılaşacaktır. Howard partisinin sadakatini elde etse dahi, ödeyeceği bedel geçmişte yeni İşçi Partisi'ne ve bugün de liberal demokratlara kaçırdığı seçmenlerini yeniden kazanma şansını yok etmek olacaktır.

Önümüzdeki iki yıl içinde seçimlerde üçüncü ezici yenilgiyle karşılaşp Tory'lerin hala dış dünyadan kopuk çaresizliklerinde kapalı kalmaları tamamıyla öngörülebilir bir olgudur.

Ancak başka bir senaryo daha mümkün olabilir. Howard, Thatcher'ın hayaletinden kurtulmuş bir Tory liderine dönüşebilir.

Sağ kanattaki sağlam referansları, partinin kendilerini modernleşmeye adanmış olan üyelerinin tahmin edilebileceği gibi akıllarından bile geçmeyen bir başarıya ulaşarak partinin Thatcher geçmişine kesin bir nokta koymasına yardımcı olabilir. Bunu başarabilirse, Thatcher döneminin geçerliliklerini yitirmiş doğrularına saplanıp kalmış Tony Blair'in İşçi Partisi karşısında önemli bir avantaj kazanacaktır.

Genel olarak Tory'lerin ana siyasi görüşe yeniden katılabilmelerinin tek yolunun Blair-tarzı bir dönüşüm geçirmeleri olduğu düşünülmüştür. Oysa bu stratejinin Tory'ler için hiçbir gelecek vaad etmediği kolayca anlaşılabılır. Seçmenlerin her iki partinin de son on yılda sunduğu yeni-liberal bulamaçtan daha farklı bir şeyin beklentisine girdiği bir dönemde Thatcher'ı taklit eden Blair'i taklit etmek geçilmesi mümkün olmayan bir tuzağa adım atmak olacaktır.

Blair'in Tory seçmenlerini kazanmaktaki ilk başarısı, Thatcher'ı taklit etmesinden kaynaklanmış olabilir, ama tarih o zamandan beri ilerlemeye devam etti. Tory'ler için Thatcher'lı geçmişlerini gömmek bir zorunluluk haline gelmiş iken yeni İşçi Partisinden Thatcherizm ithal etmeleri pek de akıllıca bir hareket olmayacaktır.

Tory içindeki modernleşme yanlıları için önemli olan 'daha nazik ve yumuşak' bir Muhafazakar Parti imajı, politikaya arka pencereden bakmaktır. Michael Portillo'nun serbest pazar ekonomisi ile sosyal liberalizmi kaynaştırmaya ilişkin oldukça iyimser görüşünün entellektüel bir cazibesi olsa da, -ironik olarak Portillo'nun geçmişte aşırı sağ görüşünün savunucusu olduğu da düşünülmürse- modernleşme sürecinin yalnızca liberal değerlerin devam eden ilerleyişi anlamına gelebileceği, kesinlikle iyi düşünülmüş bir görüştür. Westminster'in şarap evlerinin ve beyin takımlarının haricinde bu görüşün pek bir geçerliliği yoktur. Aksine emekli maaşları ve üniversite harçlarına ilişkin sol görüşü çağrıştıran vaatler ile suça ve barınma sorununa karşı takınılacak kararlı bir tutumu birleştiren siyasi bir gündem inanılmaz ölçüde başarılı olabilir.

Howard, Duncan Smith döneminde beceriksizce başlatılan politikaları pek muhtemel görüldüğü gibi akıllıca geliştirebilirse, yeni İşçi Partisinin açıkça altından kalkamadığı şeyi başarabilir ve Thatcher-sonrası gerçek bir gündem oluşturabilir. Portillo'nun soylu görüşünün tersine, bu on dokuzuncu yüzyıl ferdiyetçiliğinin yeni bir varyasyonu olmayacaktır. Devletin gücünün merkezi olduğu daha katı bir modernleşme sürecini içeren farklı bir popülizm yorumu olacaktır.

Birçokları bu yeni Tory popülizmini itici bulacaktır. Hem sosyal demokratlar hem de Thatcher'ın gerçek destekçileri arasında kamu hizmetlerine ilişkin eski-solcu tutumlarla sosyal otoriteryanizmin bu karışımı öfke yaratacaktır. Kulağa hoş gelmeyen bir birleşim olabilir, ama gücünü hafife almak büyük bir hata olur. Hızlanan globalleşmenin yarattığı kaotik ortamda sağ kanat popülizminin gelişebilmesi için her türlü koşul mevcuttur. Howard'ın getireceği yorum, seleflerini yenilgiye uğratan hayati nitelikteki muammayı -partideki sadık kitleyi muhafaza ederken seçmenlerin geniş çapta desteğini kazanabilmek- çözmesine olanak verebilir.

Yalnızca birkaç yıl önce safdil yorumcular Gladstone'un yeni barış ve serbest ticaret çağından söz ediyorlardı. Bir bakıma Birinci Dünya Savaşından önce var olan globalleşmiş dünya geri döndü; ama coşkulu Blair taraftarlarının ilan ettiği ideal halden çok uzak. On dokuzuncu yüzyılın sonları gibi, yirmibirinci yüzyılın başları da jeopolitik anlaşmazlıkların ve koloni savaşlarının zamanı olmuştur. Azalan doğal kaynakların kontrolünün ele geçirilmesi, büyük güçlerin başlıca hedefidir; ve Büyük Oyun yeniden Orta Asya'da ve Körfez bölgesinde oynanmaktadır.

Kapitalizmin zaferinin demokrasiyi getireceği varsayılan Rusya'da yeni bir otoriteryanizm doğmaktadır. Vladimir Putin'in rejimi, batı kapitalizminin zaferi yolunda bir durak olmadığı gibi artık komünist geçmişe dönüş de değildir. Yirmibirinci yüzyıl için örnek bile teşkil edebilecek demokrasi ve zorbalığın karışımı olan yeni bir hükümet biçimidir.

İlerleyen globalleşme, yalnız dağınık ve etkisiz anti-kapitalizm hareketinde değil, belli başlı partilerde de güçlü bir siyasi tepki yaratmaktadır. Her iki partinin de Sarı Tehlike'yi canlandırmakla meşgul olduğu A.B.D. başta olmak üzere koruyuculuk yükseliştir. Tüm siyasi partilerin göçmen girişini önlemek için gereken her şeyin yapılacağını vaad ettiği Avrupa'da ise hemen hemen her ülkede göç, temel bir siyasi meseleye dönüşmüştür.

Tahmin edilebileceği gibi globalleşmenin sarsıcı etkilerine karşı oluşan siyasi tepki, güçlü bir devlet için artan bir talep yaratmaktadır. İnsanlar piyasa tercihlerinin garantörü olarak değil, emniyetsizliğe karşı koruyucu olduğundan devlete dönüyorlar. Geçmişte olduğu gibi bugün de ekonomik modernleşme süreci ile etkin ve çoğunlukla otoriter devlet yakından ilişkilidir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında bu gerçeği ilk anlayan Kıta Avrupa'sının sağ kanadıydı. Yüzyıldan daha uzun bir süre sonra Britanya'da modern devleti yeniden biçimlendiren bir defa daha sağ kanat olabilir. Bu olacaksa da, model Gladstone'unki değil, Bismarck'ın modeli olacaktır.

Yeni İşçi Parti, tıpkı bir saygınlık nişanı gibi Thatcher'ın ekonomik siyasetini kucaklamıştı, ama bu artık bir yükümlülüktür. Blair, lider olarak kaldığı sürece kesin görüldüğü gibi, hükümet 1980'lerin siyasi doğrularına sıkı sıkıya bağlı kalırsa siyasi inisiyatif yeniden Tory'lere geçecektir. İtinayla taklit ettikleri Thatcher'cılar gibi yeni İşçi Partisi de tarihteki mağluplar arasında yerini alacaktır.

Howard'ın liderliğini bekleyen zorluklar bilinmektedir. Muhafazakar Parti ortalama altmışlarında olmak üzere genel olarak yaşlıdır. İçler acısı performansları ve rahatsız edici anti-Avrupacılıkları neticesinde büyük şirketlerin bağışlarını kaçırdıklarından finansal açıdan çok parlak durumda değiller. Artık önemli ölçüde aleyhlerine olan salt çoğunluk sisteminden ötürü, yeniden iktidarı kazanabilmek için seçmen dağını fethetmeleri gerekiyor. Liberal yorumcuların geniş ölçüde kabul edilen fikirlerinin tersine Howard'ın hoşgörüsüz bakan olarak edindiği ün belki de onun için artı bir nitelik olabilir; ama bu doğrultuda David Blunkett'in

gittiğinden ne kadar daha ileriye gidebileceğini görmek zor. Her şeyin ötesinde, Howard yeni Tory lideri olarak seçilirse partisine kabuğunun dışına çıkarak ülkedeki merkez tabana ulaşma ihtiyacını kabul ettirmesi gerekecektir.

Bu cesaret isteyen bir görev olabilir, ama Howard'ın başarıya ulaşma şansını düşünmeksizin gözardı etmeyeceğim. Büyük İngiliz toplumu üzerine hüsnükuruntuya kapılmak kolaydır. Bazı bakımlardan, liderlerinden dikkate değer ölçüde daha anlayışlı oldukları doğrudur. Cinselliğe karşı rahat tutum, artık ulusal karakterin bir parçasıdır. İngiliz kültürü kaygısız ve hazcıdır; borçların ve hafif uyuşturucuların etkisi altında gelişmiştir ve Viktoryen değerleri belleğinden silinmiştir. Ama bu nitelikler onu liberal yapmaz. Birçok seçmen, hükümetin zevklerine müdahale etmesi için bir neden görememektedir, ama yasaları bozan ve dışarıdan gelenlere karşı tutumlarında affedici değillerdir.

Aynı şekilde, İngiliz toplumu geçmişte olduysa bile artık değerleri bakımından sosyal demokrat değildir. Özelleştirme konusunda Thatcher'dan kalma dogmalara ayıracak zamanı yoktur ve Blair'in yüksek öğretim, emekli maaşları ve belki NHS'e ilişkin Thatcher'cı politikalarına öfke duymaktadır. Yüksek vergilerden hoşnut değildir ve refah içindeki çoğunluk faydalanmadığı sürece yeniden paylaşım ile ilgilenmemektedir. Thatcher'ın tersine halk, toplum adı verilen bir şeyin varlığından kuşku duymamaktadır; ama toplumdan anladığı kendi gibi insanlardan ibarettir.

Kararsız seçmenin oyunu kazanmayı amaçlayan her parti lideri, var olan politik kategorilere uymayan karmaşık tutumlara karşı hazırlıklı olmalıdır. Cinsellik ve uyuşturucu konusunda 'liberal'; göç ve yasalara itaat hususunda ise 'gericidir.' Bazı kamu hizmetlerine bakışıyla eski işçi parti görüşünde ama onlar için ödenmesi gereken vergilere olan tutumlarında gönülsüzdürler. Güzel bir resim gibi görünmeyebilir, ama politikada merkez taban varsa, o taban budur.

Howard'ın popülizminin yararı, bu İngiliz çoğunluğa hitap edebilmesi ve aynı zamanda Tory'lerin kalbi olan ana grup tarafından kabul edilebilir olmasıdır. Hague'i nostaljiye yaklaşan bir

bakış açısıyla değerlendirmek moda olmuştur ve şüphesiz Duncan Smith ile karşılaştırıldığında dahi bir liderdir; fakat Tory'leri, derinden zarara uğratacak bir parti demokrasisiyle bırakmıştır. Parti liderinin seçilmesi için miras bıraktığı yöntemler bu ödülün Kenneth Clarke'a verilmemesine ilişkin ilk hedefi başarıya götürdüğü gibi partinin en geriye dönük kesimini de serbest bırakmıştır. Böyle yaparak Britanya'nın dönüşmüş olduğu ülke ile aralarında zayıflatıcı bir kopukluk yaratan bir yapı yaratmış oldular.

Selefleri gibi Howard'ın da seçmenlerin öfkelerini yatıştırması gerekmektedir. Lider olarak gelişini onaylamaları için onlara fırsat verilmesi için ısrarı bu gerçeğin tamamıyla farkında olduğunu gösteriyor, ama onu bekleyen bir tehlike varsa dahi, bu yönden gelmesi pek muhtemel görünmüyor. Partisine dayatmaya kararlı görüldüğü popülist modernleşme süreci en cahil üyelerinin çıkarları ve önyargılarıyla örtüşmektedir. Birçok seçmen gibi Tory'nin taşralıları da daha yüksek emekli maaşları ve çocukları için yüksek düzeyde devlet destekli üniversiteler istemektedir. Bu yeni politikaları içeren Thatcherizm'den kayış hareketini memnuniyetle benimseyeceklerdir. Howard'ın karşısındaki tehlike daha çok, uzun yıllar içerisinde oluşturdukları yalan dolu düzenin alışkanlıklarından kopmakta güçlük çekecek olan parlamentodaki meslektaşlarından gelecektir. Thatcher'ın devrilmesinin yarattığı etki, Tory partisine sadakatsizlik kültürünün yerleşmesidir. Sadakatsizlik artık partinin derinlerine işlemiştir ve kökünden temizlenmesi de olanaksız olabilir.

Yine de Howard'ın Tory'lere yeniden güç vermek gibi yinelenmesi mümkün olmayan, gerçek bir fırsatı var. Kendine özgü popülizmi, başarının seçmen kitlesinin daha temel içgüdülerini harekete geçirirken pohpohlanmasına dayandığı siyasi kültüre iyi uyum sağlamış gibi görünmektedir. Sonunda başarısızlığa uğrasa dahi kötü işin en iyisini çıkarmış olacaktır.

10 Kasım 2003

24

Yeniden Gösteri Toplumuna Dönüş

Tony Benn ve Jeffrey Archer'ın çok fazla ortak noktası yoktur. Sofu parlamenter ve Tory partisinin gösterişli eski başkanı çok farklı çevrelerden gelmektedir. Kariyerleri ise karşılaştırılmaz. Her ikisinin de mizahtan yoksun olması dışında kişilikleri daha farklı olamazdı. Bu farklılıklara rağmen, çok önemli bir bakımdan benzerdirler. Her ikisi de bugün kişiliklerini ve hayat tecrübelerini, tıpkı bir medya ürünü gibi pazarlamaktadır.

İkisi de günlüklerini yayımlamışlardır: Archer, Belmarsh hapisanesindeki cezasının ilk yirmi iki gününü yazarken Benn 1991'den 2001'e kadar olan on yılını yazmıştır. İkisi de bir çeşit tiyatro gösterisinde yer alarak kendilerini oynadılar: Archer yarı kurgu olan dış kişiliğinin hayali bir versiyonu olarak görüldüğü hapisaneye girmeden kısa bir süre önce sahnelenen bir oyunda ve Benn ayırt edici özelliği olan piposu, bir fincan çayı ve benzersiz tuhafılıkta ve sevimlilikteki fikirleriyle görüldüğü tüm ülkede yayınlanan tek-adamlık şovunda.

Uzun zaman önceden belirsizleşen siyaset ve eğlence arasındaki sınır günümüzde tamamen yok olmuştur. Enoch Powell'ın iddia ettiği gibi tüm siyasi kariyerlerin başarısızlıkla sonuçlandığı

artık doğru değil. Tam tersine başarısız olan politikacılar, eğlence dünyasında yerlerini alıyor. Ağzında bakla ıslanmayan gazetecilerin ve röntgenci televizyonun güncel medya kültüründe itiraf günlükleri ve günah çıkartan yaşam öykülerini yayımlayan eski politikacılar, kendilerini pazarlayabilecekleri bir ürüne dönüştürmeye çalışan herhangi birinden çok da farklı degillerdir. Tony Benn ve Jeffrey Archer'dan daha fazla Edwina Currie ve Ulrika Jonsson farklı dünyalarda şöhretin zenginliklerinden yararlanmışlardır, ama birinin bir zamanlar politikacı diğ erinin ise televizyon spikeri olduğu gerçeği, her birinin geçmişinden nasıl faydalandığına ilişkin karşılaşt ırma bakımından önemsizdir. Her ikisi de yaşam deneyimlerini pazarlanabilecek bir ürüne dönüştürdü ve toplu kitle araçlarına kişisel ifşadan gelen dolaylı yakınlığa aç olan halka ürünlerini pazarlıyorlar.

Medyanın neden bu şekilde gelişmiş olabileceği zor bir sorudur, ama yanıtın bir bölümü şöhret kültürünün, ekonominin temel sürücülerinden biri haline gelmesinde yatmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin büyük bir bölümünün sanayi mallarının üretimine dayandığı zamanlar çoktan sona erdi. İnsanların çoğunluğu tarafından zenginliğin olduğu gibi kabul edildiği durumlarda, ekonominin özü eğlence olmuştur. Arabalar hala taşıma aracı olarak, kitaplar da yararlı bilgi iç ereceği varsayımıyla satın alınıyor ama her durumda da vaad ettikleri yeni deneyimlerin gücü satışlarını belirliyor. Bu tip bir ekonomiyi bekleyen başlıca risk, doymuşluğun getireceği sıkılma halidir. Yeni deneyimler, yeni eşyalardan çok daha hızlı bir şekilde tüketilmektedir, özellikle de çoğunlukla olduğu gibi deneyimlerin aslında çok da büyük bir yenilik iç ermediği durumlarda. Tüketici tembelliği, düş en talepleri tehdit etmektedir; büyümediği noktada düş üşe geçen bir üretim biçiminin kaçınılmaz sonu.

Talebin yaratılması ihtiyacının yönettiği bir ekonomide, ün herşeyi sattırabilmektedir. Herkesin ünlü olabileği bir sistemde, bu aş ıkar olarak doğrudur. Eğlence ekonomisinde yeni olan, herkesin ünlü olabilme fırsatını sunmasıdır. Geçmiş te lüks ürünler kitlelere ünlülerin yaşam biçimleriyle kendilerinininki özdeşleştir-

meleri sağlanarak satılmıştı. Bugün, toplu tüketimi ayakta tutan herkesin ünlü olabileceği inancıdır. Şöhret, insanların büyük bir çoğunluğuna günlük hayatlarının sıkıcılığının kabul ettirildiği bir çeşit İnsan Piyangosu'na dönüştürülmüştür.

Toplu iletişim araçlarının daima böyle bir işlevi olmuştur. George Orwell'in de belirttiği gibi 1930'larda Hollywood'da yaratılan gerçeklerden kaçan fantastik filmler, Büyük Bunalım yıllarındaki toplu memnuniyetsizliğin bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Yıldızlığın gösterileriyle Hollywood, günlük yaşamın kasvetli emniyetsizliğini dengeleyen bu dünyaya paralel düşsel bir dünya yaratmıştır.

Ancak eğlence ekonomisi, Hollywood'un çok ötesine geçmiştir. Herkesin yıldız olabileceği mitosunu yaratmıştır. Andy Warhol gelecekte herkesin on beş dakikalığına ünlü olabileceğini söylediğinde, kendi narsizmini dünyaya yansıtmaktan daha fazlasını yapmıştı. Şöhret piyangosunu hepimizin kazanabileceğine ilişkin popüler inanış sayesinde ekonomik büyümenin sağlandığı bugün ulaşılmış olduğumuz kapitalizm biçimini tahmin etmişti.

Eğlence ekonomisinin yükselişini çok az insanın öngörebilmesi şaşırtıcıdır. Öngörebilenler arasında da nadiren sosyal teorisyenler veya ekonomistler ya da herhangi bir konunun akademisyen entellektüelleri vardı. Belki de nelerin yaşanacağına ilişkin en doğru görüşler 1967'de yayımlanan öyküsünde Ronald Reagan'ın başkanlığını tahmin eden ve şaşırtıcı olarak deneysel romanı *The Atrocity Exhibition* –yeni medya ekonomisinde felaket ve şiddet imajının rolüne ilişkin ileri görüşlü tahminler– ilk olarak 1969'da yayımlanan J. G. Ballard'ın çalışmalarında bulunabilir. Yaklaşık aynı dönemlerde kendilerine Durumcu (*Situationist*) adını veren provokatör ve avangard sanatçı topluluğunun en yetenekli düşünürü Guy Debord, gösteri toplumu teorisini geliştirmiştir.

Debord, eğlence ekonomisinin en merak uyandıran niteliklerini önceden tahmin etmişti. Rollerin ve kimliklerin sürekli olarak medyada yer değiştireceği zamanı öngören Debord medyanın hızlanan görüntü akışının halkın geçmişe erişimine ket vuracağı

bir geleceğe bakmıştı. Bu bakımdan yeni modaların değişmez sirkülasyonu, talebin devamlılığının sağlanmasından daha fazlasını yapmaktadır. Mistiklerin yarattığı 'sonsuz an' kavramının yozlaşmış medya versiyonunu üretmiştir. Geleceğin görüş alanından uzak tutulduğu eğlence ekonomisinde geçmiş de düzenli olarak silinir. Debord'un da belirttiği gibi "Giyimden müziğe kadar modanın da duraklama noktasına geldiği (...) anın yeniden yaratılması, büyük keşifler olarak heyecanla ilan edilen önemsiz meselelerin daima aynı kısa listesine dönerek bitimsiz bilgi sirkülasyonu yoluyla elde edilir. Bu arada neyin gerçekten önemli olduğuna ve neyin aslında değiştiğine ilişkin haberler ender olarak gelmektedir ve geldiğinde de gelişigüze'dir."

Marksist olan Debord 'gösteri toplumu' ekonomik terimlerle açıklamaya çalışmaktan da geri durmamıştır, ama eğlence toplumunun kökleri de kültürel olabilir. Jules Barbey d'Aurevilly'nin (*Who's a Dandy* başlığıyla yayımlanan) *On Dandyism and George Brummell* kitabının çevirmeni George Walden'ın da iddiası böyledir. Çağdaş medyanın kapsamlı analizinde Walden, on dokuzuncu yüzyıl yazarı Jules Barbey'nin Beau Brummell karakteriyle incelediği aristokrat Dandyizm kültürünün artık kitlesel bir harekete dönüştüğünü iddia etmektedir. Giriş yazısında da belirttiği gibi Dandyizmin yalnızca bir giyim biçimi değildir. Geçiciliği ve anın yaşanmasını kutlayan bir düşünce biçimi, felsefe ve hatta din; ahlaki ve siyasi meselelerde inatçı bir yansızlık ve kışkırtıcı bir kişiliğin zarif sunumudur.

Brummell'ın zamanında Dandyizm seçkin bir kültür. Ortaya koyduğu düşüncelere birçok insanın erişimi yoktu. Ancak bugün Walden'ın da gözlemlediği gibi milyonların alışkanlığına dönüşmüştür. Warhol'un öğrenilmiş kayıtsızlığı, Gilbert ve George'un iyi prova edilmiş duygusuzluğu ve Jarvis Cocker gibi bir pop müzisyeninin ruhsuz zerafeti, yalnızca birkaç medya ikonuna has suni tavırlar değildir. Bunlar kitlelerin kültürüdür. İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminin ardından Britanya ve diğer sanayi-sonrası toplumlarda daha önce görülmemiş düzeyde artan refah ve boş zamanla birlikte giysilere ve kişisel görünüşün küçük ayrıntılarına

ilişkin züppece takıntı yeniden doğmuştur. Bir zamanlar kendine hayran küçük bir zümreyle sınırlıyken artık çağın en etkili eğilimlerinden biri haline gelmiştir.

Walden bu gelişmeye eksiksiz bir açıklama getirmeye çalışmıyor. Belirttiği gibi Dandyizm Barbey'nin de inandığı haliyle İngiltere'de Naiplik Dönemindeki aristokrat yaşamın yinelemez bir niteliği değildir. Her devirde ve mekanda bulunabilecek bir tutumdur. Sorulması gereken soru ise bugün neden bu denli yaygın hale geldiğidir. Walden, bu soruya birkaç yanıt öneriyor. Günümüzdeki Dandyizm kültürünün, can sıkıntısını durdurma çabası olabileceğine işaret ediyor: "Büyük toplumlar, aristokrasiler kadar (kendi ağırlıkları ve aynılıkları altında sıkıştıklarından belki daha da fazla) *yaşam yorgunluğu* ve doymuşluk hislerinden ezilebilir." Bu ise, Dandyizm'in ifade ettiği modadaki durduraksız yenilik arayışının, tam da Dandyizm'i mümkün kılan emniyet durumuna karşı bir tepki olabileceğini akla getirmektedir. Walden, Andy Warhol'ı, demokrat züppe prototipiyle özdeşleştirdiğinde benzer bir paradoksu yakalamaktadır. Warhol'un dehasının 'sıradanın yüceltilmesi, insanların şöhrete kavuşturulması ve kitlelerin züppeleştirilmesinden oluştuğunu yazar. Walden yazısını şöyle sonuçlandırır: "Bugün bu, kitle insanına en çok ihtiyaç duyduğunu ve istediğini vermek anlamına gelir: 'bireysellik yanılması'". Bu noktada Walden modern demokrasinin ironilerinden biri üzerinde yorumda bulunarak de Tocqueville'i izlemektedir: kitle felsefesine dönüştüğünde neredeyse kaçınılmaz biçimde bireycilik yeni bir gelenek biçimini alır.

Şöhret kültürü, demokratik toplumun değerleriyle etkileşen eğlence ekonomisinin zorunluklarının ürünüdür. Lanetlemekte serbest olduğumuz ama anlama yükümlülüğümüzün bulunmadığı açıklanamaz bir kültürel düşüş işareti, bir sapkınlık değildir. Refah, insanlığın büyük çoğunluğu için normal bir durum haline geldiğinde, sürekli ekonomik büyüme doyurulamaz ihtiyaçların yaratılmasına dayanmaktadır. Yeni ürünlerin ardı arkası kesilmeden hızla yayılmasının altında yatan da bu mekanizmadır ve kendi içinde yeterince bilindiktir; ama bu mekanizma eğlence ekono-

misinde yeni bir biçimde işlemektedir. Ticaret malları, yalnızca yeni ürünler olarak değil; her tüketiciyle bir şekilde benzersiz bir ilişkisi bulunan yeni deneyimler olarak satılır. Tüketicileri her biri, ihtiyatla oluşturulan ve sürekli olarak sadeleştirilen bireysellik izlenimine hizmet eden değişen birçok pazara ayırarak toplu tüketimin devamı sağlanır.

Bu strateji, özellikle herkes tarafından seçilecek kadar şanslı iseler şöhretin her kişiye gülebilecek evrensel bir fırsat olduğu yansımalarını insanların aklına yerleştiren *Biri Bizi Gözetliyor* gibi interaktif televizyon programlarıyla çok fazla gelişmiştir.

Biri Bizi Gözetliyor'a katılanların en çarpıcı niteliklerinden biri de boş olmalarıdır. Birbirleriyle ilgilenmekten başka yapacak bir şeyleri yoktur. Şöhret kültürünün en temel kaynağının da, bu gereksizlik durumu olduğuna inanıyorum. En gelişmiş ekonomilerin eğilimi, insanların çoğunluğunu lüzumsuz bir üretim sürecine bırakmaktır. Bu, insanların işsizlik maaşı almaya yöneleceği anlamına gelmez. Aksine bu eğilim en net biçimde geliştiği ekonomilerde –örneğin İngiltere– neredeyse tam istihdam sağlanmıştır. Eğlence ekonomisinin ayırt edici niteliği işsizlikteki artış değil, tam tersine başkalarını ve böylece de kendilerini eğlendirmek için çalışan insanların sayısındaki artıştır. Her tip terapi ve ruhlanılığın pazarlandığı büyüyen pazarlar ve moda göre çıkarılan alışkanlık yaratan maddelerin ve dinlerin hızla yayılması, Walden'in sözünü ettiği yaşam yorgunluğu ve bireysellik yansımalarına duyulan gereksinimi doyuracak şekillerde bu yorgunluğa karşı çıkma dürtüsünün ivediliğini yansıtmaktadır.

Şöhret kültürü ve bu kültürün bir parçası olan eğlence ekonomisi, işleyemez hale de gelebilir. Sonuç olarak her ikisi de demokrasinin siyasetteki aşırı hareketlerle sarsılmadığı ve ortalama yaşam standartlarının sürekli iyileşmesinin doğal görüldüğü benzersiz bir barış ve refah ortamında gelişmiştir. Tarihi açıdan da anormal olan bu süreçler sona erdiğinde gerilemeleri şaşırtıcı olmayacaktır. Can sıkıntısının önlenmesi yalnızca nadir ve ayrıcalıklı zamanların ivedi gereksinimidir. Savaş ve terör, finansal çöküş ve işsizliğin dönüşüyle daha dünyevi gereksinimler ön plana çıkmak-

tadır. Emniyet bir yük olmaktan çıkar ve bireysellik zevki yok olur. Yaşamın temel meselesi geçimi sağlamaktır. Bu koşullar altında medya da büyük olasılıkla tıpkı Otuzlu yıllarda yaptıkları gibi basit, gerçeklerden kaçış fantazilerine geri dönecektir.

Şu an için ekonomi kişisel deneyim ve fantazilerin pazarlanmasına dayanmaktadır. Bu yanılsamalar karnavalında şöhretler, medyadaki rekabet mantığıyla yaratılan ve mekanik biçimde tüketilen mantar gibi biten kişisel tatminin çekici ama içi boş metalarıdır. Doğası gereği geçici olan günümüz ünlüleri para ile özel hayatın değiş tokuşundan oluşurlar. Bu, sürekli taciz altındaki, zavallı bir varoluştur. Medyanın arzularına tâbi bir yaşamın özgür olarak nitelendirilmesi pek de kolay değildir. Herkesin on beş dakika boyunca ünlü olma şansını taşıdığını içeren demokratik yaşam felsefesi, kandırmacadan ibarettir. Chris Evans'ın çok yazılan gözlemi gibi zirveye çıktığınızda, orada hiçbir şeyin olmadığını görürsünüz.

28 Ekim 2002

Yaşadığımız dönemde dünyaya yeni bir biçim veriliyor, her toplumun aynı kalıba sokulması, aynı değerleri benimsemesi isteniyor. Elinizdeki kitapta John Gray, büyük bir ustalıkla çağımızın egemen düşünce biçiminin arkasında yatan hesapları ortaya çıkarıyor. Köhnemiş ilerleme düşüncesini ve dolayısıyla ilerici-gerici ikilemini, hümanizm yanılığını, bilim efsanesini, özgür bir dünya vaadeden komünizm sonrası düzenin baskıcılığını, neo-con'ların saplantılarını hem felsefi kökleriyle, hem de güncel boyutlarıyla inceliyor; 11 Eylül sonrası dünya siyasetinin gidişatını yorumluyor, insanlığın tabiatı hoyratça sömürmesi sonucu dünyayı bekleyen felaketlere karşı uyarıyor. İçinde yaşadığımız dünyayı daha bilinçli bir şekilde anlamak için okumamız gereken zengin bir kitap Küresel Yanılığlar.

ISBN 975-269-232-X

9 799752 692328

11.00 YTL.

